

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

*»nem akartam hozzájárulni a francia franknak
az árfolyam-mechanizmusból való kiszorításához.«*

SOROS GYÖRGY

»rájött, hogy ő most az anyjának lett az apja.«

SPIRÓ GYÖRGY

»jogom van, hogy ne menjek el hozzájuk«

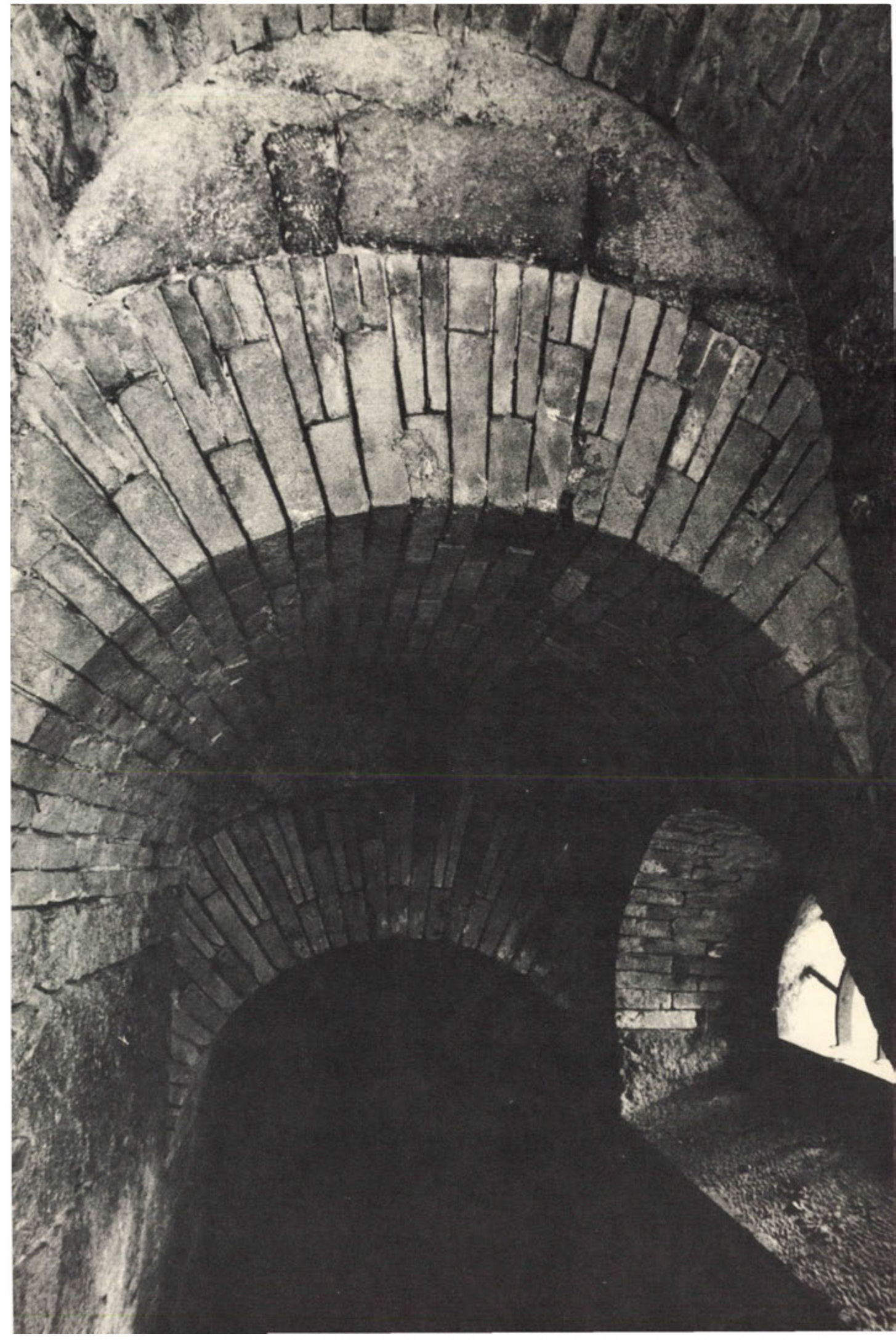
UMBERTO ECO

Mcmxciv Január

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

MCMXCIV JANUÁR

HATODIK ÉVFOLYAM ELSŐ SZÁM

Felhívás éberségre 3

Umbert Eco A gondolkodás – lankadatlan éberség 4

Soros György Európa felbomlása 7

Gábor László – Szalai Júlia Az én ötvenhatom, a te ötvenhatod,
az ő ötvenhatjuk 11

Spiró György T-boy 21

Bertók László Versek 27

Paul Celan Versek 28

Ismail Kadare Az őskönyv 35

Tarasz Sevcsenko Versek 39

István László Versek 45

Paul Feyerabend Milyen lesz a tudományfilozófia 2001-ben? 47

Zelei Miklós Toborzó 48

Földényi F. László A „magasabb hűség” 55

Margócsy István JUHÁSZ FERENC / KRISZTUS LEVÉTELE A KERESZTRŐL 59

Vladimír Macura Cseh macsek 64

Urbi & Orbi (iv)

E számunkat elhagyott orosz laktanyák fényképeivel illusztráltuk. (Készítette SZAMÓDY ZSOLT.)

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS (1989-1993). GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11.

TELEFON ÉS FAX: 182-1291

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII., VÁG
UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A
HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL,
POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 656, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA.
ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 588 FT, FÉL ÉVRE 294 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM
BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A LAJOSMIZSEI
HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY,
A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY.

FORDÍTÓI PÁLYÁZAT

A bécsi **Institut für die Wissenschaften vom Menschen (IWM)** fordítói pályázatot hirdet az 1995-ös évre. Az ösztöndíj formája 6 hónapos bécsi tartózkodás, Pályázni lehet két kategóriában:

1. MŰVÉSZETTÖRTÉNETI, MŰVÉSZETFILOZÓFIAI MUNKA,
2. EGYÉB, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI MŰ FORDÍTÁSÁVAL.

Előnyben részesülnek azok a művek, melyek az IWM alábbi kutatási témáihoz kapcsolódnak:

- XIX. és XX. századi politikai filozófia
- Jan Patočka filozófiája
- A kelet- és közép-európai politikai és közgazdasági gondolkodás
- Közép-Európa legújabb kori története: társadalom és politika
- A közép-európai gazdasági átalakulás „társadalmi költségei”
- A nemzeti felsőoktatási és kutatási intézmények átalakulása Közép-Európában (TERC)
- “Gender Studies”

A fordítás bármely nyelvből készülhet. Az angol vagy német nyelvű pályázathoz csatolni kell a következőket: önéletrajz, publikációs (vagy fordítás)jegyzék, a lefordítandó mű adatai, a választás rövid indoklása, kiadói szerződés, vagy szándéknyilatkozat, a kiadás tervezett időpontja.

HATÁRIDŐ: 1994. JANUÁR 31.

Cím: ROSEMARIE M. WINKLER, IWM A-1090 WIEN, SPITTELAUER LÄNDE 3. AUSTRIA

A BUDAPESTI KAMARASZÍNHÁZ ÚJ ELŐADÁSA

STALKER

ARKAGYIJ ÉS BORISZ SZTRUGACKIJ KISREGÉNYE
ÉS ANDREJTARKOVSKIJ FILMJE ALAPJÁN

Az előadás szövege Földeák Iván és Schéry András szövege alapján készült.

STALKER.....SAFRANEK KÁROLY

AZ ÍRÓ.....KEREKES JÓZSEF

A TUDÓS.....ILLYÉS BARNA

SZÍNPADRA ÍRTA ÉS RENDEZTE: CSIZMADIA TIBOR

JANUÁRI ELŐADÁSOK: 7-ÉN, 13-ÁN, 17-ÉN, 18-ÁN, 25-ÉN.

Felhívás éberségre

Aggodalommal figyeljük a francia és az európai szellemi életben ismét feléledt szélsőjobbaldali antidemokratikus irányzatok térnyerését. Aggaszt bennünket az éberségnek és az elemzésnek azon hiánya, melyet e jelenséggel kapcsolatban tapasztalunk. Ezért 1993 januárja óta néhányan közülünk rendszeres találkozókon osztják meg egymással ide vonatkozó értesüléseiket és gondolataikat.

Nem újdonság, hogy a szélsőjobbaldali ideológusok az antidemokratikus és újfasiszta hálózatokon belül írói és kiadói tevékenységet is folytatnak. Ám ezt a foglalkozásukat immár nem mintegy illegálisan, a nyilvánosság számára láthatatlanul űzik. Erről újabb keletű szerepléseik alapján bárki meggyőződhet, aki hajlandó némi tájékozódásra.

Ugyanakkor ugyanezek a személyek az utóbbi időben arról igyekeznek meggyőzni a közvéleményt, hogy már nem azok, akik voltak. Ennek érdekében nagyszabású akciót indítottak, hogy behálózzák a demokratikus értelmiség ismert képviselőit, köztük olyanokat, akik baloldali hírből állnak. Azok közül, akik nem sokat vagy semmit sem tudnak az ilyen hálózatok létezéséről és működéséről, néhányan cikket jelentettek meg a fent említett ideológusok folyóirataiban. És miután így csapdába estek, immár az ő nevük a biztosíték arra, hogy a fennhangoztatott változás valóság.

Ez az akció nem egyszeri és elszigetelt. Épp ellenkezőleg, szerves részét képezi a szélsőjobbaldal újabb önlegitimációs stratégiájának, amely nem válogat az eszközökben. Hasznot húz azokból a vitákból, amelyek az – olykor túlságosan is könnyelműen – „az ideológiák halála”, „a bal- és a jobboldal közötti különbségek végleges eltűnése”, „a nemzeti eszme és a kulturális azonosságtudat megújulása” címszó alatt emlegetett jelenségek körül folynak. Ezt a stratégiát erősíti az a legújabb divateszme is, miszerint a fajelmélet elleni fellépés egyszerre túlhaladott és veszélyes.

A szerzők, a kiadók, továbbá az írott és elektronikus sajtó képviselői körében ez az akció a jelek szerint mindeddig még nem váltott ki megfelelő mérvű gyanakvást. Tájékozatlanságtól avagy az éberség hiányától, a szólásszabadság aggályos tiszteletétől, a tolerancia korlátok nélküli felfogásától vezérelve még a legtiszteletreméltóbbak közül is sokan akaratlanul ezt az önlegitimációs stratégiát szolgálják.

Attól tartunk, hogy öntudatlan cinkosságuknak köszönhetően szellemi életünkben hamarosan teljesen mindennapivá válnak az olyan szólások, amelyek ellen pedig fel kell lépni, mert mind a demokráciára, mind az emberi életre nézve fenyegetést jelentenek. Nem szabad ugyanis megfelekednünk arról, hogy a szélsőjobbaldali vélemények nem csupán egy irányzatot képviselnek a sok közül, hanem a kirekesztésre, az erőszakra, a bünelkövetésre ösztönöznek.

Ezért döntöttünk úgy 1993 júliusában, hogy „FELHÍVÁS ÉBERSÉGRE” néven bizottságot hozunk létre, melynek feladata, hogy összegyűjtse és a lehető legszélesebb körben terjessze a szélsőjobbaldali hálózatok működésére és a szellemi élet különböző közegeiben – kiadókban, sajtóban, egyetemeken – kialakított szövetségeire vonatkozó információkat, valamint nyilvánosan állást foglaljon minden ezzel kapcsolatos ügyben.

Kötelezzük magunkat, hogy megtagadjuk a közreműködést minden olyan folyóiratban, kötetben, rádió- és televízióműsorban és tudományos tanácskozáson, amelynek szervezői vagy vezetői bizonyítottan kapcsolatban állnak a szélsőjobbaldallal.

Nyilvánvaló, hogy Franciaország nem az egyetlen olyan ország Európában, ahol ezek a stratégiák kibontakozóban vannak.

Ezért célozza kiálványunk „az éberség Európájának” megteremtését, és ez úton hívunk fel mindenkit, aki kezdeményezésünkkel egyetért, hogy aláírásával csatlakozzon hozzánk.

Miguel Abensour, Henri Atlan, Marc Augé, Lothar Baier, Norbert Bensaïd, Yves Bonnefoy, Pierre Bourdieu, Georges Charpak, Claude Cohen-Tannudji, Michel Deguy, Jacques Derrida, Louis-René Des Forêts, Georges Duby, Olivier Duhamel, Jacques Dupin, Umberto Eco, Arlette Farge, Lydia Flem, Nadine Fresco, Jacques Glowinski, Françoise Héritier, Yves Hersant, François Jacob, K. S. Karol, Jean-Marie Lehn, Nicole Loraux, Patrice Loraux, Charles Malamoud, André Miguel, Philippe Nozières, Maurice Olender, Michelle Perrot, Evelyne Pisier, Léon Poliakov, Jean Pouillon, Jacques Revel, Rossana Rossanda, Jean-Pierre Vernant, Lucy Vines, Paul Virillo.

[LE MONDE, 1993. JÚLIUS 13.]

Umberto Eco A gondolkodás – lankadatlan éberség

– AZZAL A FELHÍVÁSSAL SZEMBEN, AMELYET ÖN TÖBB ÉRTELMSÉGIVEL EGYÜTT ALÁÍRT, TALÁN ÜGY FOGALMAZHATJUK MEG AZ EGYIK KÖZKELETŰ KIFOGÁST, HOGY EGY OLYAN KORBAN, AMELYBEN MÁR NEM LÉTEZIK SEM JOBB-, SEM BALOLDAL, AMIKOR A KORÁBBI FOGÓDZÓK TÖBBÉ MÁR NEM MŰKÖDNEK, AMIKOR ÚJ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS TÖRÉSVONALAK VANNAK KIALAKULÓBAN, TÚLHALADOTT, ELAVULT EGY OLYAN FELHÍVÁS, AMELYIK A JOBBOLDALI ESZMÉK ÁRTATLAN SZÍNEN VALÓ FELTŰNTETÉSÉNEK A VESZÉLYÉRE FIGYELMEZTET. MÁS SZÓVAL: AZ ÖNÖK FELHÍVÁSA ELTÉVESZTETTE AZ ÉVSZÁMOT. MESTERSÉGESEN PRÓBÁLJA VISSZAÁLLÍTANI A TÖRTÉNELEM ÁLTAL MÁR ELTŰNTETETT IDEOLÓGIAI SOROMPÓKAT. ÖN MIT SZÓL AZ EFFÉLE BÍRÁLATOKHOZ?

– Az ilyen megjegyzések az én számomra egy veszélyes elegyes helyzetből fakadnak: a manapság lejátszódó történelmi változásokat és egyfajta szellemi-erkölcsi közönyt elegyítő helyzetből.

Kétségtelen, hogy a „jobboldal” és a „baloldal” Európában használatos kategóriái abban a formában, amelyben akár csak húsz évvel ezelőtt használatosak voltak, ma már nem teszik lehetővé a politikai helyzet értelmezését. A hatvanas években Brazíliában, majd Argentínában tett látogatásaim során jöttem rá, hogy a jobb- és baloldal közötti szokásos megkülönböztetés Latin-Amerika politikai mozgalmainak többségét illetően már nem releváns. Ez a helyzet, amely nekem akkoriban egészen újszerűnek és különösnek tűnt, ma már egész Európára jellemző.

Napjainkban mi sem gyakoribb, mint hogy baloldalinak tartott pártok olyan magatartásformákat öltenek, melyeket régebben kifejezetten a jobboldal sajtójainak tekintettünk, és fordítva. Hogy csak egyetlen példát említsék a közelmúltból: a PDS, a volt olasz kommunista párt támogatta a kormánynak azt a döntését, hogy ejtőernyősöket küld Szomáliába. Ha valaki nekem úgy húsz évvel ezelőtt azt mondja, hogy a volt kommunisták majd osztoznak egy volt gyarmat területén indított katonai hadjárat felelősségében, meg lettem volna győződve róla, hogy az illető túl sok tudományos-fantasztikus irodalmat olvasott.

Úgy vélem, hogy a dolgok ilyen alakulása rendkívül izgalmas jelenség, amely egyetlen értelmiségit sem hagyhat hidegen. Az új helyzetek új elemzéseket követelnek. Nem hagyhatjuk, hogy gondolkodásunkat túlhaladott, dogmatikus kategóriák tegyék elmeszesedetté. Földindulásszerű változásaival a kor, amelyben élünk, ebből a szempontból valóságos kihívást jelent minden gondolkodó elmé számára.

Tévedésekhez és súlyos zűrzavarhoz vezet azonban, ha

Az interjú a LE MONDE 1993. október 5-i számában jelent meg.

ebből a nagy felfordulásból azt a következtetést vonjuk le, hogy minden megváltozott, egyik eszme sem különb a másiktól, és hogy többé semmilyen körülmények között sem szabad egyiket sem elutasítanunk. A politikai játékszabályok változóban vannak. Ám ez korántsem jelentheti azt, hogy nincsenek szabályok, sem azt, hogy le kell mondanunk újabbak kitalálásáról. Más a leosztás. De a kártyák azért még ugyanazok a kártyák maradtak...

– MONDANA EGY PÉLDÁT?

– A mai bőrfejük és újfasiszták meg az előző nemzedék fasisztái között én nem látok valódi különbséget. Ezek ugyanolyanok, mint azok voltak. Nem változtak a butaság és a Gonosz vonzásának megnyilvánulási formái, azonos a más-ság gyűlölete és a rombolási vágy. Az egyetlen – árnyalatnyi – különbség az, hogy a fasiszták embereket millióit gyilkolták meg, míg utódaik egyelőre beérik a gumibotozással.

Ezért nekünk, értelmiségieknek kötelességünk, hogy kellő hangsúllyal állítsuk: minden megváltozott, csak ez nem. Nekünk kell meghúzni a választóvonalat, hogy mindenki lássa, mi tűrhetetlen, és mi nem az. Amikor felhívásunk aláírói tehát kötelezik magukat arra, hogy megtagadják a közreműködést minden olyan folyóiratban, rádió- és televízióműsorban, tudományos tanácskozáson, amelynek szervezői a szélsőjobboddallal állnak kapcsolatban, nem utasítják vissza mindazt, ami a világban megváltozott, sem pedig azt, amit újra kell gondolnunk! Aláírásukkal azt a választásukat fejezik ki, hogy nem vállalják a kezességét egy olyan irányzatért, amelyet a demokrácia szempontjából veszélyesnek ítélnék.

– EGYESEK INTOLERANCIÁT LÁTNAK EBBEN AZ ELKÖTELEZETTSÉGBEN, SÓT, VALAMIFÉLE ÚJ „MACCARTHYZMUS” JELEIT VÉLIK BENNE FELFEDEZNI...

– A „maccarthyzmus” vádja egyszerűen abszurd. Amit maccarthyzmusnak neveznek – kell-e emlékeztetni rá? – a kirekesztés hivatalos szintre emelt politikája volt, amelynek következtében egyesek elvesztették állásukat, másokat börtönbe zártak pusztán azzal az ürüggyel, hogy kommunisták vagy szimpatizánsok. Hogy az ördögbe lehet az ilyen módszereket összehasonlítani a felhívás aláíróinak eljárásával? Az aláírás a választásunkat jelzi: visszautasítjuk az együttműködést minden olyan intellektuális vállalkozással, amely kapcsolatban áll a szélsőjobboddallal. Mindenkinek joga van nemet mondani arra, amit nem szeret!

– EZ AZT JELENTI, HOGY ÖNÖK ELVBŐL VISSZAUTASÍTANAK MINDEN VITÁT VAGY MINDEN TALÁLKOZÁST EZEKEL AZ EMBEREKKEL, AKIK VÉLEMÉNYÜK SZERINT VESZÉLYESEK?

– Szó sincs róla! Semmi okom sincs visszautasítani a va-

lódí vitát X. úrral vagy Y. úrral, bármi legyen is a meggyőződése, abban az esetben, ha a vita körülményei garantáltan tisztességesek, vagyis kezdettől fogva tudni lehet, hol és hogyan zajlik majd le. Máskülönben az ember könnyen csapdahelyzetben találhatja magát, függetlenül attól, mit is mond.

Azért írtam alá ezt a kiáltványt, amely egyébként egyetlen nevet vagy konkrét esetet sem említ, mert Olaszországban is előfordult, hogy baloldalinak tartott értelmiségiek, nevezetesen a kommunista párt tagjai, részt vettek az új jobboldal által szervezett rendezvényeken. Ez a csoport a későbbiekben aztán a jelenlétükkel érvelhetett, mondván: „Láthatja mindenki, hogy megszűnt a különállás, velünk vannak ők is...”

Ez nagyon elterjedt módszer. Ugye, ismerős helyzet, amikor valaki azért hívja meg az embert vacsorára, hogy aztán olyan ügyekben hivatkozzon rá, amelyekhez semmi köze? Abban az esetben, ha ezzel tisztában vagyunk, udvariasan visszautasíthatjuk a meghívást. Ettől már dogmatikusak lennének? Mindössze annyit teszünk, hogy nem megyünk olyan helyre, ahol a megjelenésünk címét ragaszt ránk. A barátainkat is figyelmeztetnünk kell: „Vigyázzatok, ha odamentek, átvernek; tudnotok kell, hogy függetlenül attól, mit fogtok mondani, már a pusztá részvételek is politikai tettek minősül.”

– *ÖN SZERINT TEHÁT A PÁRBSZÉD NEM AZONOS A „CSAPDAHELYZET”-TEL. KIFEJTENÉ RÉSZLETESEBEN, MIRE GONDOL?*

– Ha én holnap az egyetemünkön történelmi vagy filozófiai tanácskozást szerveznék, az enyémtől nagyon eltérő véleményű szakembereket is meghívnék. Mindannyiunk közös feladata az lenne, hogy a lehető leghatározottabban és legerőteljesebben ütköztessük az érveinket, még akkor is, ha az ilyen párbeszéd végül is nem vezet okvetlenül egyetértéshez. A párbeszéd – még ha gorombáskodásig fajul is, feltételezi, hogy senki sem használhatja fel a saját céljaira a többiek szavait vagy jelenlétét.

A csapdahelyzet ennek éppen fordítottja. Amikor régebben a kommunista párt különféle világnézetű értelmiségieket felhívott arra, hogy írjanak alá valamilyen petíciót, az aláírókat hamarosan kommunista értelmiségiekként emlegették. A katolikus szervezetek nagyrésze napjainkban hasonlóan jár el. Biztosítanak róla, hogy azt mondunk, amit csak akarunk, de ha az ember valóban elmevaló, valamilyen vitaestjükre, mindig azt érzi a levegőben: „Ha eljöttél, akkor velünk vagy.” Ennek semmi köze a párbeszédhez!

Egyes szervezetek mindig is hajlamosak voltak csapdahelyzetet teremteni mások számára. Vannak olyan helyek, amelyekről azonnal lehet tudni, hogy ott csapda leselkedik az emberre. Azt hiszem, kifejezetten filozófiai feladatot jelent, hogy azonosítsuk, definiáljuk és felismerjük ezeket.

– *MINDEBBŐL AZONBAN, HA JÓL ÉRTEM, AZ KÖVETKEZIK, HOGY UGYANAZ A DISKURZUS ÓHATATLANUL MÁS ÉRTELMEK KAP ATTÓL FÜGGŐEN HOL ÉS MILYEN SZÖVEGKÖRNYEZETBEN JELENIK MEG?*

– Természetesen. Ez a szövegkörnyezet hatalma. Mondanék egy egészen egyszerű példát. Ha én a monarchia intézményét dicsőítem egy Stockholmban adott interjúban, ennek a diskurzusnak az értéke egészen más, mintha ugyanezekkel a szavakkal ugyanezt mondom, mondjuk, Párizsban. Amennyiben ezt az interjút, amelyet Svédországban adtam, meg akarják jelentetni Franciaországban, már ma-

gam sem értenék egyet velem! A körülmények és a szövegkörnyezet hatalmáról sosem szabad megfeledkeznünk.

Képzelve el például, csak a vicc kedvéért, hogy meggyőződéses ateista léte egész életében egy jezsuita pap a legjobb barátja. Nos, a halála előtti napon mindent a világon meg kellene tennie, hogy a barátja ne kereshesse fel, különben bármiről beszéljenek is, az ő és a maga szándékától egyaránt függetlenül ez a látogatás mindenki számára egyet jelentene a maga megtéréseivel!

Amikor új fogódzók, új értékek kidolgozása a feladatunk, különösen oda kell figyelni az ilyesmire. Sokak számára a harmincas évek Népfrontját idézi, hogy mi most „éberségre” szólítunk fel. Számomra csupán arról van szó, hogy használjuk az eszünket. Az értelmiséginek az a dolga, hogy megkülönböztessen és kritikának vessen alá különböző jelenségeket. Most is ezt kell tennie. Ebben az értelemben véve a gondolkodás nem más, mint lankadatlan éberség, az a törekvés, hogy a látszólag ártatlan diskurzusokban és körülményekben is felfedezze azt, ami bennük veszélyes.

– *DE NEM AZT KOCKÁZTATJUK-E EZZEL, HOGY MÉRŐ BIZALMATLANSÁG ÉS GYANAKVÁS LESZ AZ ÉLETÜNK, MINDENÜTT VESZÉLYT SZÍMATOLUNK, HA PEDIG NEM TALÁLUNK, HÁT MAJD KITALÁLUNK?*

– Nem. Egyszerűen azért, mert a tűrhetetlen határait nagyon jól látható küszöbök jelzik. Vegyük például a revizionimus kérdését. Minden komoly történész tulajdonképpen revizionista: azt akarja kideríteni, vajon igaz-e, amit a múltról állítanak, vagy helyesbítésre szorul. Vajon Catilina tényleg olyan gazember volt, amilyenek Cicero leírja, vagy csupán csak a politikai helyzet szorításában fogant mesterkedés a jellemzése? Igaz-e, hogy hatszáz ezer olasz halt meg az első világháborúban? A történésznek jogában áll ennek utánanézni a levéltárakban, propagandára gyanakodni, igyekezni rekonstruálni a tényeket, vitatni az adatokat.

Én nem látok semmi botrányosat abban, ha egy komoly és alapos tanulmány megállapítja, hogy a náci népiirtásnak nem hatmillió, hanem mondjuk hat és félmillió vagy öt és félmillió zsidó áldozata volt. A tűrhetetlen az, amikor valami, ami akár tudományos kutatás is lehetett volna, előjelet vált, és üzenetté változik, azt sugallva: „ha kicsit kevesebb zsidót öltek meg, mint hittük, akkor nem is esett bűn”. Szókratész és Krisztus esetében egyetlen emberről volt szó. Kétezer év, sőt még több telt el a haláluk óta, de a bűn, amelyet a meggyilkolásuk jelentett, meg az amiatt érzett büntudat még mindig hatása alatt tartja az emberiséget.

Újabb küszöb átlépésére akkor került sor, amikor a revizionizmus negacionizmussá nőtte ki magát. Mint nemzedékből mindenki, magam is tanuja voltam annak, hogy letartóztatták, megalázták, deportálták a zsidókat. A háború után láttam kiirtott családok egyedüli túlélőit síratni a halottaikat. Ha állítólagos történészek most megpróbálnák elhittetni velem, hogy a keresztshadjáratok története valójában nem egyéb mítoszról, amelyet, mondjuk, a Vörös-kereszt talált ki, végtére is ez elég régen volt, talán megérintene a kétely. De ha azt próbálják meg elhittetni a világgal, hogy az nem történt meg, aminek én magam voltam tanuja tizenhárom éves koromban, és rajtam kívül még oly sok millióan, ha erről próbálják meggyőzni azokat, akik azóta születtek, az tűrhetetlen!

Az efféle tűrhetetlen állítások terjesztőit és a támogatóikat jogom van nem meghívni, és ahhoz is jogom van, hogy ne menjek el hozzájuk, ha ők hívnak.

– ÉS HA ERRE FÖL TÜRELMETLENNEK NEVEZIK A MAGATARTÁSÁT?

– Akkor azt válaszolom, hogy ahhoz, hogy türelmes lehessenek, ki kell cövekelnem a tűrhetetlen határait.

– DE EZEKNEK A HATÁROKNAK A KICÖVEKELÉSÉHEZ AZ IGAZSÁG BIRTOKÁBAN KELL LENNÜNK, NEM?

– Nem, a két dolognak semmi köze sincs egymáshoz. Szándékosan nem beszélek „igazság”-ról. Egyszerűen vannak olyan nézetek, amelyek elfogadhatóbbak, mint mások. De ettől még nem mondhatjuk azt: „Ó, hát ha ez csak elfogadhatóbb, akkor nem érdekel az egész!” Lehet ugyanis, hogy ezen múlik az életünk. Meg a többieké. Egy pusztán elfogadhatóbbnak ítélt véleményért akár meg is lehet halni.

– MIBEN KÜLÖNBÖZIK AZ, HOGY AZ EMBER AZ IGAZSÁGÉRT HARCOL, VAGY VALAMI OLYASMIÉRT, AMIT MÁS VÉLEMÉNYEKNÉL ELFOGADHATÓBBNAK ÍTÉL, ANÉLKÜL HOGY BIZTOS LENNE AZ IGAZÁBAN?

– Ha azt hisszük, hogy az igazságért harcolunk, néha kísértést érzünk arra, hogy elpusztítsuk az ellenségeinket. Amikor azért harcolunk, amit elfogadhatóbbnak ítélnék, akár türelmesek is lehetünk, ha közben elutasítjuk, ami tűrhetetlen.

– HA CSAK TÖBBÉ-KEVÉSBÉ ELFOGADHATÓ NÉZETEK RŐL BESZÉLHETÜNK, NEM PEDIG IGAZSÁGOKRÓL, MIRE ALAPOZHATJUK AZT A KIJELENTÉST, HOGY A KULTURÁLIS, NEVELTETÉSBELI ÉS HITBÉLI KÜLÖNB-SÉGEKTŐL FÜGGETLENÜL LÉTEZIK OLYAN TŰRHE-
TETLEN, AMIT MINDENKI ANNAK ISMER EL?

– A test tiszteletben tartásának elvére. A testi tevékenységek tiszteletben tartására építhetünk etikát: ehess, ihass, vizeghess, szarhass, alhass, ölelhess, beszélhess, hallgathass stb. Valakit megakadályozni abban, hogy éjszaka aludjon, vagy arra kényszeríteni, hogy fejjel lefelé éljen, tűrhetetlen kínzás. Másokat nem hagyni mozogni vagy beszélni ugyan-csak tűrhetetlen. Aki nemi erőszakot követ el, nem tartja tiszteletben a másik testét. A fajgyűlölet és a kirekesztés valamennyi formája végső soron a másik testének tagadását jelenti. Érdemes lenne egyszer az etika történetét a test

jogainak, testünk és a külvilág kapcsolatának szempontjából újraolvasni...

– VÉLEMÉNYE SZERINT MI A MAGYARÁZATA ANNAK, HOGY MÉG ÖN SZERINT NYILVÁNVALÓ, HOGY A SZÉLSŐJOBBDALI „CSAPDAHELYZET” MIATT ÚJFAJTA ÉBERSÉGRE VAN SZÜKSÉG, A BALOLDAL – FELTÉVE PERSZE, HOGY ENNEK A KIFEJEZÉSNEK VAN MÉG AZ ÖN SZÁMÁRA JELENTÉSE – KORÁNTSEM OSZTJA EGYÖNTETŰEN EZT A NÉZETET?

– Ennek három okát említeném meg. Az első a Franciaországban csakúgy, mint Olaszországban vagy Németországban a szélsőbaloldaliság túlzásaiból létrejött csoportokkal kapcsolatos. A Föld gömbölyű, egy idő után már hiába akarnánk balra menni tovább... Ha az ember mindig a leg-szélsőségesebb, legkihívóbb, legfelforgatóbb eszmét kergeti, egyszer csak körbe ér, és a szélsőjobbaldalon találja magát. Van, akivel ez történt.

A második ok szerintem a régi baloldal múltbeli dogmatizmusában keresendő. Volt idő, amikor mindenkit, aki másképpen gondolkodott, mint mi, fasisztának láttunk. Ezeknek a túlzásoknak a hatására ma sokan hajlamosak mindenkinek kezét nyújtani, és már nem veszik észre, hol az ellenség, hol kerülhetnek csapdába. Az is igaz, hogy nagyon nehéz felismerni ellenfeleink jóhiszeműségét és indítékait esetleges nemességét anélkül, hogy ideológiai választásait is elfogadjuk.

Végül a harmadik ok Franciaország sajátos történelmi helyzete. Olaszországban egyértelműen tisztázták, ki volt fasiszta, ki nem, ki támogatta Mussolinit, és ki harcolt ellene. Sok szó esett erről, és a múlt feltárásában szinte egyáltalán nem maradt fehér folt. Amikor a francia lapokat olvasom, azt látom, még mindig folyik a vita arról, ki volt Vichy mellett, és ki ellene. Franciaországban sok szekrényben akad még ott felejtett hulla, amelyről senki sem tudja, hogyan került oda. Ez bonyolítja, de ugyanakkor talán magyarázza is a dolgokat.

AZ INTERJÚT ROGER-POL DROIT KÉSZÍTETTE. FORDÍTOTTA FENYVES KATALIN.

Soros György Európa felbomlása

Olyan témát választottam, amely különösen kell hogy érdekelje a németeket. Az európai dezintegrációról, Európa felbomlásának lehetőségéről szeretnék beszélni.

Ez a probléma három okból is foglalkoztat. Először is lelkes híve vagyok az európai nyitott társadalom eszméjének. Másodsorú kidolgoztam egy történelemfelfogást, mely fényt vethet az európai integráció és dezintegráció folyamatára. Harmadszor pedig magam is részese vagyok ennek a folyamatnak.

A nyitott társadalom olyan társadalom, amelyben senkinek nincs monopóliuma az igazságra; amelyet nem ural sem az állam, sem valamely sajátos ideológia, s ahol a kisebbségeket és a kisebbségi véleményeket tiszteletben tartják. E kritériumok alapján az Európai Közösség igen megfelelő szervezeti formának tűnik. Bizonyos szempontból ideálisnak tekinthető, hogy benne valamennyi tagország kisebbségben van. Egész felépítése a kisebbség iránti megbecsülésen alapul. Megoldatlan kérdés azonban, hogy mekkora hatalmat kell a többségre ruházni? Mennyire kell Európának integrálódnia?

Hogy Európában a fejlődés milyen irányt vesz, annak komoly hatása lehet Európa keleti felére, a korábban a kommunista ideológia rabságában sínylődő régióra. A kommunizmus egy mindenre kiterjedő, zárt társadalmat hozott létre. Mára azonban a kommunizmus mint ideológia halott. A legkisebb ellenállás irányát követő fejlődés eredményeképp az átfogó, zárt rendszer kisebb zárt társadalmakra bomlik fel, melyek a nemzeti vagy etnikai önazonosság elvére épülnek. A zárt társadalomból a nyitottba való átmenet nem könnyű. Időt és fáradságot igényel a törvény uralmának, a civil társadalom intézményeinek, a nyitott társadalomra jellemző kritikus gondolkodásmódnak a megteremtése. A kommunizmus által felperzselt társadalmak önmagukban képtelenek az átállásra. Szükségük van egy nyitott Európára, mely erőfeszítéseiket támogatja. Kelet-Németország túl sok segítséget kapott, Kelet-Európa többi része túl keveset. Én a szívemen viselem ez utóbbiak sorsát.

Kidolgoztam egy történelemfelfogást, mely jó szolgálatot tett nekem mind pénzügyi tevékenységemben, mind alapítványi hálózatom létrehozásánál. Ez az elmélet azt vizsgálja, hogy mi a szerepük a hibáknak és téveszméknek az események alakításában. Mindig van eltérés az eseményekben részt vevők elképzelései és a tényleges helyzet között, de néha ez az eltérés kicsi, és képes önmagát kiküszöbölni – ezt nevezem „egyensúlyhoz közeli” helyzetnek. Máskor az eltérés nagy, és sehogysésem akar csökkenni – ezt nevezem „egyensúlytól távoli” helyzetnek. Az események

menete egészen más egyensúlyhoz közeli, mint egyensúlytól távoli helyzetben. Ezt általában nem tudják. Az én elméletem az egyensúlytól távoli helyzetekre vonatkozik. Elemeztem a pénzügyi piacokon időről időre megfigyelhető „fellendülési és hanyatlási periódusokat”; úgy gondolom, hogy az ott tapasztaltak az Európai Közösség integrációjának és dezintegrációjának megértésében is segítenek. Az 1989-es forradalom és a német újraegyesítés óta ugyanis Európa a dinamikus egyensúlytalanság állapotában van.

Végül én magam is részese vagyok e dinamikus egyensúlytalanságnak, mert nemzetközi befektetésekkel foglalkozom. Azelőtt spekulánsnak neveztem magam, és tréfából azt szoktam volt mondani, hogy a befektetés voltaképpen rosszul sikerült spekuláció, de a spekulánsok elleni legújabb támadások elvették a kedvem a viccelődéstől. A nemzetközi befektetők fontos szerepet játszottak az EKG árfolyam-mechanizmusának felbomlásztásában, ám közös piac nem létezik nemzetközi tőke mozgás nélkül. Aki a spekulánsokat hibáztatja, az a hírhozon akar bosszút állni.

Az, hogy az eseményeknek magam is szereplője vagyok, nem teszi lehetetlenné elméletem alkalmazását. Épp ellenkezőleg: ez teszi lehetővé számomra, hogy a gyakorlatban kipróbáljam. Annak sincs jelentősége, hogy sajátos, egyéni nézőpontot képviselek, mert elméletemhez az is hozzátartozik, hogy a történelmi folyamatok szereplői mindig is sajátos nézőpontból cselekszenek.

El kell ismernem azonban, hogy az én sajátos nézőpontom – nevezetesen, hogy egyesített, virágzó és nyitott Európát szeretnék – igenis ütközhet pénzügyi tevékenységemmel. Semmi gondom nem volt addig, amíg a piac névtelen szereplője voltam. A font akkor is kilépett volna az árfolyam-mechanizmusból, ha nem spekulálok ellene. De miután kilépett, nagy nyilvánosságot kaptam, és többé nem lehettem névtelen szereplő. Guru lettem. Ténylegesen befolyásolni tudtam a piacok magatartását; nem volna becsületes, ha tagadnám ezt. Új lehetőségek nyíltak meg előttem, és új felelősség hárult rám. Említett elkötelezettségem miatt nem akartam hozzájárulni a francia franknak az árfolyam-mechanizmusból való kiszorításához. Elhatároztam, hogy nem fogok a frank ellen spekulálni, hanem konstruktív megoldást terjesztek be; de nem kaptam érte köszönetet. Nyilvános szerepléseim még jobban bosszantották a pénzügyi hatóságokat, mint pénzügyi tevékenységem. Úgyhogy nem mondhatnám, hogy jól érzem magam az újdonsült guru szerepében. Elkötelezettségem azonban azt parancsolja, hogy mondjam ki, amit mondani akarok, még ha mint a résztvevőjének ez nem is kellemes a számomra.

A berlini Aspen Intézetben 1993. szeptember 28-án elhangzott előadás szövege.

Fellendülés-hanyatlás elméletem lényege, hogy e mozgásokban nincs semmi elkerülhetetlen. A tipikus fellendülési-hanyatlási szakaszok kezdetben önmagukat erősítik, és végül önmagukat fordítják át saját ellentétükbe, de bármely ponton megállíthatók. Ennek az elméletnek a fényében fogom megvizsgálni az európai integráció fellendülési-hanyatlási folyamatát. Különös figyelmet fogok szentelni az árfolyam-mechanizmusnak, mely oly fontos szerepet játszik a folyamatban. Tökéletesen működött egyensúlyhoz közeli helyzetekben, egészen a német újraegyesítésig. Az újraegyesítés azonban dinamikus egyensúlytalansági állapotot hozott létre. Azóta az eseményeket tévedések és félreértések alakítják. A legkézzelfoghatóbb eredmény az árfolyam-mechanizmus szétiláldása, mely nagymértékben hozzájárul az Európai Közösség esetleges felbomlásához is.

Hadd kezdjem ott, ahol az egyensúlyhoz közeli állapotot felváltotta a dinamikus egyensúlytalanság állapota. Ez a pont jól körülhatárolható: a berlini fal ledőlésére gondolk. Ez nyitotta meg az utat a német újraegyesítéshez. Kohl kancellár megragadta a történelmi lehetőséget: úgy döntött, hogy az újraegyesítésnek teljesnek, azonnalinak és európai keretek közt megvalósulónak kell lennie. Tulajdonképpen sok választási lehetősége nem volt, hiszen a német alaptörvény garantálta a német állampolgárságot a kelet-németek számára, és Németország tagja volt az Európai Közösségnek. De nagy különbség, hogy valaki kezébe veszi az események alakítását vagy csak sodródik velük. Kohl kancellár valódi államférfiúi erényekről tett tanúságot. Rögtön elutazott Mitterrand elnökhöz, és ezekkel a szavakkal fordult hozzá: „Szükségem van az Ön és Európa segítségére, hogy azonnali és teljes legyen az újraegyesítés.” A franciák erre ezt felelték: „Teremtsünk erősebb Európát, amelybe az újraegyesített Németország tökéletesen beágyazódik.” Ez nagy lökést adott az integráció folyamatának. A fellendülési-hanyatlási ciklus „fellendülési” ágában gyorsult fel a mozgás. Az angolok ellenezték erős központi hatóság felállítását; emlékezzünk csak Mrs. Thatcher bruges-i beszédére. Kemény tárgyalások kezdődtek, de érezhető volt egyfajta sietség, hogy a politikások betartsák az önmaguknak szabott határidőt. Az eredmény a maastrichti egyezmény lett, melynek fő célja a közös valuta és a közös külpolitika megteremtése. Számos más határozat is született, de jelentőségük kisebb volt, és amikor az angolok ellenvéleményt nyújtottak be, lehetővé tették számukra, hogy kimaradjanak belőlük. Mindent egybevéve az egyezmény hatalmas lépés volt előre az integráció útján, bátor kísérlet olyan Európa megteremtésére, mely elég erős, hogy megbirkózzon a szovjet birodalom összeomlása nyomán bekövetkező forradalmi változásokkal. Talán még gyorsabban is haladt, és messzebb is ment, mint amire a közvélemény fel volt készülve.

A probléma azonban másutt keresendő. Nem akarok itt azzal a részmegállapodással foglalkozni, melyben Németország felhatalmazást kapott az Európai Közösségtől, hogy elismerheti Szlovénia és Horvátország függetlenségét. Annak idején ezt a lépést kevesen vitatták, alig figyeltek fel rá, pedig rettenetes következményekkel járt. Inkább Németország belső egyensúlytalanságáról beszélek, amelyet az újraegyesítés eredményezett, mert ez az egyensúlytalanság fordította át a fellendülést hanyatlásba.

A német kormány súlyosan alábecsülte az újraegyesítés költségeit, és általában nem volt hajlandó megfizetni a teljes költséget magasabb adók vagy a költségvetési kiadások csökkentése formájában. Ez feszültséget okozott a Bundesbank és a kormány kapcsolatában, mégpedig két szinten: egyrészt a kormány kifejezetten a Bundesbank tanácsa ellenére cselekedett; másrészt pedig a nagyon laza költségvetési politika – vagyis a magas költségvetési deficit – igen szigorú monetáris politikát tett szükségessé, hogy a pénzügyi egyensúly helyreállhasson. A kelet-német márka egy az egyben való átváltásával a gazdaságba fecskendezett vásárlóerő inflációs fellendülést teremtett. A költségvetési deficit csak olaj volt a tüze. A Bundesbankot törvény hatalmazza fel a német márka értékállóságának megőrzésére, és a Bundesbank ennek készségesen eleget is tett. A leszámítolási kamatlábat 9,7%-ra emelte. Ez a politika azonban nagyon káros volt az Európai Pénzügyi Rendszer (EPR) többi tagállamai számára. Más szavakkal: az a monetáris politika, mely Németországban akarta helyreállítani az egyensúlyt, egyensúlytalanságot teremtett az EPR-ben. Bizonyos időbe telt, hogy ez bekövetkezzék, de ahogy múlt az idő, egyre világosabb lett, hogy a Bundesbank egész Európát második világháború utáni történelmének legmélyebb válságába taszította. A Bundesbank kettős szerepet játszik: otthon a pénz értékállóságán őrökdi, s egyúttal ő az EPR alappillére, a „horgony”. Magatartásával a német gazdaság belső egyensúlytalanságát átvitte az EPR-be, és ezzel szétilálta azt.

Volt egy harmadik, mélyebben fekvő konfliktus is a Bundesbank és a német kormány között. Kohl kancellár azért csatlakozott a maastrichti egyezményhez, hogy megkaphassa a francia támogatást a német újraegyesítéshez. Az egyezmény alapvetően veszélyeztette a Bundesbank dominanciáját, sőt intézményi létét is az európai pénzügyi politika irányítójaként. A maastrichti egyezmény értelmében azonban a Bundesbank szerepét átveszi majd az Európai Központi Bank, melyben a Bundesbanknak mindössze egy szavazata lesz a tizenkettőből. Az Európai Központi Bank elismerten a német modellt követi; de óriási különbség, hogy valaki modelliként szolgál, vagy a tényleges hatalom birtokában van. A Bundesbank nyilvánosan soha nem ismerte el, hogy ellenezné ezt az intézményi változást, és máig nem világos, hogy magatartása milyen mértékben irányult ennek megakadályozására. Csak annyit mondhatok, hogy a piac szereplőjeként mindig az volt a benyomásom, hogy a Bundesbanknak ez alapvető szándéka volt. Nem tudom bizonyítani, hogy a feltevés helyes volt-e; csak annyit tudok, hogy a gyakorlatban jól működött. Hallottam például Helmut Schlesingert arra figyelmeztetni, hogy tévednek a piacok, amikor azt hiszik, hogy az ECU a valuták rögzített kosarából áll. Megkérdeztem, mit gondol az ECU-ről mint Európa jövőbeli közös valutájáról. Azt mondta, jobban szeretné, ha azt márkának hívnák. Ennek megfelelően cselekedtem. Nem sokkal azután a líra kiszorult az árfolyam-mechanizmusból. Nem akarom töviről hegyre elmesélni, hogy mi történt, csupán a történelmi perspektívát szeretném felvázolni. Ebből a szempontból lényeges momentum a maastrichti egyezmény bukása Dániában a népszavazáson; hajszálon múló győzelme Franciaországban; vagy hogy milyen nehezen ment keresztül a brit parlamenten. Az európai árfo-

lyam-mechanizmus lényegében összeomlott, mégpedig fokozatosan. Ennek utolsó és legsúlyosabb következményű állomása az árfolyam-ingadozási sáv kiszélesítése volt augusztusban. Ez lazította meg az Európai Közösségen belül korábban legszorosabb kapcsolatot, amely Német- és Franciaországot fűzte össze. Ami hosszú távon még fontosabb, Európa súlyos recessziót él át, amelyből egyhamar nem fog tudni kikeveredni. A munkanélküliség egyre súlyosabb gond, amelyet még tetézi a cikluszhoz mérten túl restriktív monetáris politika. Ezek alapján úgy vélem, hogy Európa integrálódása túljutott tetőpontján, és visszájára fordult.

A visszafordulás időpontja pontosan a dániai népszavazáshoz köthető. Megtörténhetett volna, hogy ez a referendum egyértelmű támogatásáról biztosítja a maastrichti egyezményt; ekkor nem került volna sor fordulatra. Ehelyett lerombolta az árfolyam-mechanizmust. Európa ma a felbomlás állapotában van. Minthogy fellendülési-hanyatlási folyamattal van dolgunk, elképzelhető, hogy a bomlás sokkal messzebb megy el, mint azt az emberek manapság képzelik, egyszerűen azért, mert a folyamatok mindkét irányban önmagukat erősítik.

Legalább öt olyan tényezőt találtam, melyek kölcsönösen erősítik egymást. Mindenekelőtt itt a recesszió; a 11,7%-os francia, 14,1%-os belga vagy a 22,25%-os spanyol munkanélküliség egyszerűen elfogadhatatlan. Olyan társadalmi és politikai nyugtalanságot szül, mely könnyen fordítható Európa-ellenes irányba. Másodsor ott van az árfolyam-mechanizmus fokozatos felbomlása. Ez azért nagyon veszélyes, mert közép-, illetve hosszú távon a Közös Piac nem lehet még stabil árfolyamok nélkül.

Az árfolyam-mechanizmus az egyensúlyhoz közeli állapotban több mint egy évtizedig tökéletesen működött. Amikor azonban konfliktus keletkezett a szerepei között, a Bundesbank a belpiaci megfontolásokat részesítette előnyben a nemzetközi kötelezettségekkel szemben. Ez egyértelműen megmutatkozott, amikor megtagadta, hogy a frankra nehezedő nyomás enyhítése érdekében csökkentse a leszámítolási kamatlábat. Mondhatja valaki, hogy a Bundesbanknak nincs választása: a német alaptörvény, a *Grundgesetz* kötelezi, hogy abszolút elsőbbséget adjon a német valuta értékállóságának. Ebben az esetben az EPR és a német alaptörvény között feloldhatatlan az ellentét.

Ez az epizód egy másik alapvető hiányosságát is feltárta az EPR-nek, nevezetesen, hogy különbség van a horgony szerepét játszó valuta és a külső nyomásnak kitett valuták kötelezettségei között. Minden kötelezettség a gyenge valutára hárul. Emlékezzünk rá, hogy a Bretton Woods-i megállapodás idején John Maynard Keynes hangsúlyozta az erős és a gyenge valuták közti szimmetria fontosságát. Érvelését a két háború közti időszak tapasztalataira építette. A jelenlegi helyzet egyre inkább hasonlít az akkorira, és az embernek az a benyomása, mintha Keynes nem is létezett volna.

És itt lép be a harmadik elem, a hibás gazdaság- és pénzügyi politika. Ebben nem is annyira a Bundesbank hibázatható, mint inkább akik ellene szegültek, pl. a német kormány, illetve akik az áldozatává váltak ennek a politikának, mint Nagy-Britannia és Franciaország. A német kormányt természetesen felelősség terheli azért, hogy a belső egyensúlyt felborította. A britek példátlan hibát kö-

vettek el azzal, hogy 1990. októberében, a német újraegyesítés után csatlakoztak az árfolyam-mechanizmushoz. Oly érvek alapján tették ezt, melyeket még 1985-ben fogalmaztak meg, de amelyeknek akkor Margaret Thatcher makacsul ellenállt. Amikor helyzete meggyengült, végül engedett, de addigra az 1985-ben még érvényes érvek már tartahatatlank voltak. Úgyhogy a britek kétszer hibáztak – egyszer 1985-ben és még egyszer 1990-ben.

Különösen súlyosan érintette őket a Bundesbank által rájuk kényszerített magas kamatláb, mert már recesszió volt náluk, amikor beléptek az árfolyamrendszerbe. Nagy megkönnyebbülést hozott, amikor kiszorultak onnan. Örülniük kellett volna, de túlságosan meghökkenettette őket, semhogy reagálni tudtak volna. Végül megtették a helyes lépést, és csökkentették a kamatlábat, de a kezdeményezést nem tudták magukhoz ragadni.

Az ember azt gondolta volna, hogy a franciák tanulni fognak a brit példából. De ők még rugalmatlanabbnak tűnnek. Egyet lehet érteni az erős frank érdekében tett lépésekkel, hiszen oly soká és olyan keményen kellett dolgozniuk a megteremtéséért. Már a kezükben érezték a gyümölcsöt, a Németországgal szemben megjavult versenyképességet, amikor az a frank elleni újabb támadások nyomán ismét a semmibe foszlott. De amikor az erős frank politikája tarthatatlannak bizonyult, szemléletmódjukat az új helyzethez kellett volna igazítaniuk. Ehelyett most önként ragaszkodnak egy olyan rendszerhez, mely már akkor katasztrofális következményekkel járt, amikor még az árfolyam-mechanizmus kényszerítette rájuk. Azt hiszem, értem a motívumait: fel akarják tölteni valutatartalékaikat, és vissza akarják fizetni az adósságot, amelyet a Banque de France a Bundesbankkal szemben halmozott fel az árfolyamparitás védelme során. Azonban a célok sorrendjét rosszul állapították meg. Franciaország súlyos válságban van, és csökkentenie kell a kamatlábat. A frank és a német márka közti paritás fenntartása magas kamatlábak segítségével nem szolgálja az érdekeiket. Az erős frankot csak erős gazdaság tudja életben tartani.

ABundesbank meglepően következetes és bámulatosan sikeres volt céljai követésében, különösen ha a célok közé számítjuk önmaga intézményes fenntartását. A német újraegyesítést követően lehetetlen helyzetben találta magát: a pénzmennyiség hirtelen megnőtt, hatalmas költségvetési hiány alakult ki, és mint intézményt is megtámadták. És mégis győzött. Hogy az ár, amit fizetni kellett – európai méretű recesszió és az árfolyam-mechanizmus összeomlása –, megérte-e, az más lapra tartozik.

Néhány hónappal ezelőtt meg voltam győződve róla, hogy a Bundesbank még hazai szempontból is hibás politikát követ, mert a német gazdaság válságban volt, és a pénzügyi politikának anticiklikusnak kell lennie. Azt gondoltam, hogy a Bundesbank túlságosan soká folytatta a szigorú monetáris politikát.

De ez még az árfolyam-mechanizmus sávjának kiszélesítése előtt történt. Azóta a német márka magához tért, a hosszú lejáratú német kötvények megerősödtek, és a német gazdaság is mutat biztató jeleket. Mindez azonban csak alátámasztja azt az érvelésemet, hogy Németország és Európa többi részének az érdekei nagyon különböznek. Németországnak az kell, hogy a hosszú lejáratú kötvények

kamata legyen alacsony, mert hosszú távra vesz fel kölcsönt, míg Európa többi részének a rövid lejáratú hitelek alacsony kamatára van szüksége, mert helyre kell állítani bankrendszerük likviditását, és mert csak így módon tudják ösztönözni a gazdasági tevékenységet. Németország megkapta, amire szüksége van, de Európa többi része nem.

A német márkával kapcsolatos tévedésem vezet el a negyedik tényezőhöz. Nemcsak a kormányok követnek el hibákat, de a piac szereplői is. A piacnak gyakran nincs igaza. Például tévedés volt, amikor feltételezték, hogy a közös valutához vezető út egyenes vonalú lesz. A nemzetközi befektetők különösen a nemzetközi kötvényalapok kezelői maximális hozamra törekedtek és figyelmen kívül hagyták az árfolyamkockázatot. Helmut Schlesingernek igaza volt, amikor figyelmeztetett, hogy az ECU nem rögzített valutakörsár. Jelentős tőke áramlott be olyan, gyenge valutájú országokba, mint Olaszország, Spanyolország vagy Portugália. A folyamat kezdetben önmagát erősítette, de végül önmagát fogja felszámolni. Egrészt túl merevvé tette a valutaárfolyamokat, másrészt túlságosan instabillá. A piac tévedései hozzáadódtak a hatóságok tévedéséhez, és így jött létre a dinamikus egyensúlytalanság.

Végül van egy ötödik tényező is, amely a dezintegráció irányába mutat, ezt érzelmi megerősítésnek nevezhetnénk. Amikor a dolgok rosszul mennek, különösen amikor hibákat követnek el, az emberek hajlamosak másokat okolni. Ki gondolta volna, hogy néhány köztisztviselőben álló hivatalnok, mint Jacques Delors vagy a belga pénzügyminiszter vagy a Banque de France újonnan kinevezett vezérigazgatója komolyan hisz abban, hogy a német-francia egységet egy angolszász konspiráció rombolta le? Ezek a hiedelmek azután a későbbi tárgyalásokat is beárnyékolják, mint amelyek pl. a GATT keretében folynak.

Van egy megfontolásra váró hatodik mozzanat is: nevezetesen Kelet-Európa, s kivált a volt Jugoszlávia instabilitása. Azt hiszem, ez a tényező épp ellentétes hatást fejt ki, mint az előzők. A fenyegető instabilitás, valamint a menekültek beáramlása jó indok az „Európa Erőd” felépítésére. Ugyanakkor az Európai Közösség széthúzása maga is erősíti Kelet-Európában a politikai instabilitást és a gazdasági hanyatlást. Az eredmény egy olyan Európai Közösség, mely igen messze esik annak a nyitott társadalomnak az eszményétől, melyre az általam támogatott kelet-európaiak törekednek.

Mindez valóban aggasztó és lehangoló. Elismerem, hogy inkább tűnik prófétikus huhogásnak, mint egy guru szavának. De had emlékeztessenek arra, hogy a fellendülések és hanyatlások egymásutánjában nincs semmi megváltoztathatatlan; a folyamat iránya bármely ponton megfordítható. Ez az irányváltás lényegi eleme a fellendülési-hanyatlási folyamatnak. Az események rossz irányban haladnak, és továbbra is rossz irányban fognak haladni, ha nem ismer-

jük fel, hogy komoly hibát követtünk el, és nem teszünk határozott lépéseket e hiba kiküszöbölésére.

Nem kétséges, hogy valami alapvetően nincs rendben az Európai Pénzügyi Rendszer jelenlegi felépítésével. A legjobb módszer az árfolyam-mechanizmus hibáinak kiküszöbölésére, ha az egész mechanizmust felszámoljuk. De a szabadon lebegő árfolyamok lerombolnák a Közös Piacot – ezért van szükség közös valutára. Vagyis meg kell valósítani a maastrichti egyezményben foglaltakat. Amikor az egyezmény körüli tárgyalások folytak, a közös valutához vezető utat majdnem egyensúlyi pályának képzelték el. A fokozatos megközelítés azonban váratlan nehézségekbe ütközött. Ha továbbra is ragaszkodnánk ehhez a megközelítéshez, a szándékolttal ellentétes hatást érnenk el, mert a trendek időközben megfordultak, és most a dezintegrálódás szakaszában vagyunk. Ezért más utat kell találnunk. Ha nem közelíthetjük meg a célt fokozatosan, célszerűbb egy ugrással ott teremni, mint egyáltalán nem jutni oda.

A javaslatomat csak akkor fogják komolyan venni, ha megmutatom azt az utat, mely elvezet a közös valutához. Minthogy a dinamikus egyensúlytalanság állapotában vagyunk, az útnak is nem egyensúlyinak kell lennie. A francia pénzügyi szerveknek most a legnagyobb gondja a valutatartalékok feltöltése. Ezért megpróbálják a francia frankot erősen megtartani. Ez hiba. A legfontosabb cél a francia gazdaság élénkítése kellene hogy legyen, és a francia adósságok lejáratát a Bundesbanknál meg kellene hosszabbítani, mondjuk, két évvel, hogy Franciaország azonnal csökkenteni tudja kamatlábait. Amikor csökkentésről beszélek, legalább 3%-ra gondolok. A kamatlábcsökkentést össze kellene hangolni az EPR más tagállamaival, Németországot és Hollandiát leszámítva. A német márka kétségkívül megerősödne. A márka túlértékelődésének negatív hatása lenne a német gazdaságra, és ezáltal gyorsítaná a német kamatlábak csökkenését. Mielőtt a német gazdaság meggyengült, Európa többi része pedig megerősödött, a valutaárfolyamok trendje megfordul, és végül az árfolyamok annak a szintnek a közelében állapodnának meg, ahol a sávészítés előtt voltak. A különbség a gazdasági tevékenység állapotában lenne. Európa többi része fellendülne, kezdetben Németország rovására; de végül Németország is bekapcsolódna a fellendülésbe. Amikor ez megtörténik, a dinamikus egyensúlytalanság megszűnik és a közös valuta felé tett lépések az egyensúlyi-hoz közeli helyzetben folytatódhatnak. Az egész folyamat nem venne többet igénybe két évnél. Ezt követően közvetlenül be lehetne vezetni a közös valutát, nem lenne szükség a keskeny sávok rendszerének felélesztésére. Jelenleg ördögi körben vagyunk; ezt előbb „angyali körre” kell változtatni. Ez Olaszországban bizonyos mértékig már meg is történt. Európa többi részében is van esély rá.

FORDÍTOTTA SZEGŐ ANDRÁS

Az én ötvenhatom, a te ötvenhatod, az ő ötvenhatjuk

TIZENÉVESEK A FORRADALOMRÓL

GÁBOR LÁSZLÓ-SZALAI JÚLIA

A szociológiai felvétel*, amelynek tanulságairól az itt következőkben szó lesz, 1992 tavaszán készült. Az időpont rögzítése fontos, hiszen kutatásunk tárgya – a mai tizenévesek '56-képe és viszonyuk az '56-os tradícióhoz – nem ragadható ki a jelenből: nem elemezhető a 90-es évek közéleti állapotától és az általános politikai atmoszférájától elvonatkoztatva. Történelemlék-pük mai vonásait (belső ellentmondásait és bizonytalanságait, de elevenségét és érzékletességét is) az idő minden bizonytalansággal változtatja majd.

Az „átmenet” nagy politikai váltásai közepette, a fiatalok '56-hoz való viszonyában is sok az átmenetiség. És ez aligha meglepő. Hiszen elég meggondolnunk, hány érzelmi és értelmezési kanyart hozott nekünk, negyveneseknek és idősebbeknek a rendszerváltás óta eltelt röpke négy esztendő! Pedig annak idején úgy tudtuk magunkról, hogy meglepetés már nemigen érhet bennünket; régés-rég tisztázottnak és egyértelműnek véltük, hogy ki-ki „pártállása” szerint miként gondolkodik a forradalomról – akár hangosan kimondja, akár csak sejteti a véleményét. A szóhasználat, az arcjátékok finom árnyalataiból olvastuk a politikai beállítódás különbségeit, és hittük: biztosan tájékozódunk.

Kifinomult „antennáink” aztán egyszer csak hasznavehetetlenné váltak a váratlanul ránk törő élmények sodrában.

Még csak „tegnap” volt, hogy némi zavarral és fanyar kajánsággal mosolyogtunk össze, amikor Pozsgay Imre – a társadalomtól remélt megerősítés jegyében – puccsszerűen bejelentette a nyilvánosságnak, hogy a megújulásra kész MSZMP 1956-ot immár nem ellenforradalomnak, hanem jogos népfelkelésnek tekinti. E „tegnap” eseményei között tartjuk számon 1989. június 16-át, Nagy Imre temetésének napját is, amikor a szónokokkal együtt egy percre talán mindannyian hittünk abban, hogy harminchárom év felülről hazudott konszenzusa után végre igazi megbékélés lesz Magyarországon. De testközeliek és a memóriából előhívhatóak még azok a büszkeség- és bizalomteli érzéseink is, amelyeket az új országvezetés iránt éreztünk, amikor a tv elé szegve, az új parlament első törvényhozói aktusát – 1956 emlékének törvénybe foglalását – figyeltük. S ha 1993 nyomott hangulatú késő őszeről visszapillantva, csaknem álombélinek tűnik is már 1989–90 eufóriája, legalább a filmkockák megőrizték nekünk és utódainknak a tömeges népünnepélyt, amely az utolsó szovjet katonák távozását – és ezzel egy korszak lezárulását – kísérte.

Az idők zavarosságának jele, hogy e meleg hangulatúak-

kal csaknem egyidősek a szorongós emlékképek is: hiszen a visszamenőleges igazságszolgáltatást kezdeményező javaslatok közül az első – a Zétényi-Takács-féle – már 1990 őszén a parlament asztalán feküdt. És a mából visszatekintve nyilvánvaló: a rövid életű társadalmi béke gyors felbomlásának ez csak a nyitánya volt. Ahogy telnek az évek, úgy záporoznak ránk az '56 körüli csatározás zajos eseményei. Nem és nem kerül le a politikai élet napirendjéről a forradalom leverésének háborús bűnné nyilváníttatása; újabb és újabb kezdeményezők sürgetik a látványos ítéletkezést – nyilatkozzék a szándék alkotmányellenességéről akárhányszor is az Alkotmánybíróság. A Nagy Imre-temetést és a jóvátétel törvényes rendezését kiharcoló TIB alig élte túl akciói sikerét; az egykori szervezet legfeljebb nevében azonos mai utódjával, jelenlegi és akkori vezetői pedig egymás köszönését sem fogadják. A jobboldaliságával és gyűlölködésével kérkedő 56-os Szövetség mind hangosabb tüntetéseket szervez, hogy el ne apadjon az iránta való figyelem. Az indulatok egyre hevesebbek, a hajdan együtt küzdők mind távolabb sodródnak egymástól, s mára már nemcsak szót nem értenek, hanem egymás felé rázzák az öklüket is.

Egymásnak uszulásuk tavaly októberre aztán meghozta a rendszerváltás eddig legszégyenletesebb eseménysorát: az '56-ért börtönviselt köztársasági elnök nyilvános megaláztatását és a kormányfő tüntető szolidaritáshiányát a forradalom hivatalos állami ünnepségén. Innen pedig már „természetesen” adódtak az 1993-as fejlemények: az október 23-i skinhead-akcióról tudósító tv-híradások feljelentése; az '56 emlékért az „ántivilágban” rendíthetetlen hűséggel napirenden tartó Csúrka István szélsőjobboldali zászlóbonntása, az Amerikából hazatelepült '56-os főparancsnok, Király Béla egyidejű kivonulása az aktív politizálásból – és csak remélhetjük, hogy az '56 körüli létrejött politikai állóhálózat a közeljövőben több drámai felvonást már nem tartogat számunkra.

Ha pedig az indulatok nemhogy csillapodnának, de mind szélsőségebbek, ha ennyi páfördülésre képes a kádárizmust felnőtteként végigélt nemzedék, akkor meggondolandó: vajon „érvényes” eredményeket várhatunk-e egyáltalán egy olyan kutatástól, amelynek középpontjában 1956-nak a történelmi tradícióban és a hagyomány generációk közötti átadásában játszott szerepe áll. Vajon nem túl korai-e maga a kérdés?

Praktikus szinten persze egyszerű „nem”-mel felelhetünk – a kérdést maga az élet tűzte napirendre. Az elmúlt évtizedek történelme napjainkban ugyanis nem egyszerűen a köztudás részévé teendő semleges „tényanyag”, hanem éles harcok tárgya.

E harcok tétje pedig nem más, mint a *rendszerváltás legitimitációja*. Mert úgy látszik, igazi legitímáló ereje nálunk

* A felvételt az 1956-OS MAGYAR FORRADALOM TÖRTÉNETE DOKUMENTÁCIÓS ÉS KUTATÓ INTÉZETE anyagi támogatásá-
tette lehetővé, amelyért a szerzők köszönettel tartoznak.

egyelőre csak a múltnak van. És ennek elsődleges – paradox – oka a magyar rendszerváltás „túlontúl” békés jellege.

Kétségtelen: az új hatalom nem meríthet „forradalmi legitimitációból” – mint tehetette az első választások idején Lengyelországban vagy Csehszlovákiában. De a jelen kilátástalansága is a történelem felé fordítja az újonnan hatalomra jutott erőket. A szép remények egyre távolabbra kerülnek, s aki tömeges támogatásra pályázik, az jobban teszi, ha manapság inkább megkerüli, ami a belátható perspektívákról mondható.

Ebben a helyzetben az „érvényesség” desztillálódó múltértelmezés lassan a megmaradás egzisztenciális kérdésévé válik. Az ütköző politikai erők világosan látják: tartós támogatásra az számíthat, akinek egyazon gesztussal sikerül a múlttal való szakítást és a folytonosság fenntartását a köz tudomására hozni – aki tehát egyszerre képes delegitimálni a múltat és legitimálni a jelent.

Delegitimáció és legitimáció ötvözésére az elmúlt évtizedek nem sok alkalmat kínálnak. A sztálinizmussal szembe forduló forradalom – még ha levertek is – szinte egyedül esélyes a szerepre. Üzenete látszólag áttételek nélkül aktualizálható, s elvileg a mai törekvések „felvezetéseként” jöhet szóba. Kissé sarkítva azt mondhatjuk, hogy a '90-es évek Magyarországon hiteles és tartós hatalomra csak az számíthat, aki nem egyszerűen egy immár hazugságmentes forradalomrajtot tár a társadalom elé, hanem azt a rendszerváltás közvetlen előzményeként számon tartható *tradícióvá* is avatja.

Ha pedig 1956 a tradícióteremtés esélye és tétje, akkor indokolt felvetni: van-e, és ha van, mi a jelentősége a forradalmat a demográfia egyszerű tényeinél fogva már mindenképp történelemként szemlélő fiatal nemzedékek számára?

A tizenévesek tényszerű történelemismeretéről

Kutatásunk törzset fű fővárosi iskolai osztály diákjainak 1992 április–májusában kitöltött kérdőívei alkotják.¹ A névtelen íveken négy kérdésre kértünk választ tőlük:

1. Mit jelent számodra 1956? Kérjük, hogy írd le, amit tudsz róla, és mondd el a véleményedet!
2. Mit meséltek szüleid, nagyszüleid, rokonaid 1956-ról?
3. Érintette-e családodat, rokonaidat 1956? Kérjük, meséld el, hogyan.
4. Van-e barátaid között olyan, akiről tudod, hogy családja sorsát, életük további alakulását 1956 befolyásolta? Kérjük, meséld el, hogyan.

Az elkészült 237 kérdőív a fiatalok kimunkált tárgyi tudásáról tanúskodik. Minden arra vall: a mai 14–18 évesek – életkoruktól, családi háttérüktől és iskolájuk típusától függetlenül – elég pontos ismeretekkel rendelkeznek arról, hogy mi is történt Magyarországon 1956-ban.

Ha jobban meggondoljuk: ez távolról sem magától értődő. Hiszen az iskolai történelemoktatásban már vagy jó másfél-két évtizede a téma megkerülésének vagy „elkenésének” hallgatóságos egyezsége uralkodott: a forradalmat néven nevezni nem volt szabad, ellenforradalomnak titulálni viszont már nem kellett – így a tanárok igyekeztek azt átugorni. A történelemtanárokkal készült interjúkból tudjuk, hogy e „bűvészmutatványra” már az egyetemi évek alatt felkészültek. Őket is arra szocializálták, amire később ők maguk a tanítványaikat: '56-ról gondol, aki amit akar, csak ne feszegetse, hogy privát véleménye egybeesik-e a hivatalossal; akár forradalomnak, akár ellenforradalomnak

minősíti '56-ot, ezt tekintse magánügyének. Így fért meg egymással a szamizdatolvasás és a Fehér Könyvben frottak tudomásul vétele.² És így, ebben a kettősségben, a két közlést integrálására tett mindennemű kísérlet nélkül beszéltek diákjaiknak éveken át '56-ról. A diákok pedig nem kérték az ellentmondások feloldását – mindenki tudta és tudomásul vette, hogy '56 az élet abszurd kettősségének jelképe. S ezért ma sem a megörökönyödés vagy eddig titkolt ismeretek felszínre kerülése az alapvető élmény. Inkább az, hogy maga a kettősség immár kimondható.

Valahogy így:

„Forradalom? Ellenforradalom? Mindenfélét hallani róla!”

„Az, hogy forradalom volt vagy ellenforradalom, az végül is nézőpont kérdése, az viszont biztos, hogy nagy összevisszaság volt.”

„Nekem 1956 a változást jelenti. Jó vagy rossz irányú, az relatív. Személyenként változó. Kinek milyen. Ölték egymást az emberek. A kor és az idő haladásával változóan nevezük: forradalom, ellenforradalom stb.”

A kettősség tudomásul vétele nem jelentette azt, hogy közben valamiféle tényszerű tudás át ne adatott volna. Ez viszont ellentmondani látszik annak a sokat hangoztatott tételnek, hogy a forradalom agyonhallgatásával és elfojtásával a Kádár-rendszer évei alatt valamiféle felejtés következett volna be. Sőt, a hatás talán éppen ezzel ellentétes volt. Van ugyanis némi igazsága annak a történelemtanárnak, aki felhívta a figyelmünket arra, hogy '56 titokzatos-ságának az érdeklődés ében tartásában fontos szerepe volt. Minden bizonnyal részben ennek köszönhető, hogy a diákok rövid eseménytörténeti ismertetői elég pontosan világítanak rá a forradalmat kiváltó közvetlen történelmi okokra, híven idézik fel a megmozdulások főbb színtereit (számos dolgozatban olvastunk a Rádiónál, a Parlamentnél, a Köztársaság téren történekről, a Sztálin-szobor leöntéséről stb.), és világosan vázolják fel a szembenálló erőket.

Feltűnő továbbá, hogy a diákok tényszerű ismereteinek minőségét kevésbé befolyásolja, hogy 1956-ról hivatalos tananyagként tanultak-e az elmúlt egy-két esztendőben. A dolgozatok döntő többségében a forradalomra vonatkozó ismeretek leülepedett iskolai összegzéseit olvashatjuk. A fiatalok tudásának e tárgyi szintjén nemigen kell zavarokkal számolnunk. Sőt, azt a feltételezést is megkockáztatjuk, hogy a ténybeli tudás biztonsága már jó ideje az értékelés bizonytalanságainak valaminő ellensúlyaként működik, hiszen a történelemtanárok az események „pozitívista” leírásával és viszonylag pontos, tárgyszerű ismeretek megtanításával 56 ügyében semleges terepen maradni. És ebben nem hozott változást számukra 1989; az „igazságért” folyó éles politikai küzdelmek közepette nemigen érzik indíttatva magukat, hogy másként járjanak el. Munkájukat persze könnyíti is, nehezíti is az utóbbi években publikált '56-os tárgyú irodalom bősége. De inkább a tanítás ideológiai arájával, semmint tárgyi anyagának hiányosságaiával van – és volt – bajuk.

A gyerekeknél hasonló a helyzet. Néhányan említették ugyan, hogy a Nagy Imre-temetés közvetítésének hatására kezdtek el '56 iránt behatóbban érdeklődni. Minthogy azonban ez a generáció már a „látens nyilvánosság” korába született bele, a diákok többsége a valós tényeket jóval a rendszerváltás előtt megismerte. Válaszaik más tekintetben is megkérdőjelezték a „felejtés”-konceptiót. Úgy tűnik, főként az a gondolatmenet szorul revízióra, amely sze-

rint a kádári jóléti politika kimosta volna az emberek agyából, hogy az ország viszonylagos prosperitása és a mindennapi élet liberalizálódása valójában a szovjet szuronyokon és a forradalom utáni megtorlásokon nyugodott. Nem – ezt az emberek soha nem felejtették el, legfeljebb jónak látták, hogy véleményüket nyilvánosan ne hangoztattassák. Azt pedig, hogy magánvéleményük fenntartása mellett a jólétet élvezték, senki sem róhatja fel valamiféle „felejtési cserealku” jeleként nekik. Sőt, viszonylagos jólétük épp a hatalomtól való függetlenségüket növelte. Ez teremtett ugyanis lehetőséget arra, hogy különböző gesztusokkal kifejezésre juttassák: *hálásnak* semmiképpen sem érzik magukat. A mai tizenévesek – a forradalom szemtanúinak és résztvevőinek inkább unokái, mint gyermekei – abban a két generáció alatt kidolgozott, finoman árnyalt történelemértelmezésben nőttek fel, amely egyszerű tömörséggel „hazafiatlannak” minősítette azt, hogy Kádár lehetővé tette november 4-ét, a szovjet megszállást pedig „az ország belügyeibe való beavatkozás”-ként értelmezte. Ugyanakkor értékelte (és a forradalom késői, átteleles vívmányának tekintette) az életfeltételek javulását. A dolgozatok e több évtized alatt leülepedett tudás, nem pedig friss ismeretek és valamint új átértelmezés birtokában foglalják össze a történéseket.

„A nép békés tüntetése »nemzeti« forradalomná fajult. Ez részben az ÁVH emberei miatt történt, mert belelöttek a tömegbe. És a népek az oroszok és a kommunisták leverése volt a célja. A kirobbanásnál itt levő orosz csapatok szimpatizáltak a forradalommal. Az történt viszont, hogy keletről újabb csapatok léptek az országba. Ez Kádár János és társai nevéhez fűződik!”

„56-ban egy hatalomátvételi kísérlet volt. Kb. azt akarták, ami most békésen megvalósult. Úgy tudom, hogy Kádár János hívta be az oroszokat, hogy segítsenek visszaállítani a régi rendet. Ő lett az MSZMP főtitkára. Ettől fogva mindenben a Szovjetuniót kellett utánoznunk; pl. katonai egyenruha, térszerelés, kulákság üldözése stb.”

„Én úgy tudom, hogy békés tüntetésnek indult addig, amíg az ÁVH bele nem lőtt a tömegbe. Ezután már az eseményeket nem lehetett megállítani. Kádár János behívta az oroszokat, hogy a felkelést leverjék és az ő rendszerét támogassák.”

„A magyar nép föllázadt a Szovjetunió által az országra kényszerített kommunista rendszer ellen. A forradalom nagy véráldozatokat követelt. Kommunista magyar vezetők segítségül hívták a szovjet hadsereget, így kiderült, mennyire »hazafias« érzelműek. A forradalom erőszakos leverését éltem. Szerintem ez egy ország belügye volt, és ha a Szovjetunió föl is szabadította a háború után az országot, ahhoz nem lett volna joga, hogy leverje a forradalmat. Fel kellett volna ismerni a rendszer hibáit és tenni valamit. Nem ez történt.”

„Polgári demokratikus forradalom volt, melyben a helytelen politikai vezetés miatt elkéseredett nép megpróbálta kivívni a függetlenségét. A forradalom vezető politikusa Nagy Imre volt. Néhány nap múltán a forradalomból fegyveres felkelés lett. A kért követeléseket a forradalom leverése után ugyan elfogadták (kivéve a többpártrendszer és a Rákosi-klikk megbüntetését). Nagy Imrét kivégezték, sok embert bebörtönöztek, sokakat internáltak. A szovjetek bebizonyították, hogy a kommunizmus csak fegyveres terrorral tudja fenntartani a hatalmat.”

„Azt tudom róla, hogy akkor volt forradalom és szabadságharc. És tudom, hogy akkor is volt egy rendszerváltás; ledöntötték a Sztálin-szobrot. A kormány emberei a tüntetők közé löttek. Akkor került hatalomra Kádár János... Hallottam a tévében és otthon is, hogy akkor sokan emigráltak külföldre. Szerintem nem kellett volna hívni az orosz hadsereget rendcsinálásra. De ha már idehívták őket, utána miért nem küldték őket haza, miért csak most nemrég?”

A gyerekek eseménytörténeti összefoglalói világos ér-

tékrendről és végiggondolt morális elvekről tanúskodnak – ugyanakkor elemzéseik mindennemű ítélkezéstől mentesek. Bár tisztán látják a forradalom leverésének a szovjet-hatalom erőszakos fenntartásával összefüggő, „rendszer-specifikus” vonatkozásait, értékeléseiket sem a kommunistákkal, sem az oroszokkal kapcsolatban nem kíséri gyűlölködés, és nem merül fel a visszamenőleges büntetés követelése. Sőt, éppen ellenkezőleg. Mint az alábbi idézetek is igazolják, finom különbséget tesznek a rendszer „szovjet” jellege és a szovjet emberek, a kommunizmus mint uralmi forma és a kommunisták között. Ha érzelmeiket mutatnak, akkor azok inkább a letűnt idők valamennyi szereplőjének szülő sajnálat érzelmei, illetve az orosz emberek jelenlegi helyzetével való szolidaritás kifejeződései.

„...Ami tiszta tény, hogy az akkori kormány hatalmát féltve behívta a szovjet katonákat magyar emberek ellen, akiknek elegendő volt a rendszerből... S most mi van? A NAGY BIRODALOM szétesett, a katonák hazamentek; bele a létbizonytalanságba. Se lakásuk, se biztos megélhetésük, egyszerűen semmi. Őket csak sajnálni tudom.”

„Az, hogy az orosz hadsereg »felszabadítás« céljából megszállta Magyarországot, ellenszenvet vált ki belőlem irántuk. Ezt az érzést az is kiváltotta belőlem, hogy mindenki azt hajtogatta – míg az oroszok nem hagyták el Magyarországot –, hogy a megszálló csapatok menjenek a saját hazájukba rendet teremteni. Én úgy gondolom, hogy a magyar emberek gyűlöletét ezek a katonák ártatlanul szenvedték el, hiszen ők csak a felsőbb utasításokat hajtották végre... Persze ha egyes katonák visszaéltek hivatalukból származó előnyeikkel, ez elítélendő. De ezek a kivételek maradtak meg a magyarok emlékezetében..., és ezek alapján az egész orosz nép egy kalap alá vevődött..., az, hogy az ellenszenv továbbra is megmaradt irántuk, ugyanolyan rossz cselekedet.”

Ami pedig a visszamenőleges büntetések ügyét illeti, a fiatalok – ha dolgozataikban egyáltalán említést tesznek róla akkor – kivétel nélkül azok ellen foglalnak állást. Teszik ezt részben morális megfontolásokból, mindennapi jogérzékükre hallgatva, részben viszont egyszerűen azért, mert más kérdéseket ma politikailag égetőbbeknek és előbbre valóknak tartanak. És ez annak ellenére így van, hogy a gyerekek élményszerű pontossággal tartják számon családok, rokonok, ismerősök, egykori szomszédok tömegeinek egy életen át kiheverhetetlen traumáit, az ártatlan bűnhődéseket, az értelmetlen véráldozatokat valamint a megtorlás iszonyú kegyetlenségeit. Mindezt azonban egy végérvényesen lezárult korszak drámáinak tekintik, amelyek e letűnt világ igazságtalanságaihoz és „úgy, ahogy volt”-törvénytelenségéhez tartoztak, de amelyekbe ma utólagos törvényt vinni nem lehet. Egyszerűen túl kell jutni az egészen. Nekik maguknak legalábbis ez a távolság az alapvető viszonyuk.

„...Úgy tudom, tisztázták, hogy nem az oroszok, hanem a magyar vezetőség támadt a tiltakozókra... valószínűnek látom, hogy a tüntetők többsége békés és őszinte szándékú volt, így a lemészárlásuk mérenyletnek minősül. Meddő dolognak érzem viszont az utólagos bünbakkeresést és hősök temetését, akiknek, ha meghaltak, jár a kegyelet, de ha élnek, akkor nem kell virágözönnel elborítani... Engem 1956 eseményei érzelmileg nem érintenek... Én inkább a jelenben élek.”

„Tudni semmit nem tudok róla (ti. 1956-ról). Emberek haltak meg, amikor belelöttek a tömegbe; ki adta a parancsot, senki nem tudja, csak gyanúsítják egymást az »öregék«. És ha kiderül! Felelőségre vonást emleget mindenki; minek?”

„Számomra 1956 egy olyan esemény, amely Magyarország további sorsát nagyon döntően befolyásolta. Nem tartom forradalomnak, mert szerintem nem okozott igazán nagy változást a politikában... Az akkori bűnösökről az a véleményem, hogy most, 40 évvel később nem sza-

bad újra elkezdeni a törvény elé állításokat. Nem lehetne igazán eldönteni, hogy ki a bűnös, mert nagy részük politikai nyomás hatására tette, amit tett.”

„Miért kell már megint erről beszélni? Hagyjuk már a múltat! El kéne felejteni, hogy mi volt, azt hiszem, a jelenben is vannak fontos problémák, amikkel érdemesebb lenne foglalkozni!”

„1956 a korszak jelentős fordulata volt annak ellenére, hogy elsősorban orosz katonai erővel véresen megtorolták... Úgy érzem, hogy a mostani politika túl sokat foglalkozik vele ahelyett, hogy a mostani problémákat próbálnák megoldani.”

A dolgozatok több szempontból is jelzik, hogy a fiatalok szemében '56 a lezárandó, nem pedig a folytatandó történelem része – fontos *emlék*, de nem *tradíció*. Erre utalnak mindenekelőtt a történelmi epizódok felidézésének sokszor sajátosan összecsúszo idősíkjai. Ábrázolásukban '56 a szocializmus történetének az előzmények és a következmények láncolatából ki nem emelhető, önmagában nem értékelhető mozzanataként jelenik meg. Lakonikusan rövid fejtegetéseik világosan láttatják az események logikáját: ötvenhat kísérlet volt a rendszer megváltoztatására; e kísérletet leverték, a rendszert rekonstruálták. E hiteles történelmi beágyazásnál azonban talán még fontosabbak a *tévedések*. Miközben magáról '56-ról a részleteket illetően is sok és alapos ismerettel rendelkeznek, az már gyakran összerosogdik a gyerekek emlékezetében, hogy a nagypapa történeteiben emlegetett beszolgáltatások, a családi beszélgetésekben felidézett kitéleptetések, a kuláklisztázás, a hadifogság vagy az orosz katonáknak a nőkkel szembeni erőszakoskodásai, a jegyrendszer vagy az államosítás a magyarországi szocializmus '56 előtti vagy utáni fejezetéhez tartozó epizódok-e. Mintha a háborútól napjainkig egy összefüggő folyamat volna ez a történelem, és '56 ennek a folyamszerű, aligha tagolható, – és belső tagolásra immár nem is érdemesített történelemnek legfeljebb pillanatnyi megszakítási kísérlete lett volna. Hogy e kísérletet „értelme” volt-e megtenni, hogy érdemes volt-e lázadni – ez ennyi szörnyűség láttán már egyáltalán nem olyan egyértelmű.

'56-ot a fiatalok többsége azonban egy másik fontos vonatkozásban is az aktualitását veszített múlt emlékei közé zárja – ez pedig a *nemzeti függetlenség* kérdése. A dolgozatok nagyobbik része a *rendszer*ről beszél; a *rendszer*ről, amelyet elválaszthatatlannak látnak a szovjet elnyomástól, az idegen csapatok jelenlététől. Ebben a negatív értelemben persze világos számunkra az '56-os forradalom függetlenségi és leverésének „nemzetiellen” jellege, de azt – a szovjet csapatok távozása és a rendszer bukása után – immár túlhaladott problémának tekintik. Ritkán persze felbukkannak a nemzeti *büszkeség* vagy a *tragédiaérzet* megnyilvánulásai is. Kivétekeléppen sem találoztunk azonban olyan érveléssel, amely a mai változásokat valamiképpen '56 szerves folyományának tekintené, azaz '56-ot folytatható tradíciónak tartaná.

A nemzeti attitűdöket – a militáns hazafias jellegűektől a tragédiaközpontúakon át a többség véleményét megjelenítő realistikus – érzékelteti az alábbi idézetcsokor:

„1956 a magyar nép elkecseregett, de hősi és dicsőséges kísérlete volt a Rákosi-féle szocialista rendszer elviselhetetlen igájának lerázására. A forradalom elbukott a Kádár János vezette ellenforradalmi kormány által behívott orosz csapatoknak köszönhetően, véres megtorlást vonva maga után.”

„Az 1956-os forradalom... idején a világ szeme másfelé figyelt... Pedig érdemes lett volna arra figyelni, hogyan próbál egy kis közép-európai ország megszabadulni egy iszonyú rendszertől. Természetesen mélyen elítélem a szovjet csapatok erőszakos behatolását és a forrada-

lom véres leverését. A rendszer senkinek nem volt jó, mégsem szólhattott senki ellene... Ebből a helyzetből nem lehetett forradalommal kilábalni, hanem a nemzet fokozatos ráébredése kellett hozzá.”

„Szerintem az '56-os események a változás korszakát jelentették... A népek az összetartozásukat akarták bizonyítani.”

„Egy újabb »Mohács«! A magyarok egyik legnagyobb politikai kudarcra és a SZU »kis« győzelme. De, mint idáig mindent, ezt is túléltük. Ha én akkor éltem volna, nem vártam volna meg az összeomlást (a forradalom leverését), hanem Nyugatra vettem volna az irányt.”

„1956 végül is személy szerint nekem már semmit nem jelent. Esetleg annyit, hogy a magyarságnak egy hatalmas csapás volt... Nem volt fair a Szovjetunió részéről, hogy egy összetört Magyarországot »elfoglaltak«.”

„Az orosz katonai hatalom... elfojtotta a forradalmat... Szerintem a forradalom jogos volt, azonban nem volt megfelelő irányítás alatt, így sikerült leverni az oroszoknak (pedig ebbe nem kellett volna beavatkozniuk), és így került Kádár János... hatalomra. A szocializmus egy ideig jót tett az országnak, de a Szovjetuniótól való függőség jelentősen gátolta a fejlődésben, és szerintem azért tartunk még ma is itt.”

„A túlzott iparosítás miatt az emberek nyomorognak és elégedetlenek, éppen ez vezetett a forradalomhoz. A Szovjetunió teljesen a markádba tartotta hazánkat, ő jelölte ki a miniszterelnököket és váltotta le. A forradalom kitérésében az MEFESZ-nek is nagy szerepe volt. Ők a szovjetek kiűzését akarták, amivel én is egyetérték.”

„A nép megelégedte az államosítással és a Rákosi-rendszer egyéb vívmányait, ezért fellázadt. Ezt Kádár és az általa vezetett ellenforradalmi kormány úgy oldotta meg, hogy behívta az oroszokat, akik ideiglenesen itt maradtak.”

„1956. okt. 20.: mozgolódások városszerte. 23-a: a tüntetés kiszélesedése; követelték Nagy Imre kinevezését. A Rádió előtt belelőnek a tömegbe. Ezután szépen lassan – pár nap leforgása alatt – megjelentek a szovjet tankok. A felkelőknek nem volt esélyük ellenük. Nov. 4-én Kádár vette át a hatalmat; folytatódott minden úgy, ahogy eddig, csak most már »finomabban« tevékenykedtek.”

Láthatjuk: van itt fanyar ironia, finom gúny, a „Mohács-szerűen” ismétlődő bukások rezignált tudomásulvétele, a mesebeli szegénylegényhez hasonló sorsú kis nép kellő figyelemre nem méltatott hősiességének tudata – mindez azonban mintha egy távoli világ egykor volt szereplőiről szólna, akikhez az elbeszélőnek közvetlen köze már nincsen.

Ez a távolságtartó viszony olyan szembeszökő és olyan feltűnő ellentétben áll a felnőttek érzelmfűtötte beszédmódjával, hogy fel kellett tennünk a kérdést: vajon a jelenséget kielégítően indokolja-e a generációs élmények különbözősége. Bár 1956 időben valóban távol van már azoktól, akiknek a legidősebbje is a hetvenes évek közepén született, a demográfiai tények mégsem adnak kellő magyarázatot. Ha másért nem, hát azért, mert a gyerekek életterében ott élnek a másként beszélő felnőttek. És ha nekik köszönhetően ismerik '56 tényeit, akkor hogyan lehetséges, hogy a velük párosuló indulatok mégsem adták át? Vagy átadták, csak éppenséggel nem az általános történelmi magyarázatokban kell keresnünk azok lenyomatait?

A választ – úgy hisszük – az „általános” történelemképnek a személyes emlékekkel való egybevetése adja meg. Ez a személyes történelem ugyanis más. És a gyerekek távolságtartásának magyarázatát talán éppen abban leljük meg, hogy e két történelem között – '56 sokféle nyilvános értelmezése ellenére – ma éppen úgy nincs átjárás, mint ahogyan a múltban sem volt. A tabuk megszüntése a köztörténelem többféle értelmezését lehetővé tette ugyan, a magántörténelemeket azonban továbbra sem avatta a múlttól való beszéd integráns részévé. E magántörténelemek továbbra is

magánsérelmek, magánbajok és magánkonfliktusok tárgyai maradtak. Ha pedig változatlanul nincs tér a személyes traumák kollektív feldolgozására, akkor az utódok sem tehetnek mást, mint elődeik: a politikát másra hagyják, attól igyekeznek „kiméret” távolságot tartani, és tudomásul veszik az igazságok változatlan kettősségét.

1956 – a személyes sorsok felől nézve

Bár mind ez idáig kerültük, hogy számszerű adatokat idézzünk, most mégis kivételt kell tennünk. Keveset mondunk ugyanis, ha csak arról számolunk be: meglepően sok dolgozatban találkoztunk '56 pontosan felidézett családi emléképeivel. A „sok” lehetne szórványos is; a 237-ből 121 dolgozat azonban a többséget jelenti. Ez pedig kellően figyelemre méltó adat ahhoz, hogy önmagában eme egyetlen tény nyomán kétségek vetődjenek fel aziránt: vajon igaz volt-e valaha is az „56-os amnézia” tétele. A családi „mesék” nagy gyakorisága arra utal, hogy a „feledtetés” hivatalos szándékai ellenére a privát szférának a társadalom széles rétegeiben jól kidolgozott történelmi és politikai tartalmi öröklődtek tovább. E tartalmak generációs áthagyományozódására közben pedig a múltra vonatkozó ismeretek nem pusztán tárgyi tudásként adattak át, hanem azok egyszermind a fiatal nemzedékek szocializációjának is szerves részét képezték, ami által kultúraformáló jelentőségre tettek szert.

Minthogy a Kádár-éra harminchárom esztendeje alatt a felnőttek mindennapi életéről és egymás közötti viszonyairól '56 egyszerűen kiiktathatatlan volt, ezért nem kellett a hivatalos verziótól eltérő otthoni „történelem-leckék” ahhoz, hogy a tényleges igazság közöltségek. Nem kellett más, mint a vacsoránál elmagyarázni, hogy ki is volt a mostani főnök „annak idején”, miért is léptették elő vagy tüntették ki X.-et, mikor valójában ezt Y. érdemelte volna meg, miért nem áll ma sem szóba egymással Q. és Z., miért is él a család fele Nyugaton – mikor ki, és mi elől menekültek el stb. E rövid – néha csak pár szavas – történelmi összefoglalók pedig elegendőek voltak ahhoz, hogy az új nemzedékek megértsék, hogy az akkori események és következményeik valamiképp mindenki számára sorsfordítóak voltak – még akkor is, ha szülei, nagyszülei többsége a politikától akkor is, később is igyekezett távol maradni.

De a családi közlésekben benne foglalt tehetetlenség és kiszolgáltatottság további fontos üzeneteket is hordozott. Egyrészt, az események és összefüggések mikroszintű ábrázolásában '56 beágyazódott a rendszer önkényének negyven éven át törésmentesen fenntartott folyamába. Ezért van, hogy az unokák elbeszéléseiben igen gyakran összemossódik már, hogy a nagyapát 1945 vagy 1956 után internálták-e, vagy hogy a földet Rákosi vagy Kádár uralma alatt kellett-e a térszabó beadni. Másrészt e magán-történelemórák külön instrukciók nélkül is megtanították a gyerekeket arra, hogy elválasszák egymástól, ami „másokra” és ami „csak ránk” tartozik, az igazságok e kettősségét pedig a politikához való viszony vezérelveként sajátíttassák el velük. A családi történelemleckék a hivatalos és a privát igazságok e kettősségét természetesként fogadtatták el, aminek nyomán legfeljebb kivételes esetekben és kevesekben merült fel a lázadás igénye. A többség egyszerűen tudomásul vette, hogy a véleménynyilvánítástól jobb tartózkodnia. Nem „apolitikus” volt ez a nevelés, hanem legfeljebb antipolitikus. A háttérben nem az általános érdektelenség, hanem a felhalmozott tapasztalat áll: az emberek

többsége a politikálást jó okkal tekinthette fertályon veszélyes vállalkozásnak, amelyről – beláthatatlan következményei miatt – nemcsak tartózkodni, hanem kifejezetten felni kell.

A fiatalok írásaiból az derül ki, hogy az '56-os eredetű félelmek feldolgozásáról mindmáig nem beszélhetünk. Sőt, a régi félelmeket újabbak tetézik. A felidézett történetekben mindenesetre nemigen találkoztunk a „felszabadulás”, a megkönnyebbülés megnyilvánulásával. De nem olvastunk „hősi” beszámolókat és büszkélkedve mesélhető „vagány” történeteket sem. A civil kurázi és a mindennapi szolidaritás motívuma már többször került elő. Az emléképek azonban legfőképp a félelemnek máig táptalajul szolgáló szegénységről, éhezéstről, bujkálásról, fázásról, évtizedek múltán is borzongással felidézett fegyverropogásról, az életért való elemi szintű rettegésről, családok és szomszédok eltűnéséről, testvérek, barátok, rokonok emigrálásáról és az emberi viszonyok többé ki nem heverhető veszteségeiről szólnak. A kérdőívek többsége nem „általában” fogalmaz. Hanem: ha meséltek, akkor erről meséltek nagyszülők az unokáknak, szülők a gyerekeknek. Ez volt ugyanis a forradalom és az azt követő évek privát története, amelynek kibeszélését a többség számára ma változatlanul nem teszi lehetővé a múltat „igazságosításra” használó politikai diskurzus. A félelem igazságai nem szerepelnek a „mértékadó” nyilvánosság napirendjén, ettől azonban még jelen vannak:

„Nagyszüleim vidéken éltek, ők nem éltek át ezeket a borzalmakat. Szüleim egy-egy élményt meséltek erről az időről. Édesanyám egyik ilyen története kavart fel a legjobban. 14 éves volt, és a nővérénél lakott ebben az időben. Egy nap leküldték kenyérért, az egy utcával arrébb levő pékhez. Kb. egy fél utca hosszú sor állt a pék előtt, amikor anyu odaért. Kis idő múlva egy nyitott terepjáró húzott el mellettük, és figyelmeztette őket, hogy orosz tankok jönnek, húzódnak be az udvarba. A sok ember benyomult az »udvarrészbe«, és bereteszelték az ajtót (vaskapu). 1-2 perc múlva behallatszott a tankok dübörgése, lövések (ágyúlövés) zaja. A pékséget is találat érte, és egy repesz majdnem megölte édesanyámat. (Néhány centivel esett le édesanyám előtt.) Rágondolni is rossz!”

„Nagypapám szokott ilyenekről mesélni, de apukám is mesélte, hogy egy árokban pár centivel mellette agyonlőtték a barátját. (Még gyerek volt!) Nagypapám a szovjetek kegyetlenségeiről mesélt, hogy hogyan szökött meg társaival az oroszok fogságából.”

„...Anyu mesélte, hogy egyik kolléganőjének az apukáját lelőtték az utcán, amikor kenyérért ment. Akkor anyu kolléganője csak egy éves volt.”

„...Se kenyér, se étel, ami volt, azt elvitték az oroszok. Löttek rájuk, ha kerítéseken átmászva elindultak valamilyen hely felé, ahonnan esetleg tudtak volna ételment szerezni.”

„Anyám mesélte, hogy ez idő alatt nagyon rossz volt a helyzet. Ők Rákosszentmihályon laktak. Ez az időszak pont téle esett, és anyámat (aki akkor pont ugyanannyi éves volt, mint én most) elküldték szénre. És három nap múlva ért haza. Hogy hol volt addig, azt a mai napig nem tudjuk.”

„A nagymamát érintette 1956, a nagypapám akkor halt meg. 1956-ban – ahogy mesélték – nagyon rossz idők voltak. Kevés volt az étel mindenkinék.”

„Ez a családjunkban »tabutéma«, mivel minket is közvetlenül érintett. A nagyapámat és a nagybátyámat végezték ki (nagyanyám 10 gyerekekkel egyedül maradt), mert nagyapám nem engedte, hogy az akkor még tini nagynénemet egy orosz katona megerőszakolja.”

„A nagyszüleim közül csak a nagymamám mesélt erről az eseményről. Ő a Honvéd Kórházban dolgozott, és elmesélte, hogy sok halott volt, annyian, hogy a hullaházba egymásra rakva vitték őket.”

„Érintette őket, bár nem Budapesten laktak, hanem vidéken. Nagypám 1956-ban halt meg, s erről nem szívesen mesélek.”

„Szüleim mesélték, hogy borzalmas volt. Akkor ugyan még kisgyerekek voltak. A nagyszüleim is megemlégtettek, hogy olyan volt, mint ha háború lett volna... Hál' istennek nem érintette a családomat 1956, mert nem akartak számottevően részt venni az esetleges következmények miatt.”

„Nagymamám mesélt arról, hogy '56 leverése után, mikor a Kádár került hatalomra, elvittek mindent, amit eddig össze tudtak szedni. Egy nagybátyám arról beszélt, hogy amit addig összegyűjtött, amivel megteremtette az egzisztenciáját, azt elvették tőle.”

„A szüleim 1956-ban még mindössze ötévesek voltak, de a nagymamám mesélt róla egy keveset. Azt mondta, azért nem mond sokat, mert nem jó neki emlékeznie arra a »fekete és sötét« idősakra. Azt mondta, hogy az ő falujukból is elvittek és kivégeztek nem egy embert.”

„Igen, érintette őket. Elvették a pénzüket, ruháikat és az élelmüket.”

„Nagypám elvesztette mindenét, amikor a házában bujkáló forradalmárokat ki akarták kergetni, és az orosz tankok szétlőtték az egészet.”

„Igen, érintette a családomat. Ők is rettegetek, mint minden normális ember, aki nem a kormány oldalán volt vezető pozícióban.”

„Gyilkolásról és arról mesélték, hogy a politika hogyan próbálja eltakarni a múlt rendszer hibáit... Biztosan érintette őket, de ha tudnék róla, akkor sem mondanám el senkinek. Megpróbálok magam a lehető legtávolabb tartani a politikától.”

„Lehet, hogy a dédnagymamám vagy a nagymamám érintette, de nem mesélnék róla. Csak annyit mondanak, hogy ők soha nem fogják elfelejteni.”

„Többnyire semmit nem mesélnek, mert még mindig félnék. Amit megtudtam, az csupán annyi, hogy nagy lövöldözések, utcai harcok voltak. Valamit még halkan elmondtak a forradalom utáni megtorlásokról, de az nagyon kevés. Például ilyen eset is volt a hallottak között: Egy embert a szomszédja feljelentett bosszúból. Másnap elvitték az ÁVH-sok és félholtra verték. Mire hazaengedték, nem tudott beszélni.”

1956 nyitott kérdései – a „privát” történelem nyomán

A személyes beszámolók '56 történetének új – ismereteink szerint mind ez ideig feltáratlan – aspektusait is felszínre hozzák. Elsőnek 1956 *tényleges veszteségeiről* kell beszélnünk. Halálról, súlyos sebesülésekről, nyomavesztett emberekről olyan nagy számban esik szó a családi elbeszélésekben, hogy fel kell vetnünk: valóban helytálló-e az a kép, amely '56-ot alapjában vértelen forradalomnak tudja és az áldozatokat elsősorban a megtorlás számláján tartja nyilván.

Friss statisztikai összesítés mindenestre csak ez utóbbi vonatkozásról készült. Bár politikai okokból érthető a harminc éven át tabuként kezelt szörnyű tények utólagos összesítésének elsőbbsége, a kegyelet (de a tárgyyszerű ismeretek igénye is) azt kívánná, hogy hovatovább magának a forradalomnak az áldozatai is számba véssenek – akár fegyverrel a kézben pusztultak el, akár az események „véletlen” szereplőiként vesztették életüket.

1956 őszének megbízható adatokon nyugvó, hiteles mérlege – legjobb tudásunk szerint – mindezekig nem készült el. A statisztikai számbavétel ügye mindmáig „elintéztnek” tűnt az 1957. májusi KSH-jelentés³ „titkos” minősítésének feloldásával, ami semmiképpen nem helyettesíti a hajdani adatok szembetűnően szükséges kritikái felülvizsgálatát. Az áldozatok tényleges számának megállapításához az egykori jelentés legfeljebb *kimulópontul* szolgálhat – ha másképp nem, hát azért, mert adatai eleve is csak a „harc cselek-

ményekben” esettekről, illetve megsérültekről szólnak; a „kis” halálokról, a „véletlen” balesetekről, az eltűnt és magukról máig hírt nem adó – tehát bizonyosan elpusztult – emberekről nem esik szó. A „koncepcionális lehatárolás” a jelentés szövegeiből világosan kiderül:

„Az állami egészségügyi szolgálat 1956. október 23-tól az év végéig közel 20 000, harci cselekmények következtében megsérült személyt részesített kezelésben... Országosan mintegy 2700 halálozás történt; ebből 2195 halálesetet anyakönyveztek, 307 halálesetről a temetők és exhumálások, valamint a kijelentések alapján értesült a Statisztikai Hivatal, ezenkívül mintegy 100–150-re tehető az eddig még nem exhumált és be nem jelentett halálozások száma.”

Ha a jelentés alapjául szolgáló nyilvántartások pontossága felől netán nem lennének kételyeink, a közölt számadatok akkor sem fogadhatnánk el teljes körűeknek. A ligha tartalmazza ugyanis az alábbi – mintegy a felvétel melléktermékeként tudomásunkra jutott – történeteket. E történetek olvastán azonban úgy gondoljuk, hogy egyelőre egyszerűen nem ismeretes, sőt meg sem becsülhető a 1956-os halálos veszteségek tényleges mértéke.

„Az egyik közeli rokonunk, egy fiatal, húszéves nő 1956-ban halt meg. Gyereket várt, azonban egy szilánk éppen a hasát találta el. Még két órát életben volt, majd ő is és a gyerek is meghalt.”

„Igen, érintett minket. A nagymamám ekkor terhes volt, és egy őrnagy hasba lőtte. A kishaba meghalt, és a »mamám« is életveszélyes állapotba került. Az őrnagyot halálra akarták ítélni, de erre nem volt szükség, mert főbe lőtte magát.”

„Nagyszüleim csak a borzalmakat látták és ezeket mesélték, hogy amikor anyukámat hozták haza a kórházból, ott lövöldöztek az emberek összevissza, egyik ember halt meg a másik után, és még jó, hogy ők épségben hazaértek.”

„Édesapámat majdnem lelőtte egy szovjet katona. 6 éves volt. A barátja meg is halt.”

„Rokonaink között volt olyan, aki rejtélyes úton eltűnt, és soha többé nem tért vissza.”

„Ez a dolog a nagypámát érintette: úgy történt, hogy egy szovjet katona beszaladt hozzánk, hogy segítsen betolni egy teherautót. A nagypám kiment és soha nem jött vissza.”

E töredékek mögött egész világok sejlének fel. Világok, amelyekről mindmáig alig van ismeretünk. Mert a kutatók egyelőre adósak azzal, hogy *leírják*: hogyan lehetett mindezzel együttélni. Mi történt a családokban, akiknek eltűnt halottai, egy életre megrokkant sebesültjei voltak, és még csak nem is beszélhettek erről – nehogy tisztességet veszítsenek vagy gyógyításukat intézhették volna. Vajon hány család normális működését akasztotta meg generációkon át, hogy a veszteségen túl az elhagytatás súlyát is cipelték? Mit jelentett (és jelent talán ma is) mindez az öngyilkosságok, az alkoholizmus, a súlyos és tömeges neurózis szempontjából?

E kérdések mögött pedig előtolakodnak „szelídebb”, de épp annyira megválaszolatlan továbbiak is. Hiszen – tudunkkal – mind ez ideig nem készült olyan kutatás, amely 1956 társadalomtörténeti problematikáját feszegette volna. Nem ismeretes, hogy eseményei, következményei, illetve azok percepciói és mindennapi értelmezései hogyan befolyásolták későbbi iskola-, pálya- és munkahelyválasztásokat, hivatalos és informális karriereket (miközben tudjuk, hogy voltak – és a köztudatban számon is tartottak – „rendes” és „kemény vonalas” gimnáziumok, szakközépiskolák, gyárak és irodák; '56-os vonatkozású, látens szerveződések mechanizmusai azonban ismeretlenek); nincs szisztematikus tudásunk arról, hogy a családi és baráti mikroközösségek élményanyaga milyen – közvetlen és közve-

tett – szerepet játszott az MSZMP későbbi „fellazulásában” (nem tudjuk – legfeljebb sejtethetjük – a mögöttes szociológiai és szociálpszichológiai tényezőket, amelyek ott munkálhattak abban, hogy az újonnan belépők a párt korábbi nemzedékeitől való elhatárolódásukat nemcsak verbálisan, hanem – a hivatali dolgozósobák berendezéseitől az öltözködésig – az élet megannyi területén és a kifejezés megannyi eszközével igyekeztek nyilvánvalóvá tenni); feltáratlanok ’56-os eredetű politikai szembenállások családi „kezelésének” módozatai és megoldatlanságuknak, illetve kényszerpályáiknak a mai politikai indulatokig elvezető következményei stb. Röviden: hiányzik 1956 „visszahelyezése” a történelemben, és hiányzik a magyar társadalom életében mindmáig játszott szerepének szociológikus értelmű feldolgozása.

Tisztában vagyunk azzal, hogy ha az itt csak jelzesszerűen felvetett kérdésekre egyszer – remélhetőleg a nem nagyon távoli jövőben – megfelelő kutatások választ adnak is, önmagukban e válaszok még nem „elegedőek” a tabuk és félelmek oldásához. Mégis: már talán maga a rákérdezés is hozzájárulhat ahhoz, hogy új dimenziókat nyisson a nyilvános diskurzusnak. És ez annál is szükségesebb, mert a félelem – immár konkrét tartalmaitól független életet élve – az újabb generációkat továbbra is fogságában tartja.

Mindenesetre erre látszik utalni, hogy a továbbhagyományozott családi történetek nagy száma mellett, hasonló történeteket a gyerekek még a legközelebbi barátaikról is alig-alig tudnak. Vagy ha tudnak – nem mesélnek. Mert a ki nem mondott tiltás változatlanul él: vannak dolgok, amelyekről „másokkal” nem beszélünk. És Magyarországon az „igazi” történelem egyelőre ilyen dolog. Ahogyan azt a kérdőív negyedik kérdésére adott válaszaikban a gyerekek nem egy esetben értésünkre is adták:

„Tudok ilyen barátomról, de az az ő dolga, hogy elmeséli-e.”

„Nem tudok róla, hogy van-e barátaim között ilyen, de ha lenne, akkor se mondanám el.”

„Vannak ilyen barátaim, de – sajnálom – ez rájuk tartozik, talán ők írnak róla.”

Vagy még gyakrabban:

„Nem tudok olyan barátomról, akinek a családját 1956 érintette volna. De ha van is, ilyenekről nem szoktunk beszélni egymással.”

„Nem tudom, hogy barátaim családját érintette-e. Őszintén szólva nem erről szoktunk beszélni, s nem is sokat tudunk róla.”

„Én nem ismerek ilyen embert. Vagyis lehet, hogy ismerek, csak nem tudok az ilyen nemű dolgairól.”

Az a tény, hogy kortárskapcsolataikban a fiatalok elődeikhez hasonló módon kerülnek a személyes politikai kérdéseket, feltűnő ellentétben áll politikai véleményük korábban bemutatott félelemmentességével és sokszínűségével. A két jelenség egyidejű jelenlétét megértendő, a politikatudomány olyan új fogalmi készletre lenne szükség, amely a „fű alatt” kifejlődött demokratikus beállítódásokat a maguk töréspontjaival együtt jeleníti meg, és így képesek a mindennapi politikai gondolkodás „modern” és „tradicionális” vonásai szimbiózisának leírására. Valószínűnek tűnik számunkra, hogy egy ilyen újraértelmezési kísérlet akkor lehet sikeres, ha kiindulási pontja az elmúlt évtizedekben végbement modernizáció „egyenlőtlen fejlődésének” analízise. Hiszen sok jel mutat arra, hogy a politikai kultúra részleges demokratizálódásának (és bonyolult függelmi rendszereken nyugvó, egyidejű tradicionálisizmusának) kulcsát az életformák és a mindennapi kultúra kvázi-polgárosodásában kell keresnünk. S ha ez igaz, akkor további érvek szólnak emellett, hogy 1956 megértésének és kollektív

feldolgozásának nincs más útja, mint az, hogy a forradalmat visszahelyezzük történeti kontextusába, ahol immár a leverését követő évtizedeket sem kell megtagadniuk az embereknek azért, hogy magát a forradalmat vállalhassák.

A közös tradíció esélyei

A fiataloknak a közelmúlthoz való viszonyát – mint láttuk – meglehetősen távolságtartás jellemzi. Beállítódásuk többnyire a személyében nem érintett megfigyelő alaphelyzetre emlékeztet, aki csak szemlélője, de nem résztvevője azoknak a küzdelmeknek, amelyek napjainkban a politika nyilvános színterein a múlt „igaz” értelmezéséért folynak. Kívülállásuk lényege nem az előttük járó generációk elítélése, és nem is a történelem iránti érdektelenség. A dolgozatok – mint ezt az idézett részletek reményeink szerint híven tükrözték is – inkább valamiféle megértés és kiváras szándékairól tanúskodnak. Többségük kiindulási pontja nem az elfordulás vagy a cinizmus, hanem egy olyan új – e történelmi vidéken a huszadik század egész eddigi történetéhez képest új – beállítódás, amely nem egyetlen igazságot keres, nem is valamely igazság győzelméért száll síkra, hanem tudomásul veszi a többféle igazság egyidejű jelenlétét és relativitását. A fiatalok nem akarnak lándzsát törni, nem próbálnak igazságot osztani. Inkább kivárási kíváncsisággal igyekeznek megérteni az előttük járó nemzedékek más beszédét, amelyet azonban mindenképpen egy más – a sajátjukétól idegen – életbeállítódás lenyomataként értékelnek.

Távolságtartó attitűdjüknek van azonban más – és problematikusabb – összetevője is. Ezt pedig a történelem megkettőzöttségében jelölhetjük meg. Láttuk: a forradalom kiváltó okait, eseményeit, összefüggéseit tekintve, a fiatalok tudása meglehetősen pontos. Ugyanakkor személyes beszámolójuk ugyanerről a történelemről egy másik világot, más élményeket és más értelmezéseket jelenít meg. „Absztrakt” történelemű szemléletük félelemmentesen sokrétű, „konkrét” tudásuk azonban továbbra is telve van félelemmel, irtózással és súlyos kimondatlanságokkal.

A kettősség intézményes változatlanul és töréstemesen folytatódik: az iskolai oktatás a „privát” tudásokra jelenleg nem épít (azt a mérhető teljesítmények szempontjából ma is irreleváns ismeretanyagként kezeli – amin egy-egy tanár személyes empátiája vajmi keveset segít). Ezzel pedig töretlen módon hagyományozódik tovább az az üzenet, hogy a privát életeknek a történelem alakulásához nem sok köze van. A „nagy” dolgok nem a hétköznapi embereken, hanem a politikai küzdőtér hivatásos szereplőin múlnak. Ezt az „üzenet” – amely végül is újfent „bólogató jánosokká” (noha immár többféle versengő igazság bólogató jánosáivá) degradálja a demokratikus intézmények majdani választópolgárait – a gyerekek távolságtartásának és a politikával szembeni bizalmatlanságának másik forrása.

Kétséges azonban, hogy a demokratikus beállítódás habitusszerű gyakorlása épülhet-e egy önmagával lényegileg meghasonlott, kettős történelemtudatra. Nyugtathatjuk magunkat azzal, hogy az idő múltával és az indulatok csitultával a kettéhasított történelemtudat „spontán módon” egybeötvöződik, ami által „magától” megszületik majd az elhallgatásuktól és félelmektől ment, önbizalomteli nemzettudat?

Az esélyeket latolgatva, a fonalat talán ott vehetjük fel, ahol annak idején Szabó Miklós „Magyar nemzettu-

dat-problémák a huszadik század második felében” című tanulmányában letezte. A kádári konszolidációnak a történelmi tudat formálódására (és deformációira) gyakorolt hatásait elemző gondolatmenetét érdemes itt újra felidéz-nünk:

„A hetvenes évekre oldódik az a görcsösség, amellyel a társadalom a magánélet önelvűségét vívmányként élte meg. Megjelenik az igény, hogy... magát közösségként azonosítsa, anélkül azonban, hogy fel kelljen adnia semlegességét. A neutralizálódott társadalom olyan közösségformát keresett, mely elfogadható a kormányzat részéről is, olyan konszenzust, amely ugyanakkor nem feltételezett mindenáron teljes azonosulást... Egy olyanféle kompromisszum körvonala lappang itt, hogy a politikai hatalom nem állít szembe ezzel az autonóm módon, alulról újraformálódott kulturális közösséggel »hivatalos kultúrát«, viszont a magát nemzetként tételező formális társadalom nem szervezi magát alternatív politikai közösséggé a »hivatalos« politikai közösséggel szemben... A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján... a társadalom informális szerveződése... formálisan is szervezhető termelési kultúráként kristályosodott. Ennek a társadalmi mértékben még nagyobb mértékben az új nemzeti identitástudat az ideológiája... 1945-ben a magyar társadalom nemzeti feladata a demokratikus nemzeti tudat megteremtése volt. A mai nemzeti öntudatra ébredés feladata is még mindig ugyanez... az előtt a feladat előtt áll, hogy a demokratikus tudatot a magyar szocialista fejlődés elmaradottságából fakadó politikai következmények feldolgozása során kell kialakítania.⁴

1989–90-nel elvileg megnyílt az út „a magyar szocialista fejlődés elmaradottságából fakadó politikai következmények” sikeres feldolgozásához. A régi rendszer békés levolulása a színről e szempontból azonban nemcsak lehetőségeket, hanem sajátos nehézségeket is teremtett.

A nehézségek paradox módon éppenséggel a késő Kádár-korszak sikereivel függnek össze. A Szabó Miklós által is érintett történelmi kompromisszum folytán ugyanis a fennálló rendszer csődjé és tovább nem reformálható volta talán a magyar társadalom politikai köztudatában vált a legkevésbé nyilvánvalóvá, miközben a rendszer eróziójának és fokozatos felbomlásának jelenségei nálunk voltak a legszembetűnőbbek. A „kulturális” és a „politikai” közösség e divergenciája miatt a választásokkal hatalomra jutott erőknél súlyos dilemmával kell megbirkózniuk. Tartós társadalmi támogatásra ugyanis csak akkor számíthatnak, ha építenek a kádárizmus évtizedei alatt a hatalommal való csendes szembenállásban kiérlelődött kulturális közösség teljesítményeire. Ugyanakkor meg kell mutatniuk, hogy e közösség éppen a politikai közösséggé válás elkerülése érdekében (illetve: '56-ban világhosszá vált lehetősége folytán) határozta meg magát „politikamentes” kulturális közösségként – e politikakerülő beállítódással viszont az új rendszer legitimációjának egy négy évtizeden átmetagadott politikai tradícióhoz kell visszanyúlnia; ez viszont csak úgy tehető meg, ha megkérdőjelezzük a politikai artikulációtól tartózkodó kulturális közösség létjogosultsága, és a rendszerrel szembeni látens ellenállás évtizedeit mint figyelemre nem érdemesíthető zárójelbe tesszi. Ebből pedig egy „legitimációs libikóka” adódik: a folyamatosság vállalása – összhangban a rendszerváltás fokozatosságával – borulékonyt teszi az új rendszerrel született politikai közösség (az új demokratikus berendezkedés) legitimációját. Erős legitimációs bázis megteremtéséhez viszont át kell ugrani az elmúlt évtizedek valós társadalmi teljesítményeit, vagy legalábbis bagatellizálni, hogy a rendszer szétesése valójában a „kulturális közösség” erejének volt köszönhető.

E nehéz paradoxon feloldásához 1956 jelentheti a kiutat – ama legitimációs kompromisszum révén, amelyet a közösségnek egyetlen nagy történelmi pillanatra összeleplező politikai és kulturális önmeghatározása kínál. De vajon valóban alkalmas-e a forradalom arra, hogy a rendszerváltás a maga hiteles igazolását merítse belőle, és egyúttal általa a Kádár-rendszertől mint a későbbi „deformálódás” forrásától is elhatárolja magát? A válasz: kísérletéhez röviden át kell gondolnunk a forradalom mozgatórugóinak, politikai és kulturális tartalmainak mai aktualizálhatóságát.

1956 legfőbb politikai motivációja a sztálini típusú szocialista rendszerrel való társadalmi méretű szembefordulás volt. A lázadás fontos mozzanata volt, hogy a rendszert a korabeli magyar társadalom az országra rátelepedett idegen hatalommal azonosította. Azaz: 1956-ban a magyar társadalom nem a szocializmussal mint olyannal fordult szembe, hanem nemzeti függetlenségi harcot indított annak idegenként megélt sztálini válfaja ellen. A kortárs résztvevők számára akkor még elvileg elképzelhető volt másfajta szocializmus. Más szavakkal: 1956 nem a szocializmust felváltó más rendszerért, hanem a szocializmus megtapasztalt orosz válfaja ellenében vívott forradalom volt. Tudjuk jól, évtizedekre, illetve a cseh és a lengyel út csődjére volt szükség ahhoz, hogy általános meggyőződésé váljék: a rendszer reformálhatatlan, nincs „másik” szocializmus.

Az 1956-os magyar társadalom e tudásnak és meggyőződésnek azonban még előtte volt. Ugyanakkor ez a tény a mából visszaneve mégiscsak korlátozza a forradalom vállalhatóságát. 1956 ugyanis – éppen *alternatívakereső* jellege folytán – kiiktathatatlanul a szocialista tradíció része marad. Ez pedig ma, amikor a szocializmus mint rendszer meghaladása van napirenden – sem egységesítő politikai tartalom, sem valamiféle történelmi kontinuitás alapja nem lehet.

Hasonló gátak emelkednek '56-nak a nemzeti függetlenség hagyományába való beillesztése előtt is. Bár az idegen, elnyomó hatalommal szembeni lázadás valóban a forradalom talán egyetlen konszenzuális mozzanata volt, a mából visszapillantva, ez sem vállalható fenntartás nélkül. A forradalom középpontjában azonban nem a nemzet mint kulturális közösség önmeghatározásának, hanem a szélsőséges diktatúrának a kérdései álltak. A programok nem a magyarság mint etnikum kérdéseivel foglalkoztak, hanem az *adott* államalakulaton belül élő, a Rákosi-érát megszenvedett magyar társadalom számára kívántak alternatívát kínálni. Ezért 1956 tradíciója a nemzeti tradíció mai értelmezésének szempontjából is időszerűségét veszítette – hiszen annak idején például a látókörön kívül maradtak a magyarságnak a határokon túl vagy emigrációban élő széles csoportjai.

Ami a harmadik alapvető politikai értéket, a demokratikus hagyományt illeti, az '56-os örökség ebben a vonatkozásban sem egyértelmű. Itt a kétfajta demokráciaelv potenciális ütközése jelenti a nehézséget. A forradalom fontos és általánosan támogatott programja a szabad választások kiírása, a többpárti parlamentarizmus intézményeinek megteremtése volt. A tényleges folyamatok szintjén azonban – különösen az utóvédharcokban – nem a pártok, hanem a közvetlen demokrácia intézményei, a munkástanácsok, illetve a helyi forradalmi bizottságok játszották a főszerepet. Immár végérvényesen tisztázatlan, hogy a két alapelv milyen politikai konstellációt hozott volna létre, s esetleges konfliktusok – ha egyáltalán – vajon miként oldódtak volna meg. A közvetlen demokrácia szocialisztikus mozzanatait '56 történetében mindazonáltal

elég erősek és szervesek ahhoz, hogy ma, amikor a közvetett felhatalmazásokon nyugvó parlamentarizmus megteremtése és stabilizálása van napirenden, '56-nak a demokrácia egyértelmű „intézményi előzményeként” való bemutatása elé féket állítsanak, ha valaki példálózni kezd velük.

A „legitimációs kompromisszum” esélye a nagy politikai eszmekörök síkján tehát meglehetősen csekély. Ezért a forradalomból aligha válhat a jelenkori magyar társadalmat egybefogó *politikai* tradíció. Érdekes azonban meggondolnunk az esélyeket egy lehetséges *kulturális* tradíció szempontjából, a mindennapi értékek tekintetében is.

Közülük egy forradalom kapcsán az első annak értelme lehet. '56 azonban elbukott: a tömeges megtorlás és a hosszasan tartó represszió pedig a forradalom „értelmes” eseményként való utólagos beállítását egyszer s mindenkorra lehetetlenné tette. Mert még ha úgy gondoljuk is, hogy a Kádár-korszak későbbi kvázi-polgárosodása '56 nélkül valószínűleg nem (vagy nem így) ment volna végbe, a késői utódoknak nincs joguk arra, hogy az előttük járók szenvedéseit a maguk szempontjából „szükséges”, „hasznos” és „értelmes” előzményként építsék be a kollektív történelmi tudatba.

Felvetődhet azután – hiszen a forradalomban résztvevők egyik alapélménye volt – '56-nak a társadalmi korlátokon átnyúló *szolidaritás* jelképeként való felmutatása. Itt azonban megint közbeszól az utóélet: szembenálló pufajkások és megvert, féltő tömegek, illetve utódaik között e polgári érték oszthatlanságát legfeljebb hazudni lehetne.

Említhetnénk még a forradalomnak mint a *jobb élet* ígéretének értelmezését – de '56 a pincét, a kenyérhiányt, a sorban állást és a mindennapi élet zavarait jelentette, amihez a haláltól való elemi félelem társult; utóéletében pedig az ország még vagy tíz éven át a mértéktelen szegénységet volt kénytelen elszenvedni.

Eszünkbe juthat továbbá a *megbékélés* keresztényi-polgári gondolata – ez viszont egy fegyveres forradalomnak eleve sem lehet üzenete, utóélete pedig újabb évtizedekre a feljelentést, az éberséget, a gyanakvást és a mindennapi békéltenséget tette az emberek általános élményévé.

Végül rákérdezhetünk a polgári előzményekre a társadalmi struktúra felől is. Azaz felvethető, hogy volt-e a forradalomnak olyan társadalmi víziója, amely az egykorú magyar társadalom valamennyi fontos rétege és csoportja számára felmutatta volna az előrejutás és a személyes élet kibontakozásának lehetőségét, és így ma egy *társadalmi integrációs* gondolat előképeként lenne számon tartható?

Noha az ide vonatkozó ismeretek mindmáig nem teljesekek, annyi állítható, hogy a forradalom – nyilvánvaló ellenfelein, a közgyűlölet középpontjában álló pártkádereken és ávosokon túl is – megosztotta a korabeli társadalmat. Programját szociológiai értelemben is csak meghatározott csoportok tekinthették a magukénak. Először is, az ötvenes évek kedvezményezettjei (a kiemelkedés lehetőségével kacérkodó „kisemberek” – a munkáslánnyá vagy szakszervezeti aktivistává lett egykori házcselédek, a szak-

mát tanuló hajdani szegényparaszatok, a munkás származású új értelmiség stb.) csak *megzavarodhattak*. '56 sokuknak a ráébredést hozta, másokat a pufajkások közé sodort, megint mások e dilemma elől menekültek külföldre. A szocializmuson rajtavesztett tulajdonosi csoportok számára a forradalom éppen annak „revizionista” (azaz szocialisztikus) elképzelései, illetve a munkás-önigazgatás gondolatának népszerűsége miatt nem hordozhatott ígéretet. De nemigen találhatták helyüket a forradalom által megszólítottak között az országban belüli kisebbségek, az hajdani munkásarisztokrácia, a hajdani polgári szakértelmiség, az egykori keresztény középosztály lényeges csoportjai sem.

Ha pedig mindezt számba vesszük, akkor szembe kell néznünk a ténnyel: '56 egy mai polgári átalakulás szempontjából a társadalom jelentős része számára egyszerűen irreleváns előzmény. Ez viszont azt jelenti, hogy a politikainál nem sokkal jobbak a forradalom átfogó kulturális tradícióba való beilleszthetőségének esélyei sem.

E gondolatmenetből meglehetősen borúlátó következtetés adódik: minthogy '56 nemigen válhat egy osztatlanul vállalt nemzeti tradíció alapjává, ezért kevésbé látszik alkalmasnak a fent említett „legitimációs kompromisszum” megteremtésére. Aligha hihetjük tehát, hogy tradícióvá avatásának mai görcsös kísérletei közelebb visznek bennünket a Szabó Miklós által vázolt program – a demokratikus tudat történelmi torzulásainak feldolgozását előmozdító társadalmi konszenzus – megszületéséhez. Ha pedig '56 nem válhat a közösség közösségének kiindulópontjává, akkor annak további súlyos következményei lehetnek.

Mindenekelőtt szembe kell néznünk a generációs szakadék elmélyülésének veszélyével. Tudomásul kell vennünk, hogy a Kádár-korszak kompromisszumai és mai revidálásuk egy lezárulóban lévő korszak tartozékai. Nehéz elfogadnunk – s ennek kénjait e tanulmány szerzői nem egyszerűen szakmai alapon, hanem személyes életükből is jól ismerik –, hogy felnőtt életünk nagy része egy letűnt világhoz tartozik, és a jövő történelmi tudatában a *folytathatatlanság* zárványaként rögzül majd. Ennek belátása nélkül viszont lehetetlen a generációk közötti párbeszéd. A mai fiatalok számára az élet nem a szocializmus kikényszerítette torzulások kiigazításáról és eddigi kompromisszumaik meghaladásáról szól. Nekik a kihívást egy közvetlen előzményekben nem létezett, új alapokon szerveződő társadalom mindennapi elveinek és játékszabályainak kimunkálása jelenti. Röviden és sarkítva: a mi életünkhöz – és ez így van jól. A *tabula rasa* tudomásulvétele mindkét oldalról megértést és toleranciát kíván(na). Egy egészségesebb történelmi tudat születéséhez pedig talán közelebb vinne, ha kétes kimenetelű hagyományteremtési kísérletek és viszolygó elfordulások helyett ki-ki a maga múltjával békére jutna, a történelmek *mássága* pedig mindannyiunk számára elfogadható és mindannyiunk által vállalható volna.

Spiró György T-boy

REKK

A gyerek kicsi volt, úgyhogy az apa is kellett az útlevel kiváltásához.

Felhívta a pasast, vagy egy éve nem látta, bár a gyerektartást rendszeren fizette. A pasas nem támasztott nehézséget, azt mondta, odamegy. Oda is ment, megbámulta a gyereket, aztán aláírta, amit alá kellett írnia. Az egész nem tartott túl soká, és kulturáltan zajlott, még egy kicsit játszott is a kicsivel. A gyerek kérdezte, ki volt ez a bácsi, valamit kitalált.

Akkor vonatra ült, és kiment abba a német városba. Ott az illető fogadta őket, a gyerekek külön szobája volt, és amikor elaludt, akkor ők neki életet élhettek. Ez így ment néhány napig, az illető napközben dolgozott, ő mászkált a gyerekekkel a városban, pénzt kapott az illetőtől. De pár nap múlva mégis úgy érezte, hogy az illetőt a gyerek zavarja.

Akkor elmentek sétálni. Volt ott a városban valami folyó, hídról lehetett nézni, nem volt nagy folyó, de mégis. Kacsák is úszkáltak a folyóban, a gyerek szerette a kacsákat, és vinni kellett kenyeret, hogy etesse őket. Lementek a partra, körülnézett, betaszította a gyereket a folyóba, és a víz alá nyomta, amíg bugyborékol.

Nem mert a lakásba visszamenni, megvette vissza a vonatjegyet, és felült.

A határon nem kérdezték, hol a gyerek, nem volt ilyen nyilvántartásuk.

Az anyjának azt mondta, a németeknél beadta a gyereket intézetbe, az ott olcsó, és jó helye lesz. Az anyja nem merde megkérdezni, mi is történt.

Dolgozott, azt mondta, a gyereket Svédországban hagyta valami unokanővérénél. Elhitték. Különb is, kit érdekel egy gyerek, akit sose láttak.

Baj csak akkor lett, amikor az oltásra behívták. Nem ment el. Akkor újra hívták. Akkor se ment el, de akkor kijött a védőnő.

A védőnőnek előadta a mesét a svédországi valakiről. A védőnő, látszott, gyanakodni kezdett. Címet és nevet kért. Hamarjában nem tudott címet és nevet mondani, valamit makogott.

Elég az hozzá, a védőnő följelentette. Behívták a rendőrségre. Ott elsírta magát, és elmondta, hogy végre elvette volna valaki, de a gyerek nélkül, és a gyereket ott Németországban vízbe fojtotta.

A rendőrök zavarba estek, erre nem számítottak. Felvették az illető adatait, aztán elküldték.

Behívták párszor beszélgetni. Vádat még nem emeltek, mert a német kollégák nem találtak semmit. Illetve az illetőt megtalálták, de fura módon az illető nem ismerte. Váltig állította, hogy ilyen nevű nőt nem ismer. Bejelentve hozzá nem volt. Hogy a gyerekekkel együtt lépett ki az országból, azt hamar megállapították, meg azt is, hogy nélküle jött vissza. A német rendőrség a hulláról nem tudott semmit.

A pszichológus szerint beszámítható volt.

Megkeresték a gyerek apját. Igen, hozzájárult, hogy a gyerek útlevelet kapjon. A gyereket akkor látta először. A tartásdíjat rendszeren fizette, erről befizetési csekket mutatott. A gyereket elismerte, a tartásdíjat fizette, az útlevelkérelemhez hozzájárult, hadd menjen férjhez valami némethez, mi kell még? A gyerek valahogy meglett, nem tehet róla, csak a kellő mértékben, de arra nem kötelezhetik, hogy együtt éljen egy nővel, akit nem is ismer.

Elmúlt néhány hét, vádat még nem emelhetek, nem lett meg a hulla, amikor az apa beállított a rendőrségre, és előadta, hogy ő ölte meg a gyereket. Felakasztotta és elásta. Amikor kikérdezték, összevissza beszélt, a színhelyet nem tudta megmutatni, és indítékkal sem szolgált. Bevitték, pszichológus vizsgálta, közben megállapították, hogy a kérdéses időpontban nem ölhetette meg a gyereket, mert a nő szerint akkor még kint volt Németországban. A gyereket csak kiléptették az országból, vissza nem. Az apát kiengedték.

A németek közben találtak néhány hullát, egy szakértő kiutazott, de nem tudta biztonsággal megállapítani, hogy a kérdéses gyerek köztük van-e.

Az ügy húzódtott, és mindenki unta. Az aktát időnként elővették, az előadó változott, néha behívták hol az anyát, hol az apát, egyszer-kétszer szembesítették is őket, mind a kettő váltig állította, hogy a gyereket ő ölte meg. Aztán az apa visszavonta a vallomását, azt mondta, csak érdekesebb életre vágyott, és nem jutott más az eszébe, hogy a rács mögé jusson. A következő pszichológus szerint is épelméjű volt. Az anya azt kezdte bizonygatni, hogy ő nem is szült, tévedés az egész. De az anyakönyvi kivonat megvolt, meg az ol-tási könyvecske, amit lefoglaltak. A gyerekorvos ugyan nem emlékezett, de ő annyi gyereket kezel.

A németek aztán jelentették, hogy az illető beismerte, hogy a gyerekkel volt nála, de aztán egyik nap eltűntek. Vádat nem tudtak emelni, nem volt bizonyíték.

Jobbnak látták, ha az aktát elkeverik valahová. Annyi dolguk volt ügyis.

Egyik nap egy puffedt, szörnyű, zöld vízihulla jelent meg a rendőrségen, és tátogott. Orvost hívtak, aki azt állította, hogy a gyerek beszél, de úgy, mint a halak. Mért, a halak hogy beszélnek? Halul. Összenéztek, hívtak másik orvost. Az vizsgálta a gyereket, a gyerek szerinte úgy beszélt, mint a német kacsák. A német kacsák hogy beszélnek? Német kacsául. A gyerek kétségkívül hápogott, mint aki folyamatosan fuldoklik.

Az egyik rendőrtiszt még emlékezett arra az ügyre, de az aktát úgy elkeverték, hogy nem bírták megtalálni. A tiszt emlékezetből nem tudta sem az anya, sem az apa nevét. Nem értette, hogyhogy a gyerek, aki se holt nem volt, sem eleven, pont az ő őrsükre sétált be. Honnan tudja egy hároméves vízihulla, melyik őrsön vizsgálták az esetet? És egyáltalán, hogy volt képes étlen-szomjan Németországból hazajönni?

A gyerek szörnyű bűzt is árasztott. Mit csináljanak vele?

Enni nem evett, csak hörgött. A mentők végül elvitték, de semelyik kórházban se volt hely. Kivitték a város szélére, kitették a kocsiból, otthagyták.

Valószínűleg a kivert kutyák ették meg, a csontjaival a többi gyerek játszott soká.

CSUSZAM

Jöttek, hogy a szállodát el kéne adni, mert a tudósok szerint földmozgás fenyeget.

Nem értette a dolgot. Azon a vidéken emberemlékezet óta nem volt semmiféle földmozgás. A szállodát a tengerpartra építette, egész vagyonát beleölte, és most kezdett volna beindulni az üzlet. Nem volt valami híres település az övék, de azért a belföldi utazási irodák már felfedezték, csendes vidék volt, elmélkedésre alkalmas, és a nászutasok számára ideális.

A szakértők vagy kicsodák győzködték egy darabig, aztán elmentek a szomszédba. Azt mondták, a polgármestert már értesítették.

– Ezek meg vannak buggyanva – mondta a feleségének. Az hallgatott, ahogy évek óta, amióta a fejébe vette, hogy szállodát fog üzemeltetni. Gyerekek nem volt, mindig azt mondta, hogy majd ha teljesen rendbe jönnek a dolgok. A dolgok most jöttek volna rendbe.

Nem volt kocsmázós ember, de este benézett. Nem voltak sokan, ketten biliárdoztak. A kocsmárossal valaha együtt tervezték a szállodaépítést, de az mégis a könnyebb megoldást választotta, egy kocsmát hamarabb meg lehet nyitni, és egyszerűbb üzemeltetni. Azóta elhidegültek, bár sose bántották egymást.

– Nálad is jártak? – kérdezte.

A kocsmáros bólintott.

– Még hogy földmozgás – dohogott. – Neked is ezt mondták?

– Nekem is.

– Földmozgás, jó vicc. Hol? Mikor?

– Szerintük – mondta a kocsmáros – a parton várható először.

A kocsmá vagy egy mérföldre volt a parttól, a kocsmát ezek szerint nem fenyegeti közvetlen veszély.

– Mondták, hogy költözz el?

– Mondták.

– Elköltözzöl?

– Minek.

Magukban gondolkoztak aztán. Végiggondolta, ugyan kinek mi oka lehet, hogy az őslakókat elűzze. Talán olaj van a település alatt. Vagy hadikikötőt akarnak építeni, és az állam meg akarja spórolni a kisajátítás árát. Ezer okuk lehet.

Megitta a sörét, fizetett, elment.

A polgármester pár nap múlva gyűlést hívott össze. Ismertette a szakértők véleményét. Valami törésvonalat fedeztek föl pont a település alatt, ez a veszedelmes. Páran megkérdezték, eddig miért nem volt földrengés, csak nem azért, mert eddig a törésvonalat nem fedezték fel?! A polgármester savanyúan vigyorgott. Mindenkinek a saját belátására van bízva a döntés. Megkérdezték, ad-e az állam vagy a megye letelepedési segélyt, ha másutt akarnak új életet kezdeni. Erről a polgármester nem tudott mit mondani.

Pár napig a földrengés volt a beszédtema, néhány család a szabad ég alatt töltötte az éjszakákat, de földrengés nem volt, és lassan visszamentek a házukba azok is.

Úgy két hónap múlva elment az orvos, másutt kapott állást, állítólag többet fizetnek. Sajnálták, rendes, lelkiismeretes orvos volt. Megpályáztatták az állást, addig be kellett vonatozniuk vagy autózniuk a szomszédos településre. Ritkán tették, nem voltak betegesek az emberek arrafelé.

A szezon vége felé jártak, rosszul sikerült. Bár a sajgóban a földrengésjósolatot nem szellőztették, de az mégis elterjedhetett valahogy, biztosan kiaknázták a lehetőséget a szomszédos, rivális parti települések. Ezt ugyan bizonyítani nem lehetett volna, de mindenki erre gyanakodott. Elterjedt, hogy a konkurensok találtak ki az egész földrengéssztorit. Bár akkor ők se járnak jól, a földrengés nem válogat, többmértöldes körzet kerül veszélybe, ha.

Tél elején a patikus is elment. Azt állította, hogy más üzletbe vág. Egyébként nem történt semmi, éltek az életüket, ahogyan addig.

Egyik reggel erős nyakfájásra ébredt. Valami reumatikus dolog lehet. Kicsit korai, az apjának volt, de legalább húsz évvel idősebb korában kezdődött. Nem is fájdalom, hanem alig bírta forgatni a fejét. Mintha a nyaka megrövidült volna az éjjel. Nézte magát a tükörben, és ez volt a benyomása. Nem is a nyaka rövideült meg, hanem a feje benyomta a nyakának egy részét a mellkasába, vagy hová. Mondta a dolgot a feleségének, de az nem látott semmit. Bevett egy aszpirint.

Másnapra a fájdalom erősödött, és a nyaka, úgy látta, tovább rövidült. Az biztos, hogy az ádámcsutkája lejjebb került, mint volt. Nehezen nyelt, az ádámcsutkája nem barátkozott még meg az új helyével. Mondta a feleségének ezt is, az nézte, nézte, nem látott semmit.

Nem bírta takarítani a szobákat, úgy döntött, hogy elmegy a szomszéd település orvosához. Be is ült a kocsiba, de a visszapillantót nem bírta megnézni, annyira merev volt a nyaka. Káromkodott, és nagy nehezen kikászálódott a kocsiból.

A következő napokban a fájdalom állandósult, legalábbis nem nőtt. De egy hét múlva reggel azt vette észre, hogy az ádámcsutkája eltűnt valahol a mellkasában. Hívta a feleségét. Az nem mondta, hogy látja az ádámcsutkáját, meg volt rémulve. Hallgatva segítette a férjét az anyósülésre, és ő vezette a kocsit az orvoshoz.

Az orvos vizsgálta, vizsgálta, az ádámcsutkát nem találta, de azt mondta, nem mindenkinek van kifejlett ádámcsutkája.

– Nekem volt – állította haragosan.

Az orvos elnézően mosolygott, és biztos, ami biztos, megröntgenezte. Utána sokáig hallgatott.

– Nem vagyok biztos a dolgomban – mondta aztán –, további vizsgálat ajánlott, talán kórházi kezelés is... Önnek, uram, a nyakcsigolyái valamitől belül vannak... Hogy is mondjam... Jóllehet anatómiai lehetlenség... a gégeje pedig szintén lent van... Ilyen eset még nem volt a praxisomban.

– Ez valami reuma? – kérdezte reménykedve. – Apámnak volt.

– Nem tudom, uram – felelte az orvos –, én még ilyet nem láttam. Óhajt kórházba vonulni?

Nem óhajtott. Visszamaszott a kocsiba, a felesége hazavitte.

Pár nap múlva a feje leszállt egészen a kulcsontjai közé, és a jobb lapockája elindult középre, emiatt a jobb karját sem tudta mozdítani.

– Nézz körbe – kérte a feleségét –, másnak is van-e baja.

A felesége körbejárt a településen.

– Nem mindenütt nyitottak ajtót – mesélte –, nem tudom, mi van velük. Ahova beengedtek, ott minden rendben van.

– A kocsmában voltál?

– Be volt zárva, leltározniak.

– Menj vissza, kérdezd ki.

Nemsokára a kocsmárossal jött vissza, az mankón bicegett.

– Valahogy rövidül a lábam – mondta szerényen, bocsánatkérő mosollyal –, lemértem, két hét alatt vagy másfél hüvelyknyit rövidült... de az a fura, hogy nem a lábszáram, hanem a combom.

– Két hét alatt?

– Körülbelül.

– Nekem meg eltűnt az ádámcsutkám.

– Tényleg.

Megtapogatták egymást. Rég voltak ennyire jóban.

Egymás mellé is temették őket. Addigra egészen deformálódtak mind a ketten, a csontjaik teljesen összekeveredtek, a kocsmárosnak a karjai benőttek a mellkasába, neki meg a feje végül a medencéjéből kandikált ki. De nem ők jártak a legrosszabbul. A többiek, akiknek a helyükön maradtak a csontjaik, agylágyulást vagy agybarázda-kiegyenesedést kaptak, vagy agyvérzést. De még ez se volt a legrosszabb. Mert maradtak épek is közöttük, akik pusztá körömmel vájták ki a szomszéd szemét, vagy pusztá kézzel fojtották meg egymást.

Aki tehetette, persze, elköltözött. Elmentek a munka nélküli csavargók meg a maradék értelmiség, a posztás, a tanárok, a polgármester elszegődött hajófűtőnek, a felesége pedig a temetés után felakasztotta magát.

A földrengésre hiába vártak.

A PROBLÉMA

Annyira egymásnak valók voltak, hogy azon mindenki csodálkozott, ők is.

Még a gimnáziumban ismerkedtek meg, és tizenhat éves korukban sikeresen elvették egymás szüzességét. Már első alkalomra nagyon jó volt neki, és aztán mindig. Végigpróbálták az indiai és kínai és európai és egyéb pozíciókat, és mindegyik jó volt. Harmadik gimnáziumban ebből némi nehézségek is adódtak, majdnem megbuktak minden tárgyból, de aztán megtanulták beosztani az idejüket, és valahogy leérettsgiztek.

Nem csodálkozott senki, hogy huszonvalahány éves korukban házasságot kötöttek, még ők se csodálkoztak rajta. Dolgoztak, kicsi lakásra gyűjtöttek, és szerették egymást. Lett is két gyerekük, a lakás kicsi volt, gyűjtöttek nagyobbra, dolgoztak, szerették egymást.

Egyik nap a fiú, most már kétgyermekes családapája, egy szemölcsöt vett észre a nemi szerve tövében. Nem szerette a szemölcsöket, egyik nagybátyját egy elrákosodott szemölcs vitte a sírba. Kérdezte a feleségét, mitévő legyen. A felesége megszémmelt a szemölcsöt, de az kicsi volt, úgyhogy egy kiadós szeretkezéssel megelégedtek a dologról.

Csak hogy a szemölcs nőtt, nödögélt, a hintőporozás nem segített, úgyhogy mégiscsak elment egy orvoshoz. Az orvos kenőcsöt írt fel. Kente, kente, de a szemölcs tovább nőtt. Megint elment az orvoshoz, az hümmögött, megint kenőcsöt írt fel, most egy nyugatit, drágát. Kente, kente, de a szemölcs egyre gyorsabban nőtt. Elment egy sebészhez, vágná ki, de a sebész húzódozott, nem szívesen vágnak ki ilyen szemölcsöt, valóban elrákosodhat.

Meg is békéltek volna valahogy a szemölccsel, de az történt, hogy újabban nem volt nekik olyan jó. Mintha a fiú lötyögött volna kissé a lányban. Ezt nem nagyon értették, sose történt velük ilyen. Elég az hozzá, a fiú farka összement, olyan iramban, ahogy a szemölcs nőtt.

Fura szemölcs volt, a lány vette észre, vagyis a kétgyermekes családapája, hogy jó, pont olyan, mint egy füttyi, csak kicsiben. És tényleg olyan is volt.

Nemsokára a fiúnak lett két füttyije, az egyik olyan, mint a másik, sőt vissza is hízott az eredeti füttyije, amennyiben még meg tudták állapítani, melyik volt az eredeti, és nem lett volna semmi baj, megint nem lötyögött, mármint egyik füttyi se lötyögött, csak az történt, hogy a fiú attól kezdve nem bírt élvezni. Orvoshoz nem mentek el, szégyellték a dolgot nagyon. Az egyik füttyi mindig kint maradt, és ezt a másik, az iker, nyilván nehezményezte, hát közbeszólt, legalábbis erre gondoltak. Végül is lehetnek egymásra féltékenyek, ugye.

Sokat keseregtek, sokat tépelődtek, mi is a teendő. Próbálta a lány megszelídíteni az új füttyit, feléleszteni a régit, már amennyire meg tudták állapítani, melyik melyik, de semmi sem segített.

Akkor arra a gondolatra jöttek, hogy talán egyszerre kéne a két füttyit foglalkoztatni valamiképpen.

De a két füttyi nem fért be egyszerre. Próbált a lány segíteni a dolgon, egészen kitekeredve kezével simogatta a második füttyit, miközben magába fogadta az elsőt, illetve isten tudja, melyik füttyi melyik füttyi volt, és akkor valami mintha történt volna, de olyan nehéz volt a pozitúra, hogy megroppant a lány dere-

ka, és hetekig feküdt lumbágósan utána. Úgyhogy ez így nem működött. Amikor felépült, kipróbáltak egy új pozitúrát: a lány terpeszbe állt, lehajolt, és a fejét átdugta a lábai között, hogy a két füttyi egyszerre férjen be, de akkor is megroppant a dereka, noha a pozitúra ígéretesnek bizonyult. Akkor megint feküdt lumbágósan pár hétig.

Valami mást kellett kitalálniuk.

Elment a lány egy nőgyógyászhoz, hogy ugyan csináljon neki még egy vaginát a végbeléből. A sebész nem nagyon értette a dolgot, de annyi pénzt kínált a lány (személyi kölcsönt vettek fel mind a ketten), hogy végül is ráállt. De a műtét nem sikerült úgy, ahogyan szerették volna, a második füttyi befért ugyan, illetve az első, mert sose tudták, melyik melyik, de a végbél nem volt annyira érzékeny izomzatú, olyat a sebész nem tudott csinálni, úgyhogy a második füttyi nem tudott élvezni, és emiatt az első sem, amelyik pedig jó helyre került.

Sokat keseregtek, közben a gyerekek nőttek, de elhanyagolták a gyerekeket, mert a nagy problémával voltak elfoglalva, teljesen érthetően egyébként.

Mit volt mit tenni, feladtak egy hirdetést, hogy „értelmiségi fiatal házaspár játszótársat keres fiatal lány személyében”, és vártak. Jelentkeztek páran, fogadták őket, megvendégtették, beszélgettek. Néhány ordas kurva után beállított egy ártatlan, szőke, kék szemű, édes kislány, volt vagy tizenhét éves, és állítása szerint szűz, akinek munkanélküli édesanyját, munkanélküli édesapját és két munkanélküli öt-hat éves öccsét kellett volna eltartania egyedül. Ennyi pénzt ugyan nem tudtak fizetni neki, természetesen, de úgy döntöttek, hogy kipróbálják. A fiú később, amikor a kislány már nem volt ott, elment, hogy az ajánlatot átgondolja, pironkodva bevallotta, hogy neki bizony nagyon tetszik az édes, kék szemű kislány, és emiatt bocsánatot is kért, de hát neki a feleségén kívül más kapcsolata nem is volt az elmúlt hosszú évek alatt. A felesége megértőnek bizonyult, azt mondta, a kislány neki is tetszik.

Nagy izgalommal készültek az első alkalomra, annyira, hogy szépen meg is szervezték a dolgot, a gyerekeket elküldték aludni a nagyszülőkhöz, akik egyébként a dologba sosem voltak beavatva. A kislány meg is érkezett, szégyenlősen levetkőzött, és kérdezte, most mit kell tennie. Akkor a feleség is levetkőzött, és ráfeküdt a kislányra, a férj pedig szintén levetkőzött gyorsan, és behatolt a két nőbe, és hamarosan mindkét füttyijével el is élvezett. Utána boldogan nevetgéltek mind a hárman, és az aktust annyiszor ismételték, ahányszor a füttyik bírták, szám szerint ki tudja, hányszor.

Ez így ment néhány alkalommal, újabb személyi kölcsönt vettek föl, hogy a kislány családja ne haljon mindjárt éhen, és nem is lett volna semmi baj, ha egyik alkalommal azt nem tapasztalja a fiú, mármint a kétgyermekes, kétfaszú családapa, hogy az egyik füttyije nem fér be. Nézi, nézi, mi van, hát az van, hogy csak a feleségébe tudott behatolni, a kislányba nem, mert már van benne valami. Nézi, nézi, mi van benne, hát legnagyobb megrökönyödésére azt látja, hogy a feleségének a füttyije van a kislányban. Hogyhogy, hát hogyhogy?! – kiáltott fel szegény fiú.

A kislány nem vett észre semmit, füttyi az füttyi, de a felesége bizony igencsak elpirult, és bevallotta: amióta meglátta a kislányt, sokat álmodott róla, és az is előfordult, hogy fohászzkodott, bárcsak férfi lenne: hát most, úgy látszik, férfi lett.

Nagyon szomorkodtak hárman, aztán a fiú nagylelkűen azt mondta: hát akkor legyen a tiéd, és nézte, ahogy a kislány a feleségéé lett, egymás után legalább nyolcszor. Nézte, nézte a fiú a nőket, akik közül az egyik férfi lett, és nézte a két jókora füttyijét, amelyek szomorúan ácsingóztak, és bizony a könnye is kicsordult bánatában.

Amikor a kislány elment, a felesége füttyije, csodák csodája, visszahúzódott, mintha mindig csak ártatlan klitorisz lett volna, és akkor a felesége nagyon kívánta a férjét, mint nő, de hiába.

Jó lenne, ha ennek a történetnek szerencsés lenne a vége, de hát az élet igen kegyetlen, és ennek a történetnek nemhogy szerencsés, de szerencsétlen vége sincs.

Gondolom, mindenkinek az lett volna a legjobb, ha az összes szereplő kolostorba vonult volna.

RŐZSE

Amikor telefonon közölték, hogy lánya született, 53 centi és 3 kiló negyven, úgy érezte, hogy feltámadt az anyja.

Nagyon szerette az anyját, és amikor az megbetegedett, egész nap ápolta, végig az ágya mellett ült a kórházban, és tudta, hogy minden perc áldás. A temetés után kiürült a világ, benne ő is. Téblábolt a munkahelyén, hazaküldték, táppénzbe vették, rájött, hogy így nem lehet élni, családot kell alapítani. Kényszerítette

magát, hogy kiválassza a megfelelő anyánakvalót, egy jószívű, nagydarab elvált asszonyt kerített magának, aki türelmes volt, és helyre is rázta a hormonait. Szeretni ugyan nem szerették egymást, mitől is szerették volna, de ugyanazt akarták kimondatlanul, úgyhogy szerződésük tiszta volt, feddhetetlen és támadhatatlan.

A nő teherbe esett, és így lett meg az 53 centis 3 kiló negyven.

Amikor először látta meg a ráncos, kapálódzó csecsemőt a kórházi ablakon át, rájött, hogy ő most az anyjának lett az apja. Egészen olyan volt a gyerek, mint az anyja az utolsó hónapokban, ráncos, vén, üres tekintetű. Bement a feleségéhez, egy szétfolyó, idegen asszony hevert az ágyon, tésztaszerű volt rajta minden, várta, mikor másznak elő a képéből a giliszták. Nagy nehezen homlokra csókolt, az asszony tűrte. A legszívesebben kiragadta volna a csecsemőt a kórházból, és kifutott volna vele a világból. De semmi ilyet nem tett, hanem templomba ment, noha nem volt vallásos, és megfogadta, hogy nem öli meg az asszonyt, a lányát pedig fölneveli, és hálát adott az Úrnak, hogy ilyen szépen feltámasztotta az anyját.

Többé a feleségéhez nyúlni nem bír, a tésztaszerű zsírmassa ezt tudomásul is vette, a nő otthon volt a gyerekekkel, ő annyi munkát vállalt, hogy ne kelljen látnia se őket. Időnként utánafordult fiatal, formás nőknek, figyelte magát, megmoccan-e benne valami, de szerencsére nem, ilyenkor hálaimát rebegett, amiért az Úr még impotenciával is megáldotta.

Úgy éltek, mint egy szerzetes és egy apáca, közös cellában, a cseperedő gyermek volt a jótékony fal közöttük. Nem árt, ha fal van az emberek között, kultúrnyelven ezt hívják úgy, hogy *privacy*, egyéb nyelveken pedig erre nincs is szó. A háztartási tennivalók egyeztetésén kívül szót se kellett vesztegetniük egymásra, a nő hol fogyókúrázott, hol zabált, a gyerek nőtt, nődögélt, sokat aludt, keveset sírt, étvágya megfelelt a szakönyvek kívánalmainak.

Már vagy egy éve beszélt, csacsogott, fecsegett, feleselt, amikor valami hasmenéses nátha jött rá, kórházba kellett vinni, ott kezelték, mígnem az egyik orvos azt mondta, hogy a gyerek menthetetlen.

Folyton bent volt a gyerek mellett a kórházban, lefizette az orvosokat, a nővéreket, bent is alhatott, új meg új játékokat vitt be neki, a gyerekek közben szépen nyiladozott az értelme, miközben sápadt és fogyott, de mindennap jó volt, háládatos haladék, a gyerek olyan szépen fejlődött, hogy négyéves létére azt is pontosan megértette már, hogy mindjárt meg fog halni, mert látta, hogyan tünedeznek el mellőle a kórteremből a gyerekek, és újak jönnek a helyükre, és beszélgetni is lehetett vele a halálról nyíltan és őszintén. A gyerekek ráncos lett az arca, a szemében eluralgott az üresség, és egy napon úgyszólván eltűnt.

A temetésen kevesen voltak, kifizette a sírásókat, és hazament az oldalán egy nagydarab nővel, aki sírdogált, és ugyanabban a lakásban élt, ahol ő. Leültek, a nő tovább sírdogált, furcsa volt, nézte. Úgy érezte, most már ideje volna valamit kitalálni.

Bejárt a munkahelyére, ha részvétet nyilvánítottak, biccentett, sokat dolgozott, csak aludni járt haza, a nagydarab nő ott volt egy darabig, aztán nem volt ott, valamikor eltűnhetett valahová, nem hiányzott, úgyse beszélgettek. Szombaton és vasárnap kijárt a temetőbe a lánya és az anyja sírjához, mert takarékosági okokból és helyszűke miatt a lányát is oda temették. Ücsörgött a sírnál, amikor átfagyott, felállt és járt egyet, aztán visszatért. Kezde érezni, hogy már közel jár valamihez.

Egyik éjjel, álmában, rájött.

A következő szombaton teli marmonkannát tett egy nagy táskába, hogy ki ne látszódjék, és álcául virágcsokrot is gyömöszölt bele, kiment a temetőbe, megvárta az esti zárást, addig a nagyobb sírkövek mögött bujkált, nem mintha bárki ügyet vetett volna rá. A zárás után még várt egy darabig, körbesétált a holdfényben, de nem látott senkit. Akkor nekiállt rőzsét szedni, a gallyakat a lánya és az anyja sírjának közelében egymásra hajigálta, ezzel elbélődött egy ideig, aztán benzinnel lelocsolta, és meggyújtotta. Még konsztatálhatta, hogy a tűz derekasan el fog harapózni, és leég az egész temető.

Bertók László

ÉN MINDIG AZON A LYUKON

Én mindig azon a lyukon,
lyukon nézek ki, s odakinn,
odakinn van minden nagyon,
nagyon tele van a kabin,

kabin, hiába fut a rím,
rím elől is! csak álmodom,
álmodom, hogy valami csíny,
csíny csupán, hogy nincs semmi nyom,

nyom, hogy átmentek a falon,
falon, önmagukon, krimin,
krimin! s egyedül mozgatom,
mozgatom mindet, s oly kicsiny,

kicsiny a rés, hogy szemeim,
szemeim inkább behunyom.

KŐ A KÖZTE, MINT A HÓLYAG

Mennyi önjelölt utótag.
Mennyi így meg úgy, ha hogyha.
Mintha nem, hogy darabokra.
Nő a közte, mint a hólyag.

Mennyi antedatált holnap.
Bontva visszakapott posta.
El se küldi, meg se hozza.
Arra csönget, hogy hazudnak.

Mennyi c ső meg árva sors csak.
Kapkolódás, ócska puska.
Annyi vér se, hogy megússza.
Annyi bér se, hogy bolond vagy.

Mennyi széthasadt atommag.
Csemobil, bűdös zakuszká.

Paul Celan

HIÁBA festesz szíveket az ablakra:

a csönd hercege

katonákat gyűjt lent a kastélyudvaron.

Zászlóját a lomb közt vonja föl – egy levél, mely kéklík, ha az ősz szüretel;

a komorság szalmaszárait osztja szét seregében és az idő virágait;

hajában madarakkal érzékel, hogy elássa a kardokat.

Hiába festesz szíveket az ablakra: egy isten van lent a csapatokkal,

kabátba burkolózva, mely egykor a te válladról hullott alá a lépcsőre, éjjel,

egykor, mikor lángokban állt a kastély, mikor úgy beszéltél, mint az emberek:

kedves...

Ő nem ismeri a kabátot, nem kiáltott a csillagokhoz és követi a levelet, mely előtte

lebeg.

„Ó, szalmaszál”, véli hallani, „ó, idők virága”.

ARGUMENTUM E SILENTIO

René Charnak

Láncra fűzve
 arany és feledés közt:
 az éj.
 Mindketten utána nyúltak.
 Mindkettőnek engedett.

Fektesd,
 fektesd most te is oda, ami föl
 akar virradni a napok mellett:
 a csillagszántotta szót,
 a tengerárasztottat.

Mindenkinek a szót.
 Mindenkinek a szót, mely neki énekelt,
 mikor a kutyák farkában támadták meg hátulról –
 Mindenkinek a szót, mely neki énekelt és megdermedt.

Neki, az éjnek,
 a csillagszántottat, a tengerárasztottat,
 neki az elhallgatottat,
 melyben megalvadt a vér, mikor a méregfog
 a szótagokat átharapta.
 Neki az elhallgatott szót.

A többiek ellen, akik nyomban,
 akik a sintérfületekről azonnal
 az időt és az időket is megmásszák,
 tanúskodik végül,
 végül, ha csak láncok csörrennek,
 tanúskodik arról, ami ott fekszik
 arany és feledés közt,
 mindkettőhöz tartozón kezdettől –

Hiszen hol
 virradna máshol, mondd, mint nála,
 aki a könnyeinek árterében
 elmerülő napnak megmutatja a vetést
 újra és újra?

FORDÍTOTTA SCHEIN GÁBOR

MEGJELENT! MEGJELENT!
Krasznahorkai László
LEGÚJABB KÖNYVE
A Théseus általános

TITKOS AKADEMIAI ELŐADÁSOK

a szomorúságról

a lázadásról

és a tulajdonról

.....
Széphalom Könyvműhely. Ára csak 149 forint.

ALLEGRO

KULTURÁLIS DIÁKLAP — DIÁKOK ÍRJÁK DIÁKOKNAK. A KULTÚRA EGÉSZÉRŐL SZÓL
— EREDETI EGYSÉGÉBEN FOGLALKOZIK MŰVÉSZETTEL, TERMÉSZET- ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNNYAL. / EGY LAP, AMELY EGYMÁSTÓL LÁTSZÓLAG TÁVOL
ÁLLÓ GONDOLATOKNAK AD TERET, DE VIGYÁZ, NEHOGY A „MINDENRŐL SEMMIT”
CSAPDÁJÁBA ESSEN. / EZ AZ AZ ÚJSÁG, AMELYNEK A TAMTAM KLUBBAN ESTJEI
VANNAK. / EGY ÁLOM EBBEN A SZÉTTAGOLT VILÁGBAN AZ UNIVERSITASRÓL, AHOL
LEHETŐVÉ VÁLIK A BESZÉD AZ EGYES TUDOMÁNYTERÜLETEK MŰVELŐI KÖZÖTT.

MEGJELENT A **POSZTSZOVJET FÜZETEK**
LEGÚJABB SZÁMA

JELCIN ÉS A JELCINIZMUS

SZAKÉRTŐI GYORSJELENTÉS

Szvák Gyula: Jelcin és Nagy Péter

Sz. Bíró Zoltán: Jelcin és a parlament —
avagy a hatalomra jutás jelcini iskolája

Szilágyi Ákos: Kis orosz államháború

Csaba László: Pinochet — Oroszországban?

Krausz Tamás: *A jelcinizmus*

KAPHATÓ AZ AKADÉMIAI, A PONT, ÉS A
SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLTBAN. MEGRENDELHETŐ
A MAGYAR RUSSZISZTIKAI INTÉZET CÍMÉN:
1052 BUDAPEST PIARISTA KÖZ 1.

TARTALOMJEGYZÉK 1993

TÁRSADALOM, POLITIKA

- BALASSA PÉTER Ezredvégi beszélgetés *augusztus 5*
BAUMAN, ZYGMUNT Hol az osztályérdek mostanában? (ford. Pusztai Dóra) *augusztus 9*
BRÓDY ANDRÁS Mikor békés a gazdaság? *december 10*
CODEVILLA, ANGELO M. Europosvány (ford. George Gábor) *november 17*
CRANSTON, MAURICE Szabadság és nemzetiség (ford. Seres Iván) *október 9*
DESSEWFFY TIBOR Gulyásposztmodern? *február 17*
A lehetetlen akarása *augusztus 17*
DWORKIN, RONALD Szabadság, egyenlőség, közösség (ford. Pap Mária) *március 9*
ELSDORF, NICK Bécsi véreink *június 17*
ESTERHÁZY PÉTER Ezredvégi beszélgetés *június 5*
FEHÉR MÁRTA Ezredvégi beszélgetés *január 13*
FENNEMA, MEINDERT Rasszizmus és etnicizmus Hollandiában (ford. Galgóczi Krisztina) *július 17*
FLUSSER, VILÉM Paradigmaváltás (ford. Tillmann J. A.) *április 11*
FRANKENBERG, GÜNTER Bent, az ajtón kívül (ford. Zalán Péter) *július 25*
FU-CSENJUAN Folytonosság a kínai politikai hagyományban (ford. Balogh Magdolna) *január 18*
HALMAI GÁBOR Németországi töredékek *március 21*
HANKISS ELEMÉR Médiaháború (ford. Barabás András) *november 9*
HORTOBÁGYI LÁSZLÓ Ezredvégi beszélgetés *április 5*
J. HORVÁTH TAMÁS Vázlat a parkokról *április 15*
JENEY ZOLTÁN Ezredvégi beszélgetés *október 5*
JOVÁNOVICZ GYÖRGY Ezredvégi beszélgetés *december 5*
JUDT, TONY A múlt más világ (ford. Szegő András) *szepember 11*
KATSINELINBOIGEN, ARON A szovjet gazdaság militarizálásáról (ford. Szegő András) *december 6*
KOLAKOWSKI, LESZEK Hol vannak a gyermekek a liberális filozófiában? (ford. R. Szilágyi Éva) *február 11*
KONRÁD GYÖRGY Feladat nincs, bűn van *december 15*
LACKÓ MIKLÓS Népiesség tegnap és ma *február 5*
LENGYEL LÁSZLÓ Emelkedés és hanyatlás *július 5*
LOSONCZI ÁGNES Ezredvégi beszélgetés *május 5*
LUKÁCS BÉLA Ezredvégi beszélgetés *március 5*
NÁDAS PÉTER Sors és technika *június 9*
Vita Nádas Péter előadása után (ford. Halasi Zoltán) *június 15*
ROVAN, JOSEPH A kitágult világkép integrációja (ford. Halasi Zoltán) *május 11*
SPAEMANN, ROBERT A fundamentalizmusról (ford. Zalán Péter) *április 7*
SZILÁGYI ÁRKOS Mért huhog a saskeselyű? *szepember 5*
TALLÁR FERENC A tékozló fiú bátyja *október 14*
VÁGVÖLGYI B. ANDRÁS Szomorú szubtrópus *május 15*
VÁMOS TIBOR Ezredvégi beszélgetés *szepember 7*
VARGHA JÁNOS Ezredvégi beszélgetés *november 5*

VERSEK

- BALLA ZSÓFIA *január 5*
BERTÓK LÁSZLÓ *szepember 21*
BODOR BÉLA *február 5*
BORBÉLY SZILÁRD *november 5*
CAMOES, LUÍS VAZ DE (ford. Mohácsi Árpád) *február 5*
CSENGERY KRISTÓF *november 5*

- FERENCZ GYÖZŐ *május 5*
GOETHE, JOHANN WOLFGANG (ford. Báthori Csaba, Efraim Israel, Márton László) *december 26*
HAMMERSCHLAG, PETER (Szilágyi György átköltésében is) *június 20*
HÉRÉDIA, JOSÉ-MARIA DE (ford. Lackfi János) *október 5*
HUGHES, TED (ford. Méhes Károly) *május 5*
IMECS BÉLA *április 4*
ISTVÁN LÁSZLÓ *február 5*
KAVAFISZ, KONSZTANDINOSZ (ford. Mohay András, Márton László, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa) *április 18*
KEMÉNY ISTVÁN *március 5*
MAKRA VILMOS *szepember 5*
MARSALL LÁSZLÓ *április 22*
MESTERHÁZI MÓNICA *július 4*
NÁDASDY ÁDÁM *január 25*
június 24
ORBÁN OTTÓ *augusztus 25*
PÁRNICZKY MIHÁLY *június 5*
PAYER IMRE *április 5*
december 4
PETRI GYÖRGY *február 26*
május 20
RAKOVSZKY ZSUZSA *március 26*
SCHEIN GÁBOR *március 5*
SIMIC, CHARLES (ford. Korpa Artur) *június 29*
TÁBOR ÁDÁM *március 5*
október 29
TATÁR SÁNDOR *november 5*
TÉREY JÁNOS *szepember 28*
TRAKL, GEORG (ford. Erdélyi Z. János) *július 4*
VAICIUNAITE, JUDITA (ford. Bajcsi Cecília) *november 28*
VARGA MÁTYÁS *szepember 5*
VERGILIUS (ford. Kőrösi Imre) *június 5*
VERLAINE, PAUL (ford. Térey János) *január 4*
WALCOTT, DEREK (ford. Korpa Artur) *augusztus 5*
ZABOLOCKIJ, NYIKOLAJ (ford. Galgóczi Árpád) *szepember 5*
ZAGAJEWSKI, ADAM (ford. Halasi Zoltán) *március 4*
ZILAHY PÉTER *január 5*
augusztus 5

PRÓZA

- BÍRÓ PÉTER Rosszkezdünk nyara *augusztus 27*
BUBER, MARTIN Haszid történetek (ford. Rácz Péter) *január 26*
CARVER, RAYMOND Ég a házad ideki (ford. Barabás András) *május 25*
CHEEVER, JOHN Az úszó (ford. diákcsoport Géher István irányításával) *április 25*
CONRAD, JOSEPH A lagúna (ford. Bojtár Péter) *december 19*
ESTERHÁZY PÉTER Élet és irodalom *október 21*
FORGÁCS ZSUZSA A Merkuri Sárگا *február 27*
HARMSZ, DANYIL Mit kapni manapság a boltban? (ford. Klausz Ildikó és Kozma András) *március 4*
HORVÁTH PÉTER Huss! *november 5*
ISRAEL, EFRAIM Akt, pappal és pajesszal *április 5*
KORPA ARTUR Nem lesz többé özönvíz *március 5*
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ A második beszéd *május 5*
KUKORELLY ENDRE Mintha már túl sokáig állna *október 18*

TARTALOMJEGYZÉK 1993

LE GUIN, URSULA Akik elmennek Omelasból (ford. Kiss Zsuzsanna) *augusztus 52*
MÁRTON LÁSZLÓ Megálló *szepember 25*
MATOLCSI GÁBOR Libegő *december 45*
OTTLIK GÉZA Buda (részlet) *január 5*
PAVLOVICI, VLAD Az utazás (ford. Kiss Zsuzsanna) *szepember 51*
PJECUH, VJACSESZLAV Novikov, a felvirágosult abszurdumista (ford. Bratka László) *november 25*
POROGI ANDRÁS Medúza *június 26*
PORTYAK, VASZIL Vasárnap reggel (ford. Misley Pál) *február 59*
SHEHU, BASHKIM Oidipusz király és a hamis Oidipusz (ford. Schütz István nyomán Márton László) *október 51*
TAR SÁNDOR Az illető *március 29*
VAGINOV, KONSZTANTYIN Kecskéének (ford. Bratka László) *július 47*
VEKERDY TAMÁS Klári emlékei *július 25*

TANULMÁNY, PUBLICISZTIKA

BERKES TAMÁS Kis csehákságtan *augusztus 48*
BLOCH, ERNST A déja vu képei (ford. Bendl Júlia) *március 55*
BÖHRINGER, HANNES Későpolgári művészeti ipar (ford. Tillmann J. A.) *augusztus 51*
CONRAD, JOSEPH A hazáért, a kutyáért (ford. Bojtár Péter) *július 54*
DÉNES IVÁN ZOLTÁN Forradalom, antiszemitizmus, totalitarizmus *június 49*
DIPPOLD PÁL Kék az isten rock *február 65*
DOBSZAY LÁSZLÓ A „haldokló” népzene *november 45*
ECO, UMBERTO A tökéletes nyelv keresése (ford. Barna Imre) *október 41*
ELEŐD ÁKOS A szoborpark (Műleírás) *július 60*
EORSI ISTVÁN Időm Gombrowiczsal *február 45*
ÉSTERHÁZY PÉTER Egy anekdota rideg tényei *november 44*
FORGÁCS ÉVA Egy mítosz természetrajza *október 56*
GOMBROWICZ, WITOLD „Már megint ez az átkos kicsinyítés!” (ford. Pálfalvi Lajos) *február 59*
A költők ellen (ford. Pálfalvi Lajos) *február 51*
GOULD, GLENN Interjú Glenn Goulddal Glenn Gouldról (ford. Barabás András) *november 49*
HATÁR GYÖZŐ Világszéd *szepember 50*
HÓDOSY ANNAMÁRIA Ha a jogart felváltja a hot dog *március 57*
HORVÁTH IVÁN Ne bánts a „magyar”-t! *december 52*
JARKEVICS, IGOR Két író (ford. M. Nagy Miklós) *június 52*
KAMARÁS ISTVÁN Mindig van remény *május 50*
KARÁTSON GÁBOR Őszi minta *január 61*
Ég, föld, szedett-vedetten *április 65*
KERÉNYI KÁROLY Sziget - 2. rész (K. K. levelezéséből Lackó Miklós válogatott) *január 47*
KERTÉSZ IMRE A baleset *január 45*
KOLAKOWSKI, LESZEK Egy laikus az új katekizmusról (ford. Zalán Péter) *december 51*
KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT Tractatus No. 2 *július 63*
LEM, STANISLAW Sex Wars (ford. Reiman Judit) *április 57*
MACURA, VLADIMÍR Harc a középért (ford. Berkes Tamás) *december 64*
MARGÓCSY ISTVÁN Ottlik Géza / Buda (Margináliák) *szepember 57*
Balassa Péter / Szabadban (Margináliák) *október 57*
Bertók László / Ha van a világon tető (Margináliák) *november 55*
Szabó Lőrinc / Vers és valóság (Margináliák) *december 59*

MÁRTON LÁSZLÓ „Ez magyarellenes.” *február 46*
MILOSZ, CZESLAW Levél Gombrowiczhoz (ford. Pálfalvi Lajos) *február 57*
PERNECZKY GÉZA Bevezetés a komputermítosz könyveibe *augusztus 56*
RIKACSOV, JEVGENYIJ Temetés, anno 1930 (ford. Páll Érna) *május 59*
SACKS, OLIVIER A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét (ford. E. Gábor Éva) *október 49*
SAFRANSKI, RÜDIGER A Gonosz visszatérése (ford. Györfly Miklós) *június 59*
SAJÓ TAMÁS-TEMPLOM KATA Habemus eremitam *szepember 47*
SZABÓ JUDIT Búcsú *október 65*
SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY Konzervativizmus, modernség, népi mozgalom *szepember 41*
SZIGETHY GÁBOR Kastélyom romjai *november 62*
SZILÁGYI ÁKOS Világ vízlépcsői, egyesüljetek! *január 62*
Totális temetés *május 45*
Horror Rádió, Budapest! *október 50*
SZOLOVJOV, VLAGYIMIR Az Antikrisztus története (ford. Kiss Ilona) *június 59*
SZŐKE GYÖRGY Szolzsenyicin háza *március 65*
*** „Tárgy: Utcanév változtatás.” *április 58*
TILLMANN J. A. Nomád nagyszótár *június 65*
Későjkor, kifelé menet *augusztus 61*
TÓTH ZOLTÁN Levelek Steglitzből *augusztus 59*
TÖRÖK ANDRÁS A térkép dicsérete *március 60*
TÖRÖK ENDRE A vándorló Oroszország filozófusa *június 45*
VIDA GÁBOR Ezredvégi beszélgetés *július 55*
WILHEIM ANDRÁS ... a légornász, Petőfi... *szepember 64*
ZELEI MIKLÓS Hungária két tételben *május 65*

ILLUSZTRÁCIÓK

KOFFÁN KÁROLY és DORMÁN KÁROLY fényképei *Ottlik Gézáról január*
SZILÁGYI LENKE fotói *február*
FELVIDÉKI ANDRÁS Magyarország-térképének részletei *március*
HELÉNYI TIBOR *Barbár Geometria* című sorozata (1977-78) *április*
HÁY ÁGNES drótszobrainak lenyomatai *május*
FRANKL ALJONA fényképei a pesti presszókról *június*
ELEŐD ÁKOS szoborparktervének részletei *július*
PERNECZKY GÉZA komputergrafikái *augusztus*
EPERJESI ÁGNES és VÁRNAGY TIBOR fotócsendeleitei *szepember*
ZOLTÁN SÁNDOR *Hommage a Max Ernst* című kollázssorozata *október*
GIOVANNI BATTISTA PIRANESI grafikai *november*
VERES JÚLIA cipőtervei *december*

A 2000 ESTEK VENDÉGEI

HEGYI LORÁND (Török András) *január*
VAJDA MIKLÓS (Török András) *február*
GÉHER ISTVÁN (Török András) *március*
PERNECZKY GÉZA (Török András) *április*
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ (Margócsy István) *május*
DOBSZAY LÁSZLÓ (Wilheim András) *október*
SOMOGYI GYÖZŐ (Kövecses Zoltán, Török András) *nov.*
DALOS GYÖRGY (Török András) *december*

2000-BÁL 1993 SZEPTEMBER 18.

A FILMVILÁG

J A N U Á R I S Z Á M A

FELLINIÉ

RÓLA: Balassa Péter, Kovács András Bálint, Böszörményi Géza, Nádas Péter, Mészöly Miklós, Bojár Iván András.

FELLINI-GYŰJTEMÉNY. Képek és szövegrészletek Nő- és Féritípusokról, Bohócokról, Filmszínhelyekről.

AZ UTOLSÓ BESZÉGETÉS: élet- és művészetszemléletéről, kortársairól, elsősorban Pasoliniról.

A LÁTHATATLAN FELLINI. A több iratrendezőt megtöltő, megvalósulatlan forgatókönyvek.

ÚJ MŰVÉSZET

A J A N U Á R I T A R T A L O M B Ó L

Telepy Katalin: Budavár visszavétele — 150 éve született Benczúr Gyula.

Végvári Lajos: Szőnyi és az európi művészet.

Pataki Gábor: „Engedelmes közkatona?” Gábor Jenő kiállítása.

András Edit: Amerikai művészeti invázió Berlinben II.

P. Szabó Ernő: Papírhajón a világ körül. Malcolm Morley kiállítása.

Caroline Juler: A brit műkereskedelem.

Körner Éva: Gyémánt László kiállítása.

Előfizethető személyesen, faxon, vagy levélben is: 1054 Budapest V. Báthori utca 10. VII. emelet 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

Ismail Kadare Az őskönyv

1.

Figyelmes arccal hallgattam végig K. V. barátom éppen aktuális alkotói nekibuzdulásáról tartott beszámolóját; közben őszintén szólva gondolatban egészen másutt jártam, mivel ennek a lelkesedésnek sem jószóltam hosszú életet.

– Figyelsz te rám egyáltalán? – szegezte nekem váratlanul a kérdést, nyilván megérezve, hogy csak testben vagyok jelen.

– Persze, persze – feleltem, s igyekeztem kerülni a tekintetét. – Nem először beszélünk erről.

Valóban sokszor megvitattuk már az irodalom „könyvízűségének” kérdését. Az utóbbi időben barátom egyre elszántabban hajtogatta, hogy a regényekben elburjánzott a közepszerűség, és csak azon csodálkozik, miért nem kerülük el az emberek nagy ívben a könyvesboltokat, hogy-hogy az olvasók még nem elégték meg ezt a nyomorúságot. Csupa mesterkéltségi szituáció, nyilvánvaló agyrém itt minden, egy rakás makulatúra az egész – morgolódott tovább. Ma kigúnyoljuk azokat a regényeket, melyekben az új fejezeteket a „Most pedig, nyájas olvasó, hagyjuk magára gondjaival hősnöket, s kövessük figyelemmel hősnök sorsának alakulását” kezdetű mondatok vezetnek be. Kinevetjük a hasonló kitalációkat, s közben eszünkbe se jut, hogy a mi irományaink sem kevésbé mesterkéltek, ugyanolyan gúnyosan idézget majd bennünket az utókor, mint ahogy mi most az elődeinket.

Tényleg számtalanszor megtárgyaltuk már ezt a kérdést. Ő minden alkalommal a gyökeres változtatás gondolatánál kötött ki, mely különösen a regényírás területén vált elkerülhetetlenné, olyan frissítésről (vagy ahogy manapság gyakrabban elhangzik, megújulásról) ábrándozott, mely feleslegessé teszi az összes irodalmi műfogat, klisé, konvenciót, fel akarta számolni ezt a nyomasztó selejthalmot, mely megakadályozza az irodalmat abban, hogy a való élethez közelítsen.

Ellentmondtam neki. Ha úgy vesszük, már maga az írás aktusa is mesterséges. Néhány vázlatpont és papírra vetett szófoszlány, melyek felett az ember órák hosszat gubbaszt, mint a hülye. Hát nem a legnagyobb utánzás, konvencionális, mesterség (értsd, ahogy akarsz) ez, amit az emberiség valaha is kitalált, s ehhez mérten nem tűnik-e potom apróságnak az irodalmi műfajokban bevezetett összes újítás?

Barátom egy pillanatra elvesztette a fonalat, ám hamar túlesett a zavarodottságon. Hamarabb feleltem, mint vártam volna, s Flaubert esetét hozta fel példának, aki elégedetlen volt azzal, amit létrehozott, ezért egy olyan könyv megírásáról álmodozott, melyben „semmi sincs”, és mégis mindenről szól egyszerre. – És vajon nem csábító-e az az oly sok fényes elmében megfogalmazódott ábránd egy mindent átfogó, összegző, totális alkotás, röviden egy őskönyv megírásáról? Bizonyos értelemben a Biblia volt hivatva betölteni ezt az űrt, de kevésbé, csak igen kevésbé sikerült ellátnia a feladatát. Még a közeli múltban is akadtak művészek, mint Ezra Pound és Borges, akiket szintén lelkesített ez az eszme, ám megvalósítaniuk nekik sem sikerült. Vagy nem hoztak-e létre ugyanezzel a céllal intézményeket például az Egyesült Államokban, ahol egy hihetetlenül nagy, föld alatti bunkerben papírlapokon vagy végtelen magnószalagokon rögzítették a bolygónkon valaha élt és a ma élő összes ember nevét? Az emberi nem minden egyes képviselőjének nevét, melyre okiratokban, könyvekben, visszaemlékezésekben találtak rá, nemzedékről nemzedékre, egyik korról a másikra. Az ötlet maga kitűnő: a világot úgy leírni, mint egy közös otthont, egy családot, minden halott és élő tagjával együtt. Nemes elképzelés, kétségtelen, de van azért jónéhány hátulütője is. A feldolgozandó

ISMAIL KADARE albán író 1936-ban született. 1990-ben Párizsba emigrált, de most már hazájár Albániába is. Novellájának eredeti címe *Ur libri*, a magyar változat a bolgár fordítás alapján készült.

anyag roppant nagy mennyiségű, ugyanakkor viszont nem hordoz semmiféle gondolatosságot, pusztán tények halmaza. Ez olyan, mintha az ember egy lexikon vagy egy szótár elolvasásával akarná megérteni a világot. Én viszont másról beszélek. Elképzelem ezt a könyvet, ezt a világot, ezt az égitestet, melyen egymást követik a nemzedékek, amint egy napon kialszik, és egy szerencsés véletlen folytán csak te menekülsz meg. Egyedül téged került el a halál, túléled a bolygó kihunyását, s ezáltal te lettél a földkerekség egyetlen és pótolhatatlan tanúja, kötelességednek érzed feltárni a világmindenség előtt, hogyan szűnt meg egy apró, kék földgolyó, mi zajlott rajta évezredekken keresztül, hogyan születtek és múltak el emberi nemzedékek, élőlények, államok és nációk, látképek, vágyalmok és hangok. Semmit sem sikerült magaddal vinned az elpusztult bolygóról: sem egy szobrot vagy kristályt, sem egy irattartót vagy egy emberi végtagot, sem egy fotót, térképet, ásványt vagy bármilyen más tárgyat, de még egy marék földet sem. Csupán egy aprócska könyv maradt veled, melybe megpróbáltad egybegyűjteni ezt az egész világot, egy könyv, melyet éppen egy ilyen végzetes eseményre írtál. Ezzel a kötettel a hónod alatt állsz oda a világmindenség elé tanúskodni.

Bárki beláthatja, hogy egy ilyen könyv megírása nem lehet könnyű feladat. Egy felesleges szó sem lehet benne, ugyanakkor semmi sem maradhat ki belőle. Még ennél is nehezebb viszont a könyvben leírt országok, élőlények és jelenségek pontos bemutatása. Egy cseppet sem könnyű megtalálni, mi volt a leglényesebb ebben az eltűnt világban: az óceánok, a törvények, a szexualitás, a bevásárlóközpontok, egy Beethoven nevű ember szimfóniái, a piramisok, a villamosítás, a szél süvöltése, az emberi bűnbánat, az államcsínyek, egy megkésve érkezett levél miatti szomorúság, milliók álma, az istenségek, az örület, az ábécék, a kínaiak, a királygyilkosok kése, a pokol, az emberi spermium, az urán felfedezése, Krisztus megfeszítése, a forradalmak, az átkok, az első esőcseppekkel beköszöntő őszi bánat, az önkényúr veszett dühe, a holdfényes éjszakák, egy Macbeth nevű ladyról elnevezett macbethi rémálmok, a földrengések, Don Quijote (egy kőborlovag) magányossága, a kommunizmus, a banki hitelek, az internálások, a sírjából kikelt halott mély fájdalom stb.

Miközben beszélt, rendszeres időközökben visszakérdezett: – Érted, amit mondok? –, nekem pedig egyre határozottabban kellett bólogatnom, hogy ne menjen az agyamra az átkozott „érted, amit mondok?” kezdetével.

Már évek óta ilyenek ismertem: nyughatatlannak, megkínzottak a lehetetlen folytonos keresésétől.

– Azt hiszed, képtelenség egy ilyen könyvet megírni? – kérdezte rövid hallgatás után. – Érzem, hogy így gondolsz, ezért nem is kell válaszolnod.

– Egy ilyen könyvnek csak az elképzelése lehetséges, de szerintem ez is elég.

Tagadólag megrázta a fejét.

– Én egészen másképp látom. Ha megszületik valaminek a gondolata, az azt jelenti, hogy az a valami már ott toporog a küszöbön.

– Lehet – feleltem fáradtan. – De az sem kizárt, hogy az emberiségnek nincs szüksége hasonló egyetemes könyvre, és valószínűleg ez az oka annak, hogy még nem írták meg.

Újra megcsóválta a fejét.

– Ez lehetetlen. Az emberiség még sok mindent nem ért el, de ez egy pillanatig sem jelenti, hogy újabb dolgokra nincs szükség.

Tisztában voltam azzal, hogy a kitörések jobban kimerítik őt, mint engem, ezért igyekeztem nem hergelni tovább. Tulajdonképpen szívesen hallgattam, amikor nyugodtan beszélt. Jólesett, mert néhány elképzelése még úgy is vonzónak tűnt, ha terveit kivihetetlennek tartottam. Évekkel ezelőtt bejelentette, hogy egy rendkívüli könyv megírására készül: elképzelte, hogyan mutatna az oszmán birodalom története televízió-képernyőn keresztül; ez a mű leírta volna, hogy alakul a Török Birodalom történelme, ha létezik akkoriban televíziós hírhálózat: mely történések gyorsultak volna fel, mely események váltak volna kezelhetővé vagy teljesen elkerülhetővé. Szerencsére hamarosan felhagyott ezzel a tervével, és egy másik, számomra roppant logikusnak tűnő elképzelés kezdte foglalkoztatni: egy kis könyv *à la Flaubert* arról az utcáról, melyben lakik – az összes ház és ezek lakóinak leírása, részletes adatokkal az életükről, szenvedélyeikről, gondjaikról, betegségeikről, peres ügyeikről, bankbetéteikről stb., ezt kiegészítené a föld alatti csatorna-, vízvezeték-, valamint a telefonhálózat, a rendezett számlák és sok más egyéb, látszólag jelentéktelen semmiség bemutatása: a házakon végzett kisebb javításoktól kezdve a vendégeskedéseken keresztül az elhunytak sírjának – a városi köztemető nyilvántartása szerinti – sorszámaig. Egy ilyen könyv megírásának ötlete már csak azért is tetszett, mert a téma közvetlenül az emberek hétköznapi életéhez kapcsolódott. Akkoriban azonban meg sem fordult a fejemben, hogy ez csak a kezdet, mely elindítja a barátomban ama bizonyos egyetemes könyv megírásának gondolatát.

2.

Csak nehogy megint azzal az örültséggel hozakodjon elő – jutott eszembe, amikor barátom néhány hónap elteltével újra felhívott telefonon, és ünnepélyes hangon kávéra invitált. Rossz előérzetem azt súgta, hogy emiatt az egyetemes könyv miatt hívott meg. Balsejtelmem beigazolódott. Amint beléptem a kávéházba, ahol várt rám, megértettem, hogy nem csupán megírta már a művét, hanem magával is hozta.

Mindketten halogattuk, amíg csak tehattük, hogy a beszélgetés a könyvre terelődjön – én abban a reményben, hogy az idő múltával meggondolja magát, és nem számol be róla, ő pedig valószínűleg azért várt, hogy teljes gyönyörűségében ki tudja élvezni azt a szent pillanatot, amikor ez a téma már elkerülhetetlenül felmerül.

Feszült voltam, furcsa tompultság vett erőt rajtam, és már az első néhány szó után félbeszakítottam:

– De hogy tudtad belevenni mindazt, amiről a múltkor beszéltél: az élőket, a halottakat, a zajokat, a tárgyakat, egyszóval ezt az egész szüntelenül forrongó üstöt, melyet úgy neveznek: világ?

Kitartóan rám meredt.

– Szó sincs ilyesmiről – felelte vontatottan. – Éppen az ellenkezőjét tettem.

– Az ellenkezőjét?

Elmosolyodott, de ez csak önmagának szólt.

– Könyvem nem a bőséges információ, hanem pont fordítva, az információ teljes hiánya által vált egyetemessé.

– Semmit sem értek az egészből.

Újra elmosolyodott, és minden mozdulatán látszott, hogy elképzelése szerint a könyv annál eredetibbnek fog hatni, minél nagyobb megrökönyödést vált ki beszélgetőpartneréből.

– Úgy van: az adatok hiánya, a hallgatás, az üresség, különös tekintettel az emberiség legutóbbi három-négy évezredére, vagyis fajunk leglármásabb időszakára – lényegében ez könyvem legfőbb ismérve, szerkesztési elve.

Kívárta, míg döbbenetem vagy kételyem jelül újra felnyögök, azonban időközben már sikerült összedennem magam annyira, hogy megtakarítsam neki ezt az örömet. Anélkül, hogy levettem volna a tekintetemet fekete, középen enyhén dudorodó aktatáskájáról, mely úgy nézett ki, mintha mindenféle ördögösséggel tömték volna tele (ráadásul éppen olyan hangon, mintha azt mondtam volna: „Mutasd meg végre ezt a sátánt!”), így szóltam hozzá:

– Mutasd meg végre ezt a könyvet!

Kinyitotta a táskát, és óvatosan kivette belőle azt, amiről én az utolsó pillanatig azt reméltem, hogy csupán valami szőrmeféle, egy üveg pálinka, a javítóból elhozott falióra vagy az ördög tudja, mi, csak nem a könyv, melyről mostanáig beszéltem.

3.

Több mint egy órán keresztül magyarázta a könyv felépítését, mely – bevallom – rendkívül szokatlannak tűnt.

A könyv valóban egyetemesen szólt a világ és az emberiség elmúlt százezer évről, vagyis a Neandervölgyi barlanglakótól napjainkig. Ebben önmagában semmi eredeti nem volt, hiszen több száz hasonló könyvet írtak már eddig is. Az eredetisége másban rejlett, nevezetesen az egyes korszakoknak szentelt oldalak, illetve sorok számában. Ezek száma arányban állt a leírt periódus időtartamával. Ennek az elvnek az alapján – mivel a könyv kétszáz oldala százezer évet fogott át –, minden évezredre csupán két oldal jutott, következésképpen minden század hat-hat sort foglalt el. Ezáltal a teljes ismert emberi civilizáció (mintegy négyezer év) elfért nyolc oldalon, a huszadik század alig öt sorba szorult. Bizonyára arra várt, hogy feltegyem neki a kérdést: „És a könyv fennmaradó része, a maradék százkilencvennyolc oldal miről szól?” –, de amikor észrevette bizonytalankodásomat, elvesztette türelmét: – Tudom, arra vagy kíváncsi, milyen kérdéseket taglal a könyv többi része. Elmagyarázom.

Amit ezután mondott, még megrázóbb volt. Az első százkilencvenkét oldal, vagyis a civilizáció megjelenése előtti időszakra vonatkozó rész az emberiség hosszan tartó, áttekinthetetlen és egyhangú idejét írja le, mely sem eszmékkel, sem pedig következtetésekkel vagy a tudomány fogalmaival nem adható vissza, legfeljebb krónika formájában konstatálható. Éppen ebben rejlik a könyv nyitja. Míg az alapelv értelmében a szerző egyharmad sort (vagy két-három szót) szentelhet a második világháborúnak, egy csont kihegyezését, két fahasáb összedörzsölését meg amikor az ősember hasonló módon tesz-vesz, többtucatnyi oldalon ab-

rázolja állandó, monoton és fárasztó ismétlések segítségével, ami módon tesz-vesz, megfelel ezen cselekedetek időbeli arányának az évszázadok során. Felesleges mondanom, hogy az atomfegyverre és a többi sorsdöntő felfedezésre összesen alig jut egy vagy két sor, ugyanakkor viszont a csont késsé faragása kis híján tíz oldalon keresztül zajlik.

– Elképzelted, milyen erőfeszítésembe került mindez – jegyezte meg a barátom. – Hihetetlen energiát fektettem abba, hogy egyfelől visszaadjam ezt az újra és újra előlről kezdődő, végtelen hosszú ismétlődést, az ember pokoli kínokkal járó, lassú haladását, másfelől viszont legalább ekkora gyötrelmet okozott a lehetséges legrövidebb formában – amint már elmagyaráztam – ábrázolnom az új korokat.

Ezután elmondta, hogy ugyan kibővíthette volna a modern kor leírását, azonban ez másfajta bonyodalommal járt volna. Mert ha például ötszörösére növeli az újkorra szánt oldalszámot, vagyis ha egy évszázadra nem hat, hanem harminc sor jut – ami végtére is nagy luxusnak számít –, a könyv terjedelme ezeroldalásra növekszik. Tehát a csonthegezés vagy az ősember tűzcsiholása, melynek leírása amúgy is hosszadalmas és egyhangú, több száz oldalt foglalna el. – Hát tessék, ilyen dilemmákkal küszködöm – mondta. – Nem könnyű, mi?

Rendeltünk még egy kávé, s eközben hasztalan kutattam töredékes pszichiátriai ismereteim között, képtelen voltam megállapítani, a delírium mely válfajába sorolható egy ilyen könyv megírása.

– Mindennek ellenére ez nem is volt annyira nehéz az eredeti elképzelésemhez képest, melyről – valotta be férfiasan – lemondtam, mivel nem tudtam volna megvalósítani. – Szerinte a könyvnek nem kell törvényszerűen a Neander-völgyi emberrel kezdődnie, indulhatna az előemberrel is, vagyis nem százezer, hanem egymillió esztendővel ezelőtt. Így tömörebbé válna a szöveg, egy századra hat sor helyett tízszerte kevesebb hely, azaz megközelítően negyven betű jutna...

Valami különös késztetésre egyszerre emeltük egymásra a tekintetünket, s éreztem, hogy zaklatottság és undor helyett embertelen fájdalom tükröződik a szemében. Úgy próbálta oldalra menekíteni tekintetét, mintha csapdába esett volna, majd hirtelen kezébe temette arcát, és egész teste beleremegett a fájdalomba.

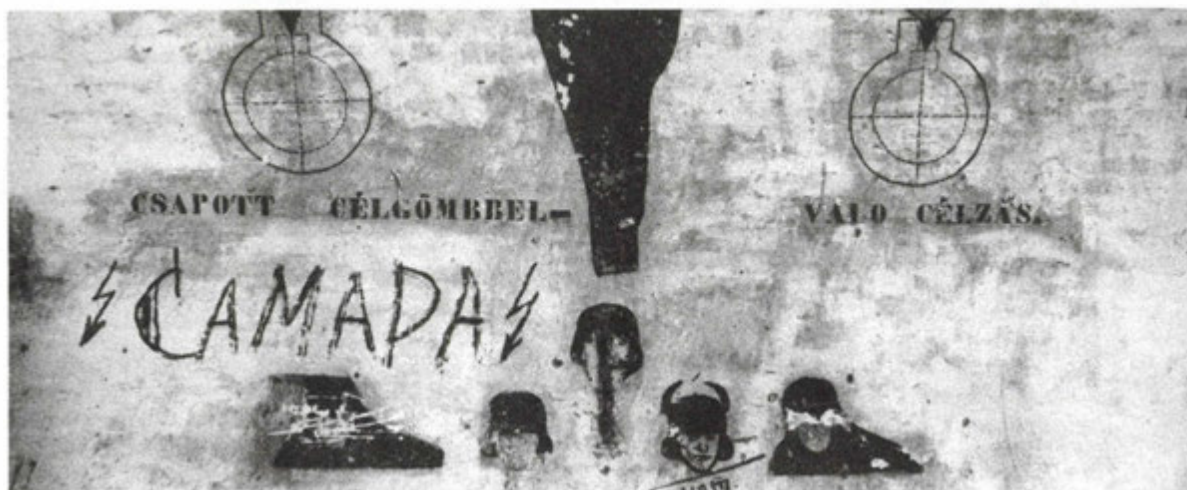
Nem kérdeztem, „mi bajod?“, mert úgy gondoltam, jobb, ha kivárom, míg egy kicsit megnyugszik. Végül a felindultságtól elcsukló hangon szólalt meg:

– Nem szeret már a feleségem.

Mindketten hallgatásba burkolóztunk, miközben meredten néztük a fekete táskát, benne a könyvvel, mely biztos menedéket kínált szerzőjének az élet hétköznapi gondjai elől; ez volt az a magasztos viszonyítási pont, melyhez képest minden más értelmetlennek, jelentéktelennek, talminak tűnt, ez volt vigasza, szórakozása, pihenése, környezete irigységének és ámulatának kiváltója (milyen magasságokban, mely elérhetetlen szférákban szárnyalt gondolata!), más szóval kábítószere, mely talán első ízben mondott csődöt.

Nem emlékszem, mennyi ideig maradtunk így – én a fekete táskára szegezett tekintettel, ő pedig ökölbe szorult kézzel, időnként meg-megdörzsölve szemét, s amikor megjelent a felszolgáló, legnagyobb csodálkozására megrendeltük a harmadik kávékat.

FORDÍTOTTA KRASZTEV PÉTER

Tarasz Sevcsenko

VÉGRENDELETEM

Ha meghalok, temessetek
Ukrajnám ölébe,
Ott ássatok sírt a széles
Síkság közepébe.
Ott legyen egy nagy kurgánon
Végső menedékem,
Halljam, hogy zúg a vén Dnyeper
Odalent a mélyben.
S majd ha sík ukrán mezőkön
Hömpölyögve tombol,
S viszi az ellenség vérét,
Felkelek síromból,
Felkelek és odaállok
Az Úr küszöbére,
S imát mondok... Ám de addig
Nem nézek az Égre.
Ássatok el, s keljetek fel
Széttépve a láncot,
Fürdesse a zsarnok vére
A szent szabadságot.
Engem pedig majd a boldog
Nagy, szabad családban
Említsenek csöndes szóval
Szerte e Hazában.

A MEGBŰVÖLT LÁNY

A nagy Dnyeper bög és morajlik,
 A mérges szél lombot seper.
 A sok fűz mind mélyebbre hajlik,
 Vad hullám hullámot terel.
 A sápadt hold, az álmodó, nagy
 Sötét felhők közt bujdosik,
 S akár hullám kergette csónak,
 Előmerül, majd eltűnik.
 A falu alszik még. A csendet
 Kakasszó egy se törte meg,
 Csak bagolynak bagoly felelget
 S a kőrís hajlik és recseg.

Most az erdőlepte marton,
 Lent a hegy tövében,
 Meg-megvillan a vízparton
 Valami fehérén.
 Tán sellő bolyong az éjben
 Édesanyját várva,
 Vagy legényt, akit nevetve
 Csiklandoz halálra.
 Nem sellő az: megbűvölt lány
 Jár az éjszakában,
 Azt se tudja, csöndes órán
 Mért bolyong magában.
 Lám, mit tett a javasasszony,
 Hogy ne búslakodjon,
 Mindig álmosan bolyongjon,
 Éjjel várakozzon
 A kozákra, aki tőle
 Elment messzi tájra.
 Visszajön majd, azt ígérte,
 Ám hiába várja!
 Nem piros kendő takarja
 Mint szép szemfedője,
 Tiszta könnyével se mosta
 Arcát szeretője:
 Holló vájta ki szemét egy
 Tágas, messzi réten,
 Testét farkascorda tépte
 Szét homályos éjen.
 Hasztalan bolyong a lányka,
 Hasztalan, hiába...
 Nem jön vissza szép kozákja,
 Nem borul nyakába,
 Nem fon pántlikát szeretve

Éjsötét hajába,
Nem az ágyba – sírverembe
Fekszik majd az árva!

Kegyetlen a sors... Uram, égi Teremtőm,
Mért bünteted úgy a szegényt, ha szeret?
Mert rá ragyogott szeme kérve, esengőn
Egy ifju kozákra?... Bocsásd neki meg!
Bocsásd neki meg, hiszen árva szegényke,
Mint távoli tájon a csöppnyi madár.
Küldj boldog időt a kökényszemüjére,
Ne nevéssen rajta a messzi határ!

A gerle hibás-e, ha várja a párját?
A párja hibás-e, hogy holtan esett?
Csak repdes a kedvese, búgja a vágyát,
S nem tudja szegény feje, merre veszett.
De jobb neki mégis, 'isz ő tovaszállhat –
Az égbe, az Úrhoz – őt kérdeni meg,
De itt ez az árva vajon mi' csinálhat,
Ki tudja, babája vajon hova járhat,
Itatni kíséri lovát a Dunára,
Vagy éjszaka járja a rengeteget?
Vagy mást simogat már, más a babája,
S kökényszemüjét sosem ismeri meg?
Mért nem hona néki a nagy levegőég?
Hogy szállna, repülne a kedves után!
Ha élne – megölné új szeretőjét,
Ha nem – vele sírba feküdne talán.
A szív sosem osztja meg azt, ami drága,
Nem úgy akar élni, ahogy született:
Gyötrődve virágzani jött a világra,
De élni gyötrődve sosem szeretett.
Hát így uralod, Uram, ezt a világot!
A szegény szíve más sorsot sose látott.

Szótlan bolyong, akár a néma,
A vén Dnyeper rég elcsitult;
Az esti szélvész martaléka,
A fellegár tovább vonult.
Ragyog a hold a tiszta égen;
A vízre és a fákra régen
Titokzatos, mély csend borult.
De most a hullámmosta partra
Vidám kis sellők rajzanak
(A testüket sás-haj takarja),
S kiáltják: „Rég lement a nap!”
„Rég melegedtünk, rég hevültünk!”
.....

Az anyjuk szól: „Mind összegyűltünk?

Menjünk, szerezzünk vacsorát!

Játszadoznánk, mulatoznánk,

Jókedvünkben dalt dalolnánk,

Hej, hej!

Szalmacsóva fej, fej!

Engem anyám nem keresztelt,

Pogányként vártam a reggelt.

Galambocskánk!

Fényes holdvilág!

Estére hozzánk gyere el:

A barlangban kozák hever,

Hús homokból ágya van,

Ujján gyűrű, szmarany!

Bent a tölgyesben találtuk,

Ifjúságát megcsodáltuk,

Világítsd meg hát utunkat,

Hadd mulassuk ki magunkat!

Míg banyák repkedve szállnak,

Kakas reggelt nem kiálthat,

Világíts... Ki jár az éjben?

Mi van ott a tölgy tövében?

Hej, hej!

Szalmacsóva fej, fej!

Engem anyám nem keresztelt,

Pogányként vártam a reggelt.”

Egymást is túlvisítva fújják,

Az erdő harsog, zeng belé,

Mind megbolondult, s mintha nyúznák

Fut egyenest a tölgy felé.

Ám ekkor csodálva látják

A tisztásra érve:

Valaki a tölgyre mászik,

Fel a tetejébe.

Ő az, ki a hegy tövén járt

Álmosan, mogorván,

Lám milyen rontást hozott rá

A gonosz boszorkány.

Felkúszott két vékony ágon,

Egy darabig állt ott,

Körbenézett, felsóhajtott,

S szép lassan lemászott.

A kis sellők a hatalmas

Törzset körbefogták,

S ahogy földet ért a lányka,

Holtra csiklandozták.

Bájait soká csodálva

Ámultak, hevültek...

Ám kakas szólt, s egycsapásra

Víz alá merültek.
 Friss pacsirta hangja éled
 Hajnal hasadtával;
 Kakukk tódítja a tölgyről
 Ábrándos dalával;
 A csalitban csalogány zeng –
 Visszhang rá a válasz;
 Nóta szól a sík mezőn is –
 Emberének már az.
 Hol pánok vonultak egykor,
 Erdő feketéllik;
 Hűvös reggel füstködében
 Messzi kurgán kéklík.
 Zúg a tölgyes, zsenge bokrok
 Suttognak serényen,
 Csak a lányka alszik csendben
 Árnyas tölgy tövében.
 Nem hallja a víg madárdalt,
 Álma – örök álom,
 Nem számolja, meddig él még
 Ezen a világon.

A tölgyesből ezidőben
 Nagy utat bejárván,
 Egy kozák léptet ki lassan
 Fáradt kanca hátán.
 „Eltörödtél, hű barátom!
 Mindjárt hazaérünk,
 Hol a kaput ifjú lányka
 Sarkig tárja nekünk.
 Ám lehet, hogy már kitérta,
 Nem nekünk, de másnak...
 Igyekez hát, drága társam,
 Gyorsan szedd a lábad!”
 Lova fújtat, úgy botorkál,
 Mintha hegyre menne;
 S a szívében mintha mérges
 Kígyó tekeregne.
 „Itt a vén tölgy!... Uramisten!
 Ez meg – ő, a párom!
 Biztosan várt, fájt a lelke
 S elnyomta az álom.”
 Lóról ugrik, fut a tölgyhöz:
 „Istenem, te árva!”
 Szólongatja, csókolgatja...
 Mindegy! Mindhiába!
 „Mért is kellett így bolyongnom
 A világban szerte?”
 Nekifutott, és fejét a

Vén tölgyfába verte!
 Reggel korán vidám lányok
 Aratni mennek – itt a nyár!
 Dalolnak, hogy ment el babájuk,
 Hogy pusztított a bős tatár.
 A vén tölgyfához érve lassan,
 Látják: kifáradt ló legel,
 S a fűben némán, mozdulatlan,
 Ifjú kozák s egy lány hever.
 Még úgy gondolják, tréfaképpen
 Megijesztik a mátkapárt.
 De csitt! megállnak falfehéren,
 S fut mindegyik, amerre lát.
 Összegyűltek a leányok –
 Sűrű könnyük árad;
 Összegyűltek a legények –
 Két sírgödört ásnak;
 Harang zúgott – papok jöttek
 Csillogó kereszttel.
 Eltemették mind a kettőt
 Illő tisztelettel.
 Hol a széles út kanyargott,
 Ott tértek pihenni;
 De hogy mi okozta vesztük,
 Meg nem tudta senki.
 A legény sírjára jávort
 S zöld fenyőt ültettek,
 A lányéra meg pirosló
 Rózsabokrot tettek.
 Nappal bús kakukk kakukkol,
 Száll a hangja, szárnyal;
 Csalogány repül le éjjel
 Tündérszép dalával.
 Énekel, míg tündökölve
 Hull a hold sugára,
 S míg a partra ki nem rajzik
 Sellők víg családjá.

(Pétevár, 1837)

FORDÍTOTTA GALGÓCZY ÁRPÁD

István László

LÁNYKÉRÉS

Lepedős ruhában közétek állok.
Aludni küldelek, elég volt belőletek.
Közétek állok, késő őszi lányok.

Vörös ecsettel kell a levél szélét
kihúzni. Szépitkezzetek, el ne vesszettek.
Én is ott leszek. Néma lesz a részvét.

Levélhullás lesz az én feleségem.
Hidegben táncolunk. Körben, novemberi szélben.
Levélhullás lesz az én feleségem.

VÁNDORMADÁR

Bal kezem a hajnal, jobb kezem az esti szél.
Két kezem közt hunyorgok most nappali fényben.
Itt az ősz. Testhossznyi lett a tér.
Fecske szárnyát érzem.
Itt, a torkom közelében.

KÉT HÓNAP KÖZÉ

Első imbolygásom a tárgyak között,
mint az ághegyről véletlenül
földre ért makk, még a szeptemberé.
De ha másodszor koccan kezem
hideg szavaknak, jeges bútorélnek,
ujjaimról lecsúsznak a körmök.
Pucér rettegésem már a novemberé.

Karátson Gábor
FESTETT ÉLETMŰVE
VALAMINT
GRANASZTÓI SZILVIA
BÁBJAI

.....

KESZTHELYEN

FEBRUÁR 6 – ÁPRILIS 17.
HÉTFŐNKÉNT ZÁRVA

A KÉSŐÚJKOR
JÓZANSÁGA

OLVASÓKÖNYV A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI
VILÁGFELSZÁMOLÁS TUDATOSÍTÁSA KÖRÉBŐL

VÁLOGATTA ÉS SZERKESZTETTE TILLMANN J. A.

„Kevésbé feltárt az a mód, ahogy a tudomány és a technika rendszere működik; ahogy hatását kifejti, ahogy egyre újabb és újabb kutatásokat és fejlesztéseket kényszerít ki ellenőrizhetetlenné vált önmozgása, és ahogy az élet távoli területeit — a képzelettől a gondolkodáson át az életmódig — óriás gépezetébe vonja és hatalma alá veti.”

GÖNCÖL KIADÓ / BUDAPEST

Paul Feyerabend Milyen lesz a tudományfilozófia 2001-ben?

Ritkán esik szó a demokrácia egyik legfontosabb feladatáról, arról, hogy védelmet kell nyújtania tagjai számára minden ideológiával szemben. Nem árt az ideológiákat megfelelő távolságból szemlélni, egyiket sem szabad túl komolyan venni. A legjobb tündérmesének tekinteni őket: sok érdekes dologról regélnek, de olykor nagyokat tévednek, sőt megátalkodottan hazudoznak is. S ha éppen egy meghatározott nézőpont szerint járunk el, akkor is ajánlatos az áruház ügynök példáját követnünk, aki elfogadja az idegen ország hiedelmeit, hajszál pontosan betartja annak előírásait, de csakis saját céljai érdekében, s nem belső meggyőződésből teszi ezt. Egyformán vonatkozik ez minden hiedelemre: a keresztény Isten létébe vetett hitre éppúgy, mint az emberek egyenlőségébe vetett hitre vagy a tudományra.

De vajon nem furcsa és neveséges-e ez a felfogás? Hiszen ahol a tekintélyelv és a babona elleni harcról volt szó, ott a tudomány mindig az élvonalban küzdött. A tudománynak köszönhetjük, hogy nagyobb intellektuális szabadsággal viszonyulunk mindenféle vallásos hithez; a tudománynak köszönhetjük, hogy az emberiség felszabadult a gondolkodás avitt, merev formái alól, melyek – ma úgy látjuk – rossz álmok voltak csupán. Erre is a tudomány ébresztett rá minket. Tudomány és felvilágosodás egy és ugyanaz. Ebben még a társadalom legradikálisabb kritikusai sem kételkednek. Kropotkin minden hagyományos intézményt és életformát fel akar számolni – az egy tudomány kivételével. Ibsen a 19. századi polgári ideológia legszubtilisebb megjelenési formáit is támadja, csak a tudományt nem. Lévi-Strauss ráébredt, hogy a nyugati gondolkodás korántsem az emberiség egyedülálló csúcsteljesítménye, ahogy valaha hittük, de a tudományt nem vonja bele az ideológiák relativizálásába. Marx és Engels meggyőződéssel hitték, hogy a tudomány a munkások segítségére lesz szellemi és szociális szabadságukért vívott harcuk-

ban. Vajon elképzelhető, hogy ezek az emberek egytől egyig becsapták magukat? Elképzelhető, hogy a tudomány szerepét illetően mindegyikük tévedett volna? Elképzelhető, hogy egy kiméra áldozatai voltak csupán? Ezekre a kérdésekre határozott igennel és nemmel válaszolok. Megmagyarázom, mit értek ezen.

Magyarázatomnak két része van, egy általános és egy speciális szakmai. Az általános magyarázat egyszerű. Minden olyan ideológia segíti a felvilágosodást, amely az örökölt hit megkérdőjelezésére ösztönöz. A kontroll és ellen-súly nélkül uralkodó igazság: zsarnok, akinek uralmát meg kell döntenünk, és minden hamisság kapóra jön, amely segít ebben. A 17. és 18. század tudománya ennyiben valóban a felszabadulás és a felvilágosodás eszköze volt. Ebből azonban korántsem következik, hogy a tudomány maig megtartotta ezt a funkcióját. Semmi okunk feltételezni, hogy a tudomány lényegéhez tartozna az, hogy felszabadít. Egyetlen ideológiáról sincs okunk ilyet feltételezni. Előbb-utóbb minden ideológia elfajulhat, és ostoba vallássá válhat; elég, ha a marxizmusra gondolunk. Az pedig már első ránézésre világos, hogy a mai tudomány nagyon különbözik az 1650-es évek tudományától.

Vegyük például a tudománynak a nevelésben játszott szerepét. A tudományos „tényeket” ma már egész fiatal kortól tanítják, és pontosan ugyanazon a módon tanítják, ahogyan alig száz éve még a vallás „tényeit” tanították. Fejlesztik ugyan a tanulók kritikai érzékét is, de csak egy intellektuális magatartás szűk keretei között, és egy lépést sem tesznek annak érdekében, hogy a tanulóknak magára a kritikus magatartásra is rálátásuk legyen. Az egyetemen aztán még rosszabb a helyzet, ott mindez sokkal szisztematikusabban folyik. Nem mintha a kritikus szemlélet teljesen hiányozna az oktatásból: a társadalmat, annak intézményeit szinte az általános iskola kezdetétől a lehető leghevesebb, és sokszor a lehető legigazságtalanabb táma-

Megjelenik a Tillmann J. A. által szerkesztett *A késő újkor józansága* című kötetben (Göncöl Kiadó).

Az előadás kontextusa a nevezetes tudománytörténeti ill. tudományelméleti vita, amelyet Popper *Logik der Forschungja* után T. S. Kuhn kutatásai indítottak el a hatvanas években: Kuhn, Thomas S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press, 1970. Lakatos Imre: *Proofs and Refutations. The Logic of Mathematical Discovery*. Cambridge University Press 1976. Feyerabend, Paul: *Against Method*, majd az autorizált és bővített német kiadás: *Wider den Methodenzwang*. (Frankfurt, 1970.) Míg Kuhn és Lakatos könyve magyarul is megjelent: (Kuhn, T. S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. ford.: Bíró Dániel, utószó: Fehér Márta, Gondolat, 1984. Lakatos Imre: *Bizonyítások és cáfolatok. A matematikai felfedezések logikája*. ford.: Boreczky Elemér, utószó: Urbán János. Gondolat, 1981.), Feyerabend könyve még nem. A magyar olvasó ez ideig mindössze az egyébként nagyon informatív, Feyerabend tételait tömören összefoglaló tartalomjegyzék 1-5. és 18. pontját olvashatja Pethő Bertalan: *A posztmodern c.* kötetében (376-385.o.). Egy interjú és két rövid szöveg a *Századvég c.* kiadvány 1985/4-1986/1-es számában jelent meg. Hogy az elhallgatásnál jobb, érdemű érvek is vannak Feyerabend izgalmas és gondolatgazdag felfogásával szemben, amelyek részben az ő gondolatainak továbbgondolásán és elmélyítésén, részben kritikáján alapulnak, azt jelzi Fehér Márta: *A tudományfejlődés kérdőjelei* (Akadémiai Kiadó, 1983) című könyve, mely az egész vitának, s azon belül Feyerabend tudományelméletének egy fontos kérdését, az azonos tudományágon belül egymás után jelentkező és uralkodóvá váló elméletek összehasonlíthatatlanságának elvét elemzi behatóan, továbbá Miklós Tamás és Nyíri Kristóf kísérő tanulmánya a *Századvég* idézett számában. A fordító Feyerabend- és Kuhn-értelmezését *Metaaxiomatikai problémák* (Lélegzet Könyvek, Typotex 1992) c. könyve tartalmazza. Annak érdekében, hogy az olvasó valamelyest képet kapjon Feyerabendnek a vitában elfoglalt álláspontjáról, az előadás után közöljük a könyv tartalomjegyzékének többi pontját is.

dások érik. De a tudomány támadhatatlan. A nagyközönség ma ugyanazzal a hódolattal hajol meg a tudósok véleménye előtt, mint nem is olyan régen a püspökök és bíborosok véleménye előtt. A kereszténység „demitologizálására” tett lépéseket például nagyrészt az a törekvés motiválja, mely kerülni igyekszik az összecsapást a kereszténység és a tudományos felfogás között. Mert ahol mégis összecsapásra kerül sor, ott biztosan a tudománynak van igaza, és nem a kereszténységnek. Világos, hogy mindenki a biztonságot nyújtó oldalon akar állni. (Csak elvétve akad valaki, aki mer másképp gondolkodni.) Aki mind e jelenségeknek utánajár, meggyőződhet róla, hogy a tudomány ma pont olyan elnyomó erő, amilyenek annak idején ideológiai ellenfelei voltak. Senkit ne tévesszen meg az a körülmény, hogy ma ritkán ölik meg azt, aki – tudományos szempontból – eretnek nézethez csatlakozik. Ez nem a tudományon múlik, hanem civilizációnk általános minőségén. A tudomány eretnekeit ma is a legsúlyosabb szankciók sújtják, amelyeket civilizációnk viszonylagos toleranciája megen- ged.

De vajon nem végletesen elfogult ez a helyzetleírás? Nem torzítom el a valóságot tendenciózus és az érzelmekre apelláló terminológiámmal? Nem kellene egészen más nyelvet használni a helyzet leírására? Beszéltem a tudomány megmerevedéséről, s arról, hogy megszűnt a változás és a felszabadítás eszköze lenni, de egy szót sem szóltam arról, hogy megtalálta az igazságot, vagy legalábbis az igazság egy nagy részét. S ha ez utóbbi tény is figyelembe vesszük, folytatható az ellenvetés, akkor megállapíthatjuk, hogy a tudomány merevsége nem emberi önkény műve, hanem a dolgok természetéből következik. Ha egyszer felfedeztük az igazságot, mi más dolgunk marad, mint követni?

Sok minden mondható erre a válaszra, csak egy nem: hogy eredeti. Minden ideológia ezt az érvet használta, ha meg akarta szilárdítani követőinek hitét. „Igazság” – milyen kedves, meghitt szó! Ki tagadhatná, hogy ajánlatos mindig az igazat mondani, hogy csúnya dolog hazudozni. Senki nem is tagadja – csak hát azt sem tudja senki, hogy valójában mire kötelez ez a felfogás. Ezért könnyű az ideológiák dolga: addig csűrhetik-csavarhatják a dolgot, amíg az embert mindennapos ügyei intézésében vezető igazságerzetet az Igazság iránti elkötelezettséggé alakítják, s ezzel egy ideológia dogmatikus védelmezőjévé torzítják. Márpedig az természetesen nem igaz, hogy az Igazságot is mindenképp követnünk kell. Az ember életét sok eszme irányítja, az igazság csak az egyik ezek közül. Vannak más eszmék is: például a szabadság vagy a szellemi függetlenség. Amikor az Igazság – ahogyan azt az ideológusok értik – konfliktusba kerül a szabadsággal, akkor *választhatunk*: lemondhatunk a szabadságról – de lemondhatunk az Igazságról is. (Van más lehetőség is: elfogadhatjuk az igazság egy olyan bonyolult értelmezését is, amely már nincs ellentétben a szabadsággal: ez volt Hegel megoldása.) A modern természettudományt azért támadom, mert gátolja a szabad gondolkodást. Ha ezt azzal indokolja, hogy egyszer s mindenkorra megtalálta AZ IGAZSÁGOT, és azt követi, akkor azt mondom: vannak jobb dolgok is, mint megtalálni, majd követni egy ilyen szörnyeteget.

Egyetértek azzal, hogy a tudomány is produkált néhány rendkívüli tehetséget és néhány rendkívüli eredményt. A tudománynak is vannak olyan részei, melyek fantáziadúsak, mint a tündérmesék, és szabadok, mint a költői álmok. De ezek a kivételek. A tudomány zöme merev intézménnyé vált, helytelenít minden elhajlást, és a *status quo* fenntartására törekszik. S ezzel általános magyarázatom végére is értem. A tudománynak a mai társadalomban elfoglalt kivételes helyzetét szokás szakmai érvekkel is védeni. Ezek dióhéjban a következők: 1. a tudomány végre megta-

Ö V A L A T T

Toborzó

ZELEI MIKLÓS

Meztelenek a dolgozók, a szemükön kicsi ellenző. Szeretkezés szaga érződik mindegyiken. Férfiakon ez nem hasonlít ahhoz, mint amikor egy asszonyon még rajta az érintés illata, és ahogy felnéz – amitől Isten óvja az igazgatásrendészetet! – a szemében eltűnik egy egész csuklós villamos, benne a sok-sok kicsi bliccelővel. A dolgozók a termékenyítőből jönnek.

Van, aki két hetet is eltölt ott, ami lejön: negyvennyolc órát tért a vállalat. Akkor is, ha a hosszabb tartózkodás nem az utódnemző képesség zavarai, vagyis önhibájukkal függ össze, hanem a peteérés idejével. A holddal, amint éjszakánként a gyár fölött hajózva, a kiszérelés zugaiba világít, átarszolja a sikergrafikon csúcsain, a főporta ormán megpihen, kijárat, mutatja a forgóajtón a feliratot, de aki néha végigforog benne, az újra az udvarra pördül.

Minden ezzel a mondattal kezdődik: „Itt munkamélküliek nincsenek, és nem is lesznek!” Apák bólogatnak örömmel, gyarapodó lurkóikat látják, amint mézesen mosolyognak a családi béke messzire világító ablakai mögött. Arcukon láthatatlan szárnyak árnyéka sűgja a jövőt, de ki emelkedne ellenük: hess!

Új házas férfiak arca derül a hírré, lesz bútor, lesz szép ruha és gyerekzsoba a kis lakásban, hiszen mekkorát nagyobbodott a remény, hogy kis lakás is lesz majd! És megvidámodnak a legfiatalabbak, lehet még élni, módjával költekezni, öltözni. Ha nem is sokat, de mégis utazni, és kimaradni a hétfvégeken.

Akinek nincs felesége, a menyasszonyával tölti az időt, vagy a partnerkapcsolatával, ha senkije sincs, a vállalat gondoskodik róla, legyen, aki a termékenyítőben várja az érkezőt. Az előtérben van a férfiöltöző, ott kell levelezni gyorsan, a ruhát az öltözőszekrénybe tenni, az ajtaját nyitva hagyni, és a termékenyítő csak pár puha lépés, az ergonomiai szempontok szerint kiválasztott, simogató anyagú zöldes melegpadlón.

Az aktus után gyors, egyáltalán nem kényelmetlen, erre a célra kidolgozott vizsgálattal ellenőrzik, hogy megindult-e az anyaméhben az élettermelés, vagy maradni kell még a tágas, kényelmes teremben, az erotikus tájképekkel díszített, halvány-sárga falak között. Szökökút csobogásával aláfestett zene szól, azok a számok, amelyeket a légitársaságok is szívesen játszanak az átmeneti percekben, amikor a gép még a betonon gurul, de már minden utazó az elrugaskodás, a repülés ízt érzi. Az egymás mellett álló szép fekhelyek minden igényt kielégítenek. Szélesek, mindig friss rajtuk az ágynemű, és egzotikus is, hogy a higiénikus helyiségnek varázsa legyen.

És milyen feledhetetlen az elköszönés! Amikor a férj és a fe-

lálta azt a helyes módszert, hogyan eredményeket lehet elérni, és 2. módszere helyességét eredmények bizonyítják. Ezek az érvek tévesek – de hiába született számtalan kísérlet ennek bizonyítására, a legtöbb zsákutcába jutott.

A módszertant már olyan mértékben borította el az üres okoskodások tömege, hogy nagyon nehéz észrevenni, milyen egyszerű hibák vannak már az alapoknál is. Mintha sokfajta szörnnyel birkóznánk: hiába vágjuk le az egyik fejét, nyolc másik alakzat lép a helyére. Erre a helyzetre az egyetlen helyes válasz a felszínesség. Ahol az okfejtésekből minden tartalom kikopott, ott csak egyféleképpen maradhatunk kapcsolatban a valósággal: ha durvák és felszínesek vagyunk. Szándékosan durva és felszínes leszek tehát.

Az első érv tehát úgy szól, hogy létezik egy módszer. De mi volna ez a módszer? Egy hajdan igen népszerű válasz szerint a tudomány először tényeket gyűjt, majd ezek alapján elméleteket állít fel. E válasz mára sokat veszített népszerűségéből; kielégítőnek pedig semmiképp nem nevezhető, hiszen a szó szigorú logikai értelmében elméletek soha nem következnek tényekből. De ha csak annyit akarunk állítani, hogy bizonyos tények támogatják valamelyik elméletet, már ehhez is szükségünk volna a „támogatás” olyan fogalmára, amely a) elkerüli a fenti logikai hibát, és b) elég árnyalt olyanfajta kérdések eldöntéséhez, hogy mely tények támogatják mondjuk a relativitáselméletet. Ilyen fogalom ma nincs, és nem valószínű, hogy valaha találnak ilyet. Ezt ismerték fel a konvencionális és a transzcendentális idealizmus hívei. Szerintünk az elméletek csupán alakítják és rendezik a tényeket, ezért minden körülmények között fenntarthatók, hiszen az emberi elme tudatosan vagy öntudatlanul, de minden körülmények között végzi rendező funkcióját. E nézetekkel csak egy baj van: amit a világra vonatkozóan magyarázandónak tartanak, azt az elmére vonatkozóan feltételezik: hogy tudniillik szabályosan működik. Egyetlen nézőpont van, ahonnan nézve ezek a nehézségek eltűnnek. Ezt a nézőpontot a 19. század során

kétszer is felfedezték: felfedezte Mill A szabadságról írott halhatatlan esszéjében, és felfedezték azok a darwinisták (pl. Boltzmann és Spencer), akik a darwinizmus érvényét az eszmék harcára is kiterjesztették. Megoldásuk bátran szembenéz a nehézségekkel: elméleteket nem lehet igazolni, erőnyeik csak akkor derülnek ki, ha más elméletekhez viszonyítjuk őket. Ha egy elmélet sikerét akarjuk megmagyarázni, hivatkozhatunk egy átfogóbb elméletre (így például a newtoni elmélet sikerét magyarázhatjuk az átfogóbb relativitáselmélet segítségével), ha pedig azt akarjuk megmagyarázni, hogy miért részesítünk előnyben egy elméletet, összehasonlíthatjuk más elméletekkel. Az összehasonlítás persze nem bizonyítja az általunk választott elmélet belső kiválóságát. Nyugodtan előfordulhat, hogy az elmélet, amelyet előnyben részesítünk, fabatkát sem ér, ellentmondásos, ellentmond jól ismert tényeknek, kényelmetlen, homályos, döntő helyeken *ad hoc* feltevésekkel operál és így tovább. De mindez nem zárja ki, hogy jobb legyen az összes, pillanatnyilag rendelkezésünkre álló elméletnél. Lehet, hogy elméletünk az összes, létező silány elméletek legjobbjika. Nem abszolútak továbbá azok a követelmények sem, amelyeket az elméletekkel szemben támasztunk. Minden választással finomodik differenciaérzékenységünk, követelményeink is árnyaltabbak lesznek. Nemcsak az elméletek, a követelmények is harcban állnak egymással: másrészt a követelményeinket is annak a történelmi helyzetnek megfelelően választjuk, amelyben választásukkor élünk. S az elvetett alternatívákat (elméleteket, követelményeket stb.) sem végleg vetjük el. Továbbra is felhasználhatjuk őket választott elméleteink helyesbítésére (hiszen lehet, hogy rosszul választottunk) vagy tartalmuk megmagyarázására (a relativitást is jobban értjük, ha értjük a vele versengő elméletek struktúráját is; a szabadság teljes jelentésével is csak akkor jöhetünk tisztába, ha van elképzelésünk a totalitárius államról, annak előnyeiről – mert sok előnye van – és hátrányairól). E felfogás szerint a

leség, a szülők, akik a kilátástalanság, a bizonytalanság helyett most új életet teremtettek, búcsút intenek. Fialatok, akik még nem is gondoltak a házasságra, a búcsú pillanatában biztosak lehetnek benne, hogy lesz folytatásuk, nyomuk a világban. Férfiak, akik magányos csónakjukban egyedül eveztek az élet tengerén, olykor azt se tudva, hogy evezőjüket miért merítik a részvétlen habokba, a jövőbe továbbítják létüket.

Sűrűn nyílik az ajtó, fogy szaporán a meztelenek sora. Amint a következőt besegítik, máris homlokánál a villanybárd, egy gombnyomás és a futószalagra zuhan. Ebben a percben az özveggyet azonnal megilleti az élőszűlű ára, ami egy nyolcvan kilós apa esetében eléri a 21 400 bruttót. Ennél jóval több a végkielégítés: 150 000-et fordíthat az életkezdesre. Jár az özveggyi nyugdíj, az egyedülálló anyák sokféle kedvezménye, és ahogy fogy az üzletekben a vöröszárú, meg a száraz, a gyulai típusú kolbász, a Pick-szerű szalámi, átkötve trikolorral, cseng a százalék.

Mire a friss vágás a futószalagon a feldolgozóba ér, teljesen kicsurog. Véres hárka, gömböc, tápszer lesz a sok finom belsőségéből és aprólékból, meg kozmetikumok. Jó sonka a fiataljából válik, ahogy karaj meg oldalas is. A lábszárakból a népszerű zacskós pörkölt készül, saját levében. A vénebbek apróra vágva mennek a tavaszi felvágottba, párizsiba, virslibe, belőlük őrlik a fehérjedús húsport a honvédségnek, a készletek és a

tartalékok állandó komplettírozásához, hogy a legnehezebb helyzetben is duzzadjék a kenyérszák. A főporta kirakatában mindig ott világít: fölvetél, fölvetél, száll a mikrofonból a jól van dolga a mostani huszárnak.

A várandóscsarnokok mellett nyílnak a szülészobák dupla ajtajai. Korszakváltás volt, amikor hosszú évek sebészeti kutatásai után felfedezték: sutba a szikével! A legmegfelelőbb szerveltávolítási eljárás a szülés.

A világpiacon kizárólag a szült szervek versenyképesek. A bevizsgált szervanyag a termékenyítőből rögtön átkerülnek a várandóscsarnokokba, ahol kilenc áldott hónapot élnek, nagyon jó körülmények között kapják a szükséges kezelést, hogy egészséges, életerős, akár azonnali beültetésre is alkalmas hasnyálmirigyet, vesét, májat és szív-tüdőt hozzanak piacra, a fogadó szervezet beszajadásaihoz tökéletesen csatlakozó, fejlett ércsonkokkal. A magyar hasnyálmirigy, a magyar vese, a magyar máj, a magyar szív-tüdő – ahogy a magyar szalámi meg a magyar paprika – meghódítja az egész világot, és újabb kutatásra ösztönzi a magyarokat. Az a nagy kérdés, mi a titka azoknak a szerencsés véletleneknek, amikor ikerhasnyálmirigyet, ikermájat, ikerszívet négy tüdővel, és két vesepárost szülnék az anyák. A megfejtés lehetőséget ad majd, hogy kétszer több életet lehessen termelni ugyanannyi anyával, akik szülés közben elpusztulnak, és aztán már semmire se használhatók.

tudás olyan *alternatívaóceán*, amelyet a követelmények óceánja szel át és oszt részekre. Elménket azzal ösztönzi övékedésre, hogy képzelőerőt igénylő választásokra készíti; megtanít rá, hogy válasszunk, használjuk képzeletünket és bátran kritizáljunk.

E felfogást ma gyakran hozzák összefüggésbe Karl Popper nevével. Pedig jelentős különbségek vannak Popper és Mill felfogása között. Először is: Popper a maga nézetét egy speciális ismeretelméleti problémának, nevezetesen „Hume problémájának” a megoldására alakította ki, Millt viszont az érdekelte, hogy milyen feltételek kedveznek az ember gyarapodásának. Az ő ismeretelmélete az emberről kialakított határozott nézetének a következménye, és nem fordítva. Másodsor: Popper – a Bécsi Kör hatására – az elméleteket előbb logikailag tökéletesíti, s csak azután értékeli, míg Mill minden elméletet abban a formában alkalmaz, amelyben az a tudományban felmerült. Harmadsor: ha egy elméletet egy vetélytársa legyőzött, azt Popper kritériumai egyszer s mindenkorra elvetik: a nem falszifikálható, továbbá a falszifikálható és már valóban falszifikált elméleteknek szerinte nincs helye a tudományban. Végül Popper véglegesen rögzíti a kritériumokat, Millnél viszont a történelmi szituációval együtt maguk a kritériumok is változhatnak. Popper természetesen világosan, egyértelműen fogalmazza meg követelményeit, Mill nem. Ez nagy előny volna, ha maga a tudomány világos és egyértelmű volna. Szerencsére nem az.

Egy forradalmian új tudományos elméletet soha nem fogalmaznak meg olyan formában, hogy annak alapján eldönthető volna, milyen körülmények tehetnék kérdésessé érvényét. Léteznek falszifikálható változataik, de ezek a legkritikább esetben vannak összhangban a legelemibb elfogadott állításokkal; ha egy elméletnek akár a legcsekélyebb érdekessége van, akkor biztosra vehetjük, hogy falszifikálva van. Gyakran formálisan is hibás az elmélet, vagy ellentmondásos, vagy *ad hoc* kiigazításokkal dolgozik stb. Ha megalkuvás nélkül alkalmaznánk Popper kritériumait, az egész tudományt szemétdombra vethetnénk anélkül, hogy bármi hasonlóval helyettesíteni tudnánk. Popper kritériumai tehát hasznavehetetlenek a tudomány szempontjából.

Az elmúlt évtizedben ezt több gondolkodó is felismerte, így Kuhn és Lakatos is. Kuhn elképzelései nagyon érdekesek, de sajnos túl határozatlanok ahhoz, hogy üres fecsegésnél többre ösztönözzenek. Aki nem hiszi, vessen egy pillantást az irodalomra. Még soha nem árasztotta el ennyi talpnyaló és inkompetens ember a tudományfilozófiát. Kuhn nyomán már olyanok is magabiztosan mernek nyilatkozni a tudományos módszerről, akiknek még arról sincs fogalmuk, hogy miért esik le a kő a földre. Nem állítom, hogy *A tudományos forradalmak szerkezete* ötletszegény könyv volna. Épp ellenkezőleg: a 20. század egyik legvárásosabb és leginformatívabb könyve. Csakhogy ez a várásérő kétélű kardnak bizonyult. *Önmagában* az inkompetencia ellen semmi kifogásom, de ha az inkompetencia unalommal és farizeus magatartással párosul, az ellen igenis van. Márpedig pontosan ez történik. Sehol egy téves, de érdekes gondolat, sehol egy tájékoztatásról árulkodó, de izgalmas elgondolás. Mindenütt csupa unalmas gondolat, vagy épp üres szavak minden gondolati fedezet nélkül. Másrészt bárhogyan próbáltuk is Kuhn elképzeléseit hatá-

rozottabb formába önteni, mindig tévesnek bizonyultak. Volt egyáltalán valaha is normál tudomány a gondolkodás történetében? Nem volt! – és felszólítok mindenkit, hogy próbálja meg bebizonyítani az ellenkezőjét! Lakatos agyafúrtabb Kuhnánál. Ő elméletek helyett kutatási programokban gondolkodik. Ezek a programok elméletek egész sorából állnak, s az elméleteket módosító eljárások, úgynevezett heurisztikák kötik össze. Előfordulhat, hogy a sorozat minden elmélete hemzseg a hibáktól, anomáliáktól, ellentmondásoktól, kétértelműségektől. Nem az egyes elméletek alakja, hanem a sorozat tendenciája számít. Nem az az érdekes tehát, hogy egy adott időpontban mi a pillanatnyi helyzet, hanem egy egész időszak történelmi fejlődését, eredményeit vizsgáljuk. Egyetlen közös vállalkozásban egyesítjük ezáltal a történelmet és a módszertant: a történelem struktúráját kap, a módszertan pedig tartalmát. Egy kutatási programot haladónak nevezünk, ha elméleteinek sorozata új előrejelzésekkel szolgál, elfajulónak, ha tevékenysége kimerül a közreműködése nélkül felfedezett tények feldolgozásában. Lakatos módszertanának fontos jellemzője, hogy a programok illetően értékelését nem köti össze olyan módszertani szabályokkal, amelyek megmondanák a tudósnak, meddig érdemes ragaszkodnia kutatási programjához, és mikor érdemes elvetnie azt. A tudósok nyugodtan leragadhatnak egy elfajuló programnál, még győzelemre is vihetik riválisaival szemben, vagyis racionálisan járnak el, bármit tesznek – csak egy kikötéshez kell tartaniuk magukat, az elfajuló programokat továbbra is elfajuló programoknak kell nevezniük, a haladókat pedig továbbra is haladónak. Olyan ez, mintha a tolvajokat általánosan elismerésben részesítenénk, és annak a tolvajnak, aki felelősségre vonásakor hajlandó elismerni, hogy ő tolvaj, megengednénk, hogy ezután is lopjon. Lakatos olyan *szavakat* ajánl, amelyek egy módszertan elemeinek tűnnek, valójában azonban semmilyen módszertant nem ajánl. A ma létező leghaladóbb módszertan szerint tehát nincs tudományos módszer. S ezzel be is fejezem a szakmai érv első részére adott válaszomat.

Az érv második fele úgy szól, hogy a tudomány azért jogosult kivételes helyzetére, mert *eredményeket* produkált. Ez persze csak akkor érv, ha biztos, hogy semmi más nem képes eredményeket produkálni. Mármost meg kell állapítani, hogy szinte mindenki, aki erről a tárgyról beszél, eleve felteszi, hogy így van. S meg kell hagyni, hogy nem könnyű bebizonyítani az ellenkezőjét. A tudományostól eltérő életformák vagy teljesen eltűntek, vagy olyan mértékig elfajultak, hogy a tisztességes összehasonlítás lehetetlenné vált.

A helyzet mindazonáltal nem olyan reménytelen ma, mint egy évtizede volt. Időközben ugyanis megismerkedhetünk az orvosi diagnózis és terápia olyan módszereivel, amelyek a nyugati tudománytól gyökeresen különböző ideológián alapulnak, mégis hatásosak (némielyikük sikeresen kezel olyan keringési zavarokat, amelyekkel szemben a „tudományos módszerek” tehetetlenek). Újra felfedeztünk egy sor, a szigorúan tudományos megközelítés által kiirtott jelenséget, így a telepátia és a telekinézis jelenségeit (számos korábbi gondolkodó, például Nettesheimi Agrippa, John Dee, de még Bacon is tudott e jelenségekről; ma pedig számos intézet vizsgálja őket szerte a világon, fontos szerepet játszanak a szovjetunióbeli csoportok). S nem tény-e az is, hogy az egy-

ház üdvösséget kínál a léleknek, a tudomány viszont semmi ilyesmivel nem szolgálhat? Természetesen ma senki nem hisz abban az ontológiában, amelyen ez az ítélet alapszik. De miért nem? Mert itt is érvényesül az az ideológiai nyomás, amely megtiltja, hogy mást is komolyan vegyünk, mint a tudományt. Másrészt az is igaz, hogy a telekinézis, az akupunktúra s a hasonló jelenségek végső soron beépíthetők a tudományba, ezért akár „tudományos” jelenségnek is nevezhetők. De ne feledjük: a tudomány előbb macacsul elutasítja a tőle idegen jelenségeket, megpróbál fölébe kerekedni azoknak az életformáknak, amelyekhez e jelenségek tartoznak, s csak jóval később ismeri el őket. A szakmai érv második felével szemben tehát még egy ellenvetést tehetünk: az a tény, hogy a tudománynak vannak eredményei, csak akkor szól a tudomány mellett, ha eredményeit *egyedül*, külső segítség nélkül érte el. Ám ha szemügyre vesszük történelmét, alig találunk olyan eredményt, amelyhez külső segítség nélkül jutott volna. Már Kopernikusz sem csak *tudós* elődeihez fordult tanácsért az új világkép felállításához, hanem egy örült püthagoreushoz, Philoláoszhoz is visszanyúlt: az ő eszméit tette magáévá és védelmezte a tudományos módszer józan szabályai között. A mechanika és az optika sokat köszönhet a művészeknek, az orvostudomány pedig a bábáknak és boszorkányoknak. Amikor a „tudósok” elhatározták, hogy ezentúl negligálják a *Malleus Maleficarum*ban és a hasonló összeállításokban leltárba vett jelenségeket, elhatározásukkal erősen hátráltatták egy hasznos és átfogó antropológia kifejlődését. S éppen napjainkban győződhetünk meg róla, hogy milyen mértékben segítheti elő a tudományt az állami beavatkozás: amikor a kínai kommunisták nem hátráltak meg a „szakértők” véleménye előtt, s újra bevezették az egyetemeken és kórházakban a tradicionális gyógy módokat, az egész világ feljajdult, hogy most aztán vége az orvostudománynak. Ám épp az ellenkezője történt: a kínai orvostudomány olyan fejlődésnek indult, amelyből a nyugati tudománynak is volt mit tanulnia. Ahová csak nézünk, mindent azt látjuk, hogy a tudományos fejlődést külső tényezők ösztönzik, s e tényezők még a legalapvetőbb, „legracionálisabb” és „legtudományosabb” eljárási szabályokat is legyőzik. Világos a tanulság: a tudománynak a mai társadalomban játszott kiemelkedő szerepe mellett nem szól egyetlen érv sem. A tudomány sok jót tett ugyan, de sok jót tettek más ideológiák is. A tudomány gyakran jár el szisztematikusan, de szisztematikusan más ideológiák is (elég megnézni az egyházon belül lezajlott dogmatikus viták jegyzőkönyveit), olyan alapszabályok viszont egyáltalán nem léteznek, amelyekhez a tudósok minden körülmények között ragaszkodnának. Nincs olyan „tudományos módszer”, amely a tudományt a többi ideológiától megkülönböztetné. *A tudomány csak egyike a társadalmat előlre vivő – vagy éppen hátráltató – erőknél, s ennek megfelelően kell is bánni vele.* (Ez a tudomány leghaladóbb és legdialektikusabb részeire is érvényes.) Milyen következtetéseket vonhatunk le ebből az eredményből?

A legfontosabb: *formálisan el kell választani egymástól az államot és a tudományt, pontosan úgy, ahogyan ez az állam és az egyház elválasztásakor történt.* A tudomány befolyásolhatja a társadalmat, de csak olyan mértékben, amilyen mértékben ezt bármely más politikai vagy saját céljait elérni akaró érdekszövetség (úgynevezett *pressure group*) is megteheti. Fontos tervekkel kapcsolatban ki szabad kérni a tudomány véleményét, de a

végső döntést a demokratikusan választott tanácsadó testületeknek kell meghozniuk. S hogy a laikusok – hiszen e testületek tagjai többnyire laikusok – képesek lesznek-e helyes döntéseket hozni? Egész biztosan. A tudomány szakértelme, bonyolultsága, hatékonysága ugyanis erősen el van túlozva. Údító élmény az ügyvédet nézni, aki e tekintetben ugyan laikusnak számít, mégis elég ügyes, hogy megtalálja a rést a legkiemelkedőbb szaktekintély megoly technikai jellegű tanúvallomásaiban is, s ezzel előkészíti az ugyancsak laikusokból álló esküdszék döntését. A tudomány nem hétepcsétes titok, felnyitáshoz és megértéséhez nincs szükség éveket tartó felkészítésre. A tudomány olyan értelmiségi szakma, amelyet bárki, akiben megvan az érdeklődés, megvizsgálhat és megkritizálhat, s amely csak azért tűnik nehéznek és mélynek, mert tudósok hada folytat szisztematikus kódósítási kampányt azért, hogy ilyenek tűnjön. (Meg kell hagyni, nem minden tudós és nem minden tudomány vesz részt ebben a kampányban. A tekintélyre áhító társadalomtudományok sokkal sárosabbak ebben, mint a természettudományok.) Az állami szervezeteknek habozás nélkül el kell utasítaniuk a tudósok véleményét, valahányszor okuk van rá. Minden ilyen ügy: az elutasítás és annak előkészületei hozzájárulnak a közvélemény nagykorúsításához, növelik önbizalmát, mert bizonyítják: minden tekintetben képes részt venni a kormányzásban, sőt fejleszteni is képes azt. A tudományos *establishment* erőteljes sovinizmusát tekintetve véve azt mondhatjuk: minél több Lizenko-ügy, annál jobb. (Nem az a baj, ha az állam *beavatkozik*, csak az a baj, ha e beavatkozás *totalitárius*, vagyis ha nemcsak figyelmen kívül hagyja ellenfelét, hanem meg is öli.) Háromszoros hurrá tehát a kaliforniai fundamentalistáknak, akik időlegesen elérték, hogy a tankönyvekből kimaradjon az evolucionista elmélet dogmatikus megfogalmazása, s helyére a Teremtés Könyvének ismertetése kerüljön. (Természetesen tisztában vagyok vele, hogy ha lehetőségük nyílna, hogy egyedül kormányozzák a társadalmat, ők is ugyanolyan totalitárius és sovinizta módon lépnének fel, mint ma a tudósok. Az ideológiák nagyszerűek, amíg más ideológiákkal együtt használjuk őket, de egyből unalmassá és doktrinérré válnak, ha érdemeik alapján jogot nyerneik ellenfeleik elűzésére.) A legfontosabb változásoknak azonban a nevelés terén kell bekövetkezniük.

Szinte mindenki egyetért a nevelés *céljával*: a fiatalokat meg kell ismertetni az étellel, tehát a *társadalommal*, amelyben születtek, és a *fizikai univerziummal*, amely e társadalmat körülveszi. A nevelés *módszere* pedig az, hogy megtanítunk néhány alapvető mítoszt. E mítoszoknak számos változatuk van: a fejlettebb változatok tanításához beavatási szertartások is igénybe vehetők, így ugyanis szilárdan rögzülnek az elmében. A mítoszok ismeretében a felnőtt szinte mindent meg tud magyarázni (vagy legalábbis tudja, hol lehet részletesebb információhoz jutni): a felnőtt ura a természetnek és ura a társadalomnak. Mindkettőt ismeri, és tudja a módját, hogyan lépjen kölcsönhatásba velük. De *nem ura annak a mítosznak, amely megismerését irányítja.*

A *preszokratikusoknak* ez volt a céljuk: ők e mítoszoknak is urai akartak lenni, és részben el is érték céljukat. Nemcsak a *világot* akarták megismerni, hanem a *világ megismerésének eszközeit is*, hogy urai legyenek

eszközöknek. Minden jól elmondott történet nagy hatást gyakorol az emberek kedélyére, ezért e hatást gyengítendő egyetlen mítosz helyett több különböző mítoszt fejlesztettek ki. Azt persze nem mondhatjuk, hogy kifejezetten a mítosz gyengítése lett volna a céljuk. Ők sem akartak mást, mint a korábbi mítoszcsinálók, akiknek a helyére léptek. De a mód, ahogyan a céljukat megvalósították, mégis olyan atmoszférát teremtett, amelyben kétségtelenül csökkent a mítosz ereje. Az első (nyugati) gondolkodók, akik meglehetősen tudatosan és nagy romboló kedvvel fogtak a mítosz gyengítéséhez, a *szofisták* voltak. Munkásságukkal nem arattak elismerést, s még ma sem igen értik őket. A mítosz tanításával még ma is annak eshetőségét akarjuk növelni, hogy a mítoszt megértésük (tanítani annyi, mint véget vetni a töprengésnek), *elhiggyék és elfogadják*. S amennyiben a mítosz hivatott életünk irányítására, úgy ez látszik a lehető legértelmesebb eljárásnak. Csakhogy így számfátson kívül marad az embereknek az az igénye, hogy folyton változtassanak is környezetükön – s benne saját eszméiken –, és hogy a változás sokszor hatalmas fejlődést indított el, hiszen a környezetnek, amelyhez alkalmazkodnunk kell, a mi saját tevékenységünk is részét képezi, s ezért folyton változóban van. Az oktatásnak tehát ügyelnie kell rá, hogy elgondolásaink folytonos változása se akadjon el. Amíg egy mítoszt más mítoszok ellensúlyoznak, addig a dogmatikus módszerek sem ártalmasak: még a kereszténység bizonyos változatának legelkötelezettebb (azaz totalitárius) oktatói sem akadályozhatják meg, hogy tanítványaik kapcsolatba kerüljenek mondjuk buddhistákkal, zsidókkal vagy más gyalázatos népséggel. Egészen más a helyzet a tudomány vagy a racionalizmus esetében, ahol a hívők szinte teljesen uralják a terepet. Ebben a helyzetben mindenekelőtt az *ifjúság szellemét kell erősíteni*. Az ifjúság szellemét pedig azzal erősítjük, ha felvértezük az általánosan bevett nézetek sima elfogadása ellen. Edzett elmékre van szükségünk, olyanokra, amelyek mindenütt észreveszik a problémákat, és semmit nem „értenek meg” teljesen, nem pedig puhányokra, akik mindentől agytumort kapnak. Folyton *ellenkező, ellenjavaslatokat tevő* embereket kell nevelnünk, ám eközben nem szabad leszoktatnunk őket arról, hogy valamely nézet részletes kidolgozásának szenteljék magukat. De hogyan érhető el ez a cél?

Csakis úgy, hogy megóvjuk a gyermekek óriási képzelőerejét, és fejlesztjük bennük az ellentmondás szellemét. A gyerekek egészében véve sokkal intelligensebbek tanáraiknál. De a tanárok érzelmi eszközökkel főlébük tudnak kerekedni, s a gyerekek a terror hatására beadják a derekukat, lemondanak intelligenciájukról. A gyerekek képesek például két-három különböző nyelvet megtanulni, megérteni és használni anélkül, hogy kevernék őket (gyereken itt három és öt év közötti gyerekeket értek, nem nyolcéveseket; ez utóbbiak nem valami jól szerepeltek azon a felmérésen, amelyet nemrég végeztek közöttük Angliában – de miért nem? mert a hozzá nem értő oktatás már elrontotta őket), persze érdekesebb formában kell megismertetni őket a nyelvekkel, mint ahogyan az ma történni szokott. Minden nyelvnek megvannak a maga nagy mesélői, akik csodás történeteket tudnak – kezdjük hát velük a nyelvtanulást, s ne az „anyának van egy esernyője” típusú sületlenségekkel. És mesés történetek révén nyugodtan megismertethetjük a gyerekeket például a világ keletkezésének tudományos magyarázatával is. Csak *kivételes hangsúlyt nem szabad helyezni a tudományra*; annyit kell csak mondani róla, hogy nagyon sokan vannak, akik hisznek benne, és e hitük révén keresik kenyerüket. Később aztán az ilyen

történeteket „érvekkel” is megtoldjuk majd, vagyis kibővíjük annak a hagyománynak a szokásai szerint, amelyhez a történet tartozik. És természetesen ellenérvek is lesznek. De az érveket is, az ellenérveket is azok fogják kifejezni, akik értenek hozzá. Így az ifjabb generáció a prédikációk, énekek és vándorénekesek legkülönbözőbb fajtáival ismerkedik majd meg. Megismerkedvén velük és a tőlük hallott történetekkel a fiatalok tudomást szereznek arról is, hogy minden kérdésre számtalan válasz létezik; hogy vannak, akik hisznek *egyetlen*, minden mást kizáró válaszban, s hogy az ilyen emberek is sok érdekeset tudnak mondani. S mire idáig jutnak, mindegyikük tisztában lesz a tudománynak a társadalomban játszott szerepével, sokan fognak tehát úgy dönteni, hogy tudósok lesznek. De *anélkül lesznek tudósok, hogy himnének a tudomány ideológiájában*, és valóban *tudósok* lesznek, mert szabadon választották. De nem pocskékolnak-e el addigra túl sok időt mindenféle tudománytalan dolgokra? S nem csökkent-e ez a szakértelmüket? A legkevésbé sem! A tudomány – a jó tudomány, és nem a „favágás” – fejlődésének az új elgondolások és a szellemi szabadság a záloga; s az előrelépést eddig gyakran köszönhetjük kívülállóknak (csak emlékeztetnünk: Bohr és Einstein is kívülállóknak tekintette magát). De nem lesznek-e sokan, akik rosszul választanak majd, és zsákutcába jutnak? Nos, az a kérdés, hogy mit nevezünk „zsákutcának”. A legtöbb tudósok egy fia ötlete nincsen, és tele van félelemmel: minden vágya egy apró eredmény, amellyel hozzájárulhat az üres papíroknak ahhoz az áradatához, amit ma sok területen „tudományos haladásnak” neveznek. És különben is: mi a fontosabb? Az, hogy olyan életet éljünk, amelyet nyitott szemmel választottunk, vagy az, hogy időnként arra pazaroljuk, hogy görcsösen próbáljuk elkerülni, amit néhány nem túl intelligens ember „zsákutcának” nevez? És nem fog-e olyan mértékben csökkenni a tudósok száma, hogy végül az értékes laboratóriumok, a szennyvízhálózatok és egyetemek üzemeltetéséhez sem lesz elegendő személyzet? Nem hiszem. Sokan fogják a tudományt választani akkor is, ha lesz más választási lehetőség is, hiszen egy szabad vállalkozók által működtetett tudomány sokkal vonzóbb, mint a mai, amelyet rabszolgák: az intézmények és az „értelem” rabszolgái üzemeltetnek. S ha átmenetileg mégis hiány mutatkozna tudósokban, ösztönzőkkel még mindig orvosolhatjuk a helyzetet. Az általánosan elképzelt társadalomban a tudósoknak természetesen nem lesz vezető szerepük. A mágusok, a papok, asztrológusok túlsúlyban lesznek velük szemben. Ezt sokan, fiatalok és öregek, jobboldaliak és baloldaliak egyaránt tűrhetetlen állapotnak tartják. Szinte minden vonalon abba a szilárd meggyőződésbe ütközünk, hogy legalább *valamiféle igazsághoz* már eljutottunk, és hogy azt meg is kell őriznünk, s hogy az az oktatási rendszer, amelynek szószólója vagyok, s az a társadalom, amelyet védelmezek, felhívítaná és végül el is tüntetné ezt az igazságot. Szinte mindenki hisz ebben; és sokaknak a hitükön kívül érveik is vannak. *De figyelembe kell vennünk, hogy ha nincsenek is ugyanilyen jó ellenérvek, ennek egy történelmi véletlen az oka, és nem a dolgok természetéből következnek*. Építsetek fel azt a társadalmat, amelyet indítványozok, és a ma megvetett – holott nem is ismert – nézetek olyan pompában fognak visszatérni közétek, hogy keményen kell majd dolgoznotok, ha meg akartjátok tartani a tudományt. S ki tudja, képesek lesztek-e rá egyáltalán. Nem hisztek nekem? Akkor vessetek egy pillantást a történelemre! A tudományos asztronómia egykor szilárdan állt két tartóoszlopán, Ptolemaioszon és Ariszto-

telészen, a nyugati gondolkodás nagyjain. S ki döntötte meg e jól átgondolt, a tapasztalattal egyező, egzaktul megfogalmazott rendszert? Filozófiász, az örült kőkorszaki püthagoreus. És minek köszönhette Filozófiász e látványos visszatérést? Hogy Kopernikuszban tehetséges védelmezőt talált magának. S ki a megmondhatója, hogy mi lesz, ha egyszer a Teremtés Könyve is ugyanilyen tehetséges védelmezőre lel? Természetesen nektek is jogotok van a saját intuíciótokra hagyatkozni, ahogyan én is a magaméra ha gyatkozom. De ne feledjétek: a tiétek a „tudományos” kép-

zés eredménye, s ez a képzés félre is vezethet titeket. S hogyan dönthetitek el, hogy nem vezet-e valóban félre? Csakis úgy, hogy egy másik vonatkoztatott rendszerhez viszonyítjátok a pályátokat – vagyis ha megvalósítjátok azt a társadalmat, amelyet indítványoztok –, s ezzel zárom is be számolómat arról, hogy „Milyen lesz a tudományfilozófia 2001-ben?”

(1974)

FORDÍTOTTA SURÁNYI LÁSZLÓ

PAUL FEYERABEND **A MÓDSZER ELLEN** CÍMŰ MŰVE
ANALITIKUS TARTALOMJEGYZÉKÉNEK TOVÁBBI PONTJAI:

Bevezetés. A tudomány lényege szerint anarchista vállalkozás: az elméleti anarchizmus emberközelibb és alkalmasabb a haladás ösztönzésére, mint a *law and order*-konceptiók. ...

5. Nincs olyan elmélet, amely összhangban volna saját területének összes tényével, de a hiba nem mindig az elméletben van. A tényeket régebbi ideológiák alkotják, így az elméletek és tények összeütöztetése a fejlődés jele is lehet: ez az első lépés, ha megpróbáljuk feltárni azokat az alapelveket, amelyek a megszokott megfigyelési nyelv fogalmaiban rejlnek.

6. Példaként a toronyérvet veszem közelebből szemügyre, amellyel az arisztotelianusok a Föld forgását cáfolták. Az érv magában foglal bizonyos természetes interpretációkat is, tehát olyan elképzeléseket, amelyek egész szorosan tapadnak a megfigyeléshez, ezért jelenlétük felismeréséhez és tartalmuk pontos meghatározásához külön erőfeszítésre van szükség. Galilei kinyomozza, hogy melyek azok a természetes interpretációk, amelyek nem egyeztetők össze Kopernikusszal, és ezeket mással helyettesíti.

7. Az új, természetes interpretációkat – ide tartozik a mozgások relativitásának elve, a körmozgás tehetetlenségi törvénye –, melyek új, és fokozottan absztrakt megfigyelési nyelvet alkotnak, bújtatottan vezetnek be, hogy a végrehajtott változtatás észrevétlen maradjon (az anamnézis módszere).

8. A változtatások miatt felmerülő kezdeti nehézségek élet ad hoc hipotézisekkel tompítják; még az ad hoc hipotézisek is játszhatnak tehát pozitív szerepet: az új elméletet lélegzetvételnyi szünethez juttatják, egyben a kutatás jövőbeli irányát is jelzik.

9. Galilei nemcsak természetes interpretációkat változtat meg, hanem olyan észleléseket is, amelyek veszélyeztetni látszanak Kopernikusz. Elismeri, hogy vannak ilyen észleléseink; dicséri Kopernikust, amiért figyelmen kívül hagyta ezeket, és állítja, hogy a távcső segítségével ő mindent kiiktatta. Ám semmilyen elvi indoklását nem adja annak, hogy miért ígérné a távcső az ég pontosabb és az igazsághoz közelebb álló képét, mint a szem.

10. Feltételezését a távcsővel szerzett első tapasztalatok sem támasztják alá. Az égbolt első távcsöves megfigyelései elmosódóak, határozatlanok és ellentmondanak annak, amit szabad szemmel is jól láthatunk. Az egyetlen elmélet, amelynek segítségével különbséget lehetett volna tenni a teleszkóp keltette illúziók és a tényeknek megfelelő benyomások között, egyszerű vizsgálatok próbáját sem állta ki.

11. Vannak egyértelműen Kopernikusz támogató távcsöves megfigyelések is. Galilei ezeket Kopernikusz mellett szóló független adatoknak állítja be; valójában arról van szó, hogy egy megcáfolt elmélet – a kopernikuszi – bizonyos hasonlóságot mutat olyan jelenségekkel, amelyek egy másik megcáfolt elképzelésből származnak, tudniillik abból, hogy a távcsövön megjelenő képek hű képezései az égnak. Galilei stílusa és ügyes vitamódszere révén mégis ellenfelei fölé kerekedik, mert olaszul is ír, nemcsak latinul, és mert olyanokhoz fordul, akik érzelmileg elfogultak a régi eszmékkel szemben, és nem akarják, hogy ezek az eszmék szabjanak mércét a műveltségnek.

12. Azért kell ilyen „irracionális” módszerekkel alátámasztani az

elméletet, mert a tudomány különböző részei „egyenlőtlenül fejlődnek” (Marx, Lenin). A kopernikanizmus és a modern tudomány más lényeges részei csak azért maradtak életben, mert történetük során gyakran becsapták az Észet.

13. Galilei módszere más területeken is működik. Alkalmazható például a materializmus ellen felhozható érvek kiküszöbölésére, így végleg eltemethető a filozófiai test-lélek probléma (a megfelelő tudományos kérdéseket ez azonban nem érinti).

14. Eddigi eredményeink alapján nincs többé értelme különbséget tenni aközött, ami magához a felfedezéshez tartozik, és ami a logikai megalapozásához. Ezzel összefüggésben fel kell adni az elméleti és a megfigyelési nyelv megkülönböztetését is. A tudomány gyakorlatában az ilyen megkülönböztetéseknek egyáltalán nincs szerepük. Ha mégis ragaszkodnánk hozzájuk, katasztrofális következményekkel járna.

15. A 6-13. fejezetekben tárgyaltak azt mutatják, hogy Mill pluralizmusának Popper-féle változata nincs összhangban a tudomány gyakorlatával, sőt tönkretenné azt a létező tudományt, amelyet ismerünk. Ha viszont a létező tudományt vesszük alapul, ott az értelem nem terjedhet ki mindenre, nem zárható ki belőle az értelem nélküli sem. A tudománynak ez a tulajdonsága pedig anarchista ismeretelméletet tesz szükségessé. Az anarchizmust támogatja az a felismerés is, hogy a tudomány nem szent és sérthetetlen, és hogy tudomány és mítosz küzdelme döntetlenül végződik.

16. Nem kivétel ez alól a következtetés alól Lakatos éles elméjű kísérlete sem; ő olyan módszertant akar létrehozni, amely (a) nem ad útmutatásokat, mégis (b) korlátok közé tudja szorítani a tudást gyarapító tevékenységünket. Lakatos filozófiája csak azért tűnik liberálisnak, mert leplezett anarchizmus. A modern tudományból levezetett mércéi nem lehetnek semleges döntőbírák a modern tudomány és az arisztotelieszi tudomány, a mítosz, a mágia, a vallás stb. között.

17. Rádásul ezek az elvek tartalomosztályok összehasonlítását követelik meg, így nem is mindig alkalmazhatók. Bizonyos elméletek tartalomosztályai ugyanis összemérhetetlenek abban az értelemben, hogy a szokásos logikai kapcsolatok (tartalmazás, kizárás, átfedés) egyike sem áll fenn közöttük. Ez a helyzet, ha mítoszokat hasonlítunk össze a tudománnyal. De ez a helyzet a tudományon belül is, annak leghaladóbb és legáltalánosabb, tehát leginkább mitológikus részeiben.

18. A tudomány sokkal közelebb áll tehát a mítoszhoz, mint ezt a tudományos filozófia hajlandó lenne elismerni. Csak egyike annak a rengeteg gondolkodási formának, amelyet az ember kifejlesztett, és nem is biztos, hogy a legjobb. Hangos, pimasz és feltűnő; de csak azok szemében áll a többi fölött, akik vagy már eleve elkötelezték magukat egy meghatározott ideológia mellett, vagy elfogadták a tudományt anélkül, hogy valaha is megvizsgálták volna előnyeit és hátrányait. S mivel egy ideológia elfogadása vagy elvetése az egyén magánügye, ezért az állam és egyház szétválasztása csak akkor lesz teljes, ha szétválasztjuk az államot és a tudományt, ezt a legújabb, legagresszívabb és legdogmatikusabb vallási intézményt is. Ez az egyetlen esélyünk, hogy elérjük azt az embert, amelyre képesek vagyunk, de amelyet még soha sem valóstottunk meg.

Az ötéves 2000 pályázata a százéves New York tiszteletére

A 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap jeligés pályázatot hirdet második otthona, a századik születésnapját ünneplő New York Kávéház tiszteletére. Pályázni lehet maximum 25 flekk terjedelmű prózai írással, vagy 6 versből álló ciklussal.

A prózai műben elő kell forduljon a „New York Kávéház” kifejezés, a versek legalább egyikében pedig a „New York” helységnév.

Az első díj 49.999 forint. Második díj egy négyszemélyes pezsgős vacsora. Harmadik díj 20 ezer forint (3 darab). A pályaművet és a jelige feloldását tartalmazó zárt borítékot „New York pályázat” címen, legkésőbb

1994. MÁJUS 30-IG

kell elküldeni a szerkesztőség, vagy a New York Kávéház címére.

Díjkiosztás a szeptemberi 2000-bálon.

A „magasabb hűség”

KERTÉSZ IMRE SORSTALANSÁGÁRÓL

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ

Hadd induljak el a legelejéről, az utolsó oldal utolsó mondataitól, onnan, ahol a *Sorstalanság*, az elmúlt évtizedeknek ez az egyik legjelentősebb magyar regénye egy ígérettel zárul, ha egyáltalán zárásnak nevezhető az ígéret, s nem inkább nyitásnak – megnyitásnak az ismeretlen felé, oda, ahol az író által eddig hurcolt terhet az olvasónak kell továbbcipelnie. A deportálásból hazatért gyermek szólgt meg bennünket, az Auschwitzot és Buchenwaldot megjárt fiú, akit élményei felnőtte érleltek, s akit untatni kezd az öt gyermek módjára faggató felnőttek kérdezősködése – úgy, ahogyan a felnőttest is untatja a gyermek nyüglődése, amelyet kezdetben kedvesnek is érezhet, később azonban inkább terhesnek. „Még ott, a kémények mellett is volt a kínok szünetében valami, ami a boldogsághoz hasonlított – mondja, immár csak magában, miután végre egyedül hagyták azok, akik szinte kéjszóváran várták tőle a soha nem hallott kínok ecsetelését. – Mindenki csak a viszontagságokról, a ‚borzalmakról’ kérdez, holott az én számomra tán ez az élmény marad a legemlékezetesebb. Igen, erről kéne, a koncentrációs táborok boldogságáról beszélnem nekik legközelebb, ha majd kérdik.”

A „koncentrációs táborok boldogsága”. Nem emlékszem, magyar regényben olvastam-e valaha is ennél merészebb kifejezést. Merészsége a szentségtörésben rejlik: annak a hallgatóságos, s ettől még inkább kötelező erejű egyezésnek a felbontásában, amelyet nem szokás megkérdőjelezni. Annak a különös perspektívának az alkalmazásában, amely a lágerről szólva lemond az elnémuláshoz vezető stiláris fokozások alkalmazásáról, sőt lemond arról is, hogy ítélkezzen, és a rosszakat ördögökké fesse, a szenvedők jeje köré pedig glóriát varázsoljon. Lemond a megbélyegzésről, a vádaskodásról, a dicsőítésről, de a siratásról is – egyáltalán: mindarról, ami pedig a lágerek kapcsán megkerülhetetlennek látszik: a morálról, az erkölcsi univerzum feszegetéséről. Időnként olyan érzésem volt, mintha a regény főszereplője, aki saját életéről egyes szám első személyében számol be, nem is ember lenne. Tud ugyan szenvedni és örülni, de közben mindvégig olyan bénító semlegességgel szemléli a világot, amilyenre csak egy állat, vagy egy az anyagba alábukott angyal képes. Kiveszi ugyan a részét az emberi világból, de abból mit sem ért. Vagy inkább a Mindent érti anélkül, hogy azt emberi aggyal keresztbe-kasul felszabdalta volna.

Az 1992-ben megjelent *Gályanapló* egyik feljegyzése – 1975-ből, rövidebb a regény áprilisi első megjelenése után – így szól: „A *Sorstalanság* büszke mű, és ezt sosem fogják megbocsátani neki (se nekem)”. Közvetlen ez előtt pedig ez olvasható: „Elvetni – és megvetni – a panaszt, mint a tiltakozás egyetlen legitim formáját.” Nem tudom, valóban büszke-e ez a könyv; én nem tartom annak. De azt, hogy szerzőjének nem bocsátják meg, magam is tapasztaltam

egyszer. 1992 februárjának végén Kertész Imre egy nyugatberlini galériában a *Sorstalanság* német változatából olvasott fel – az utolsó fejezetet, az előbb idézett záró mondatokkal. A néma helyiségben elhangzott mondatokkal párhuzamosan szemem láttára a hallgatók arc kifejezése is lassan egy történetre kerekedett. A kezdeti rokonszenv, majd az ezt követő meghökkenés, értetlenség, visszafojtott dac, végül pedig a sértődöttség kis drámája ment végbe, amely persze az ilyenkor kötelező koreográfia (taps, gratulációk, mosoly, fogadás stb.) mögött zajlott le. A rokonszenv a német lágert megjárt külföldi zsidónak szól: egyszerre három ok, hogy egy átlagos mai nyugatnémet értelmiségi minden rétvázás nélkül maszkot öltön magára. Maszkot, amely azt hivatott mutatni, hogy most végre levette eddig viselt álarcát, s emberi arcát mutatja. A meghökkenés annak az epizódnak szól, amelyben a hazatért fiú az öt vitathatatlanul jó szándékkal kérdező újságíró közeledését elutasítja: semmiféle erkölcsi tőkét sem kíván felhalmozni saját szenvedéséből. Az újságíróban az értelmiségi közönség nagy része észrevehetően magára ismert. Miként magára ismert a többi szereplőben is, aki a fiút mindenáron megpróbálta „észhez téríteni”, azaz visszakormányozni a világba, amely a háborút követően állítólag ismét szabad és ígéretes lett. S mert a szelfidítés mutatványa nem sikerült, mindenki megsértődött. Nemcsak Fleischmann bácsi és az öreg Steiner, hanem az ő történetüket hallgató németek is. A vállak, a szájszélek, a szemrések, az önkéntelen kézmozgások arról árulkodtak, hogy valaki megsértette a vendégjogot. Akit ők szeretettel vártak, az pontosan azt kérdőjelezi meg, ami négy évtizede az ő (nyugat)németségük egyik pillére. Ahelyett, hogy panaszkodna, tiltakozna, szenvedéseit ecsetelné vagy felháborodna, inkább a „koncentrációs táborok boldogságáról” beszél nekik; ahelyett, hogy ő is azt mondaná: nem, nem, soha többé, ilyeneket olvas fel nekik az alkonyatról, amely a budai hegyek fölötti eget lilára festette: „Az a bizonyos jellegzetes óra volt az – még most, még itt is felismertem –, legkevesebb óráim a táborban, s valami éles, fájdalmas és hiábavaló érzés fogott el utána: a honvágy.” Disszonáns hangot kever a kórusba, sutba veti a konszenzust. A csöndben én, a nem német megéreztem, hogy ezek a hallgatók, miközben tudatuk valamelyik feldeírhetetlen zugában élvezik is, amit hallgatnak, arra várnak, hogy az ott, az asztalnál, maradjon már végre csöndben. Megjárta ugyan a lágert, de *mi* jobban *tudjuk*, hogy ez milyen borzalmas – ez a kimondatlan magabiztosság vibrál körülöttem. A civilizáció szabályai szerint persze jól leplezett sértődöttségük azonban maga is egy még mélyebb réteget leplezett. Annak tudomásul vételét, hogy aki folytonosan Auschwitzra hivatkozik – még akkor is, ha, mint egy nyugatnémet értelmiséginek, akinek nincsen egyéb választása –, az végső soron nem az Igazság fellegvárát erősíti

meg (ilyen úgy sincsen), hanem Auschwitz áldozatai ellen vétkeztek. Azon egyszerű oknál fogva, hogy sorsukat a racionális érvrendszer egyik elemévé züllesztte. A racionális logika elemei pedig rendszerint tetszőlegesen kicserélhetőek. Halálukban is kizsákmányolja hát őket, még ha a legjobb szándékkal ennek ellenkezőjére törekszük is. Egyszóval megpecsételi az egykori Igazság nevében kivégzettek sorsalanságát – ezúttal egy másfajta Igazság jegyében.

Ennel leleplezését vagy akár csak finom sejtetését nehéz megbocsátani. Nem a büszkeség viselhető el nehezen, hanem az a látásmód, amely az Igazságok korunkra jellemző feltornyozása helyett ezeket lebontani igyekszik. „A sorsok „fölé hajló” író, vagyis a hazug író, a moralizáló író, az irányzatos író”, írja Kertész, szintén a *Gályanapló*ban. Hadd egészítsem ki: nem a szocialista realizmus, hanem a Sartre-féle úgynevezett „elkötelezettség” kapcsán írja ezt – olyasvalami kapcsán, amit a művelt Európában általában nem illett (s illik) megkérdőjelezni, s ha mégis, akkor csak azért, hogy rögtön egy másfajta „elkötelezettséggel” helyettesítsék. Kivált érvényes ez akkor, ha a téma: Auschwitz (ez esetben: Buchenwald), amelynek kapcsán „el nem kötelezve” lenni azt jelenti, hogy az illető vállalja annak kockázatát, hogy minden tekintetben (politika, vallás, emberség stb.) szalonképtelennek minősülhet.

Álljunk meg egy pillanatra. Mi van akkor, ha nem egy ideológus vagy egy politikus, hanem az Auschwitzot megjárta zsidó „nem kötelezi el magát” (s tekintsünk el itt a zsidó öngyűlölettől, vagy a lelki zavarodottság érthető, de nem jellemző megnyilvánulásaitól). S persze az is kérdés, hogy valóban ezt teszi-e regényében Kertész Imre? Badarság lenne azt állítani, hogy nem tudja vagy nem érdekli, mi a jó és mi a rossz; s a könyv a szerzője sziklaszilárd erkölcsi habitusának is dokumentuma – bármikor rábíznám magam. Mégsem nevezném „elkötelezettnek”. Aki elkötelezi magát, az valami ellenében kénytelen ezt tenni, vagyis nem tudja elkerülni a kirekesztés gesztusát. E kirekesztés gyakran érthető, különösen a fasizmus esetében. Ha elolvassuk például Anna Seghers *A hetedik kereszt* című regényét, egyértelmű, hogy az író kik mellett kötelezte el magát, s kik azok, akiket látóköréből kirekeszt. Ez emberileg elfogadható; a regény mégis sikerületlen. Nem szerzője közepes tehetsége miatt. Miközben elkötelezte magát, a világot óhatatlanul felparcellázta, s azt mint sakkjátékot szemlélte, amelynek során ráadásul eleve tudja is, hogy ki a győztes, és kinek kell igazságot szolgáltatnia. Természetesen az egyik félnek – annak, amelyik hozzá közel áll. Ebben az értelemben rekeszti ki látóköréből a világ egyik felét. Megjelennek ugyan a gonoszok, látjuk őket, értesülünk rémtetteikről, és mégis: mindvégig meszeszerű lények benyomását keltik. Csak az áldozatok emberek; a többiek fikatív lények, akikbe hiába is próbálnánk belelátni. Nem egyszerűen a vélt igazságukat vonja kétségbe a szerző, hanem magát a létezésüket. Ennek eredményeként hatnak olyan ártatlannak az Auschwitzal kapcsolatos regények és filmek: megfoghatatlanná válik bennük a Gonosz. Márpedig a Gonosz realitása akkor foszlik semmivé, ha maga az úgynevezett valóság is megsérül – ha az Egész helyett a Rész kerül a figyelem középpontjába. Ami óhatatlanul azt eredményezi, hogy az Egész szem elől vész. De ami politikailag ideig-óráig járható, az egzisztenciálisan hosszabb tá-

von nem tartható fenn. Nemcsak az ellenfél „sérül meg”, hanem az is, aki mellett az ember elkötelezte magát. A Részre figyelve az Egész szerkezete és értelme válik felfoghatatlanná. Ám ha arra gondolunk, hogy mennyivel kényelmesebb és látszatra kifizetődőbb a Részre figyelni, mint az Egészre, akkor fölvetődik egy további kérdés is. Vajon nem a Gonosz parancsára vonzódik-e az ember inkább a Részhez, mint az Egészhez? S ha igen, akkor az „elkötelezett” irodalom vajon végső soron nem a Gonosz csábításának enged-e, s nem neki szolgáltat-e igazságot? S vajon nem akkor sértődik meg legmélyebben az ember (lásd a nyugatberlini közönséget), ha ráébrednek arra, hogy amit magában erkölcsileg jónak s feddhetetlennek tart, az esetleg a nem tudatosodott Gonosz álarca?

Ebben az értelemben nevezem el nem kötelezett regénynek a *Sorsalanságot*. Szerzője az *Egészet* tartja szem előtt, ami iránt az ember értelemszerűen nem kötelezheti el magát, hiszen ő maga is – akarja, nem akarja – része annak: az tartja őt eltéphetetlen kötelellyel fogva. Az Egész „zárójelén” belül kerülhet csak sor arra, hogy valaki sértetlenül elkötelezze magát valami mellett. Ilyen tekintetben Kertész Imre ítéletei is egyértelműek s határozottak: a Gonosz nem kap nála felmentést. Ám egyetlen mondatlalt sem sérti meg az Egészet; ellenkezőleg: ha az Egész úgy kívánja, akkor Kertész pillanatnyi elkötelezettségeit félresöpri – olyan magától értetődően, ahogyan azt csak a nagyok, egy Kafka vagy egy Céline meri megtenni. Magyarán: minden előítélet hiányzik regényéből. Az első mondatoktól kitűzött magas mércét egyszer sem véti el, mert minden pillanatban belekínyszeríti magát az előzetes nem tudás állapotába. Ezt nevezik szabadságnak, amely nélkül egyébként egy műalkotás sem áll meg tartósan a maga lábán.

Elfoglaltságok nélkül írni – szinte egy Mars-lakó figyelmével, amely semmi fölött nem siklik el, mert mindent egyformán súlyosnak tapasztal. Kertész jelenetről jelenetre építi fel regényét, de gyanítom, hogy a hagyományos eljárástól eltérően módszere nem az, hogy előre felvázolja magában a soron következő jelenetet, majd pedig „összeválogatja” az ábrázoláshoz szükséges elemeket, kiselejtezve mindazt, ami az adott situáció érzékeltetéséhez nem feltétlenül szükséges. Vagyis nem a Részekre bízta magát, hogy eljusson valamihez, ami a teljességhez képest maga is részleges marad. Az Egészre figyel, azaz miközben a kitűzött célhoz el kíván jutni (egy jelenet megelevenítéséhez), mindenre tekintettel van. Nem a cél előzetes ismeretével felvértezve szelektál, hanem az ahhoz vezető út teljességébe feledkezik bele, vállalva annak veszélyét is, hogy esetleg oda lyukad ki, amire kezdetben nem is gondolt.

Íme egy példa. A fiút, Auschwitzba érkezte, leparancsolják a szerelvényről, s a következő pillanatban a teljes zürzavarban találja magát: nyüzsgés, zsbongás, ideges kiabálás, ismeretlen arcok tömege, általános fejvesztettség. Egyedül az örök nyugodtak, akikről persze csak mi, olvasók tudjuk, hogy ők a leendő hóhérok. A fiú számára, aki éppúgy nem értett semmit sem, mint az ifjú Parsifal, az ijesztő zürzavarban az örök sugallnak biztosságot: „egy kicsit meg is könnyebbültem a láttukra, mivel takarosan, jól ápoltan, ebben az egész zürzavarban egyedül szilárdan és nyugalmat sugárzóan hatottak”. Hamarosan sor kerül az úgynevezett orvosi vizsgálatra is, amelynek során az alkalmasokat (túlélő-

ket) elkülönítik az alkalmatlanoktól (halálraítéltektől). Az orvos arca világos, tekintete jóságos; a fiú nem is csodálja, hogy őt az első csoportba állítja. S miközben figyeli a férfit, maga is elégedett annak munkájával: „Minden mozgott, minden működött, mindenki a helyén, s végezte a magiét, pontosan, derűsen, olajozottan.” Időnként a fiú szigorúbb is az orvosnál. Amikor például egy testesebb férfit az alkalmazások közé küld, „nem voltam egész elégedett, mivel magam részéről inkább éltesnek találtam kissé”. S „az orvos szemével voltam kénytelen meglátni azt is”, hogy milyen sok az öreg, a hasznavehetetlen ember, s egyáltalán, hogy a férfiak többsége nem kelt benne jó benyomást. Magával és társaival persze elégedett: „ezeknek a ragyogó arcoknak a láttára értettem is meg talán azt a különbséget, amely a mi csoportunkat az átellenbeniektől valójában elválasztja: a siker volt, ha helyesen éreztem”.

Ez az erkölcsi tekintetben igen kényes jelenet a metafizikai el nem kötelezettség kiváló példája. A fiú (az áldozat) maga is az orvos (a hóhér) szemével figyel, ami a szabadságnak egy egészen különös, szinte követhetetlenül rafinált élményével ajándékozza meg őt: képessé válik arra, hogy annak szemével nézze a világot, aki azt megfosztja szabadságától – anélkül, hogy ekközben ő maga bárkinek is elvonná a szabadságát. Mások szemével figyel, miközben mégis önmaga marad. Ebben a jelenetben a rabság a belső azonosulás révén olyan totálisává válik, hogy egy újfajta, a megszokotthoz képest perverznek tetsző szabadságélmény előtt nyitja meg a kaput. Ebben a szabadságban a fiú képes lesz arra, hogy a bogarak tekintetével figyelje a világot – a szabadságnak abban a néma magányába zárva, amelyben a teremtmény már kizárólag a Teremtőjének tartozik elszámolással. Egyedül ekkor vallhatja be, hogy a hóhér szeme is lehet világos és jóságos; hogy a katonák szépek; hogy a rabok nem keltenek benne jó benyomást. Sőt azt is, hogy érzése szerint e raboknak kell, hogy legyen valamilyen ismeretlen vétke. S ebben az esetben ez nemcsak az újonnan érkezett, mit sem sejtő rab naivitása, hanem az elfogulatlan szemlélő tanácsalansága is. Valóban kizárt lenne, hogy a világi törvények szerint ártatlan raboknak ne legyen valamilyen metafizikai értelemben vett vétke?

Ettől a különös látásmódtól hat úgy a regény, mintha elbeszélője egy vastag, áthatolhatatlan üveglap mögül mesélné el a történetet – egy olyan üveg mögül, amely még őt magát is elválasztja saját magától. A regény kapcsán Kertész Imre így írt egy feljegyzésben, amely *Az angol lobogó* című kötetében jelent meg: „A *Sorstalanság* mint „önéletrajzi regény”. Életrajzomban az a legönéletrajzibb, hogy az *S.-talanságban* semmi önéletrajzi nincs. Ami önéletrajzi benne, az az, hogy hogyan hagytam el belőle minden önéletrajzit a magasabb hűség kedvéért. És hogy e kiküzdött személytelenség hogyan lesz végül mégis a partikularitásában néha személyiség áttörésévé és foglalatává.” A „magasabb hűség” kifejezés első hallásra könnyen behízeli magát az olvasó gondolataiba; nem idegen tőle némi humanisztikus pátoz sem. Mégis, a regény azt bizonyítja, hogy e „magasabb hűség” a kegyetlen látásmód előfeltétele. Időnként nehezemre esett elolvasni egy újabb bekezdést, szerzője annyira eltávolodott minden hagyományos, „humanisztikus” beidegződéstől, azaz előítéllettől. Idéztem Kertész azon megjegyzését, hogy elutasítja a panaszt mint a tilta-

kozás egyetlen legitim formáját. A panasz, a felháborodás vagy éppen a siránkozás óhatatlanul a világ éppen adott berendezkedésére irányul, s ezért hallgatólagosan reményt is nyújt: a dolgok előbb vagy utóbb úgyis meg szoktak változni, s akkor a panasz is feleslegessé válik. Az a szenvedétség azonban, amellyel Kertész a lágert figyeli, s az az el nem kötelezettség, amellyel képes megőrizni a hűségét az Egész iránt, értelmetlenné tesz mindenfajta panaszokozást. Ekkor ugyanis nem a világnak ez vagy az az arca válik elborzasztóvá, hanem maga a Mindenség; már nem egyszerűen csak arról van szó, hogy a Gonoszok összefogtak a Jók ellen (ami még egy új győzelemre vagy a bosszúra is reményt nyújthat), hanem hogy a Mindenség ahelyett, hogy békét nyújtana, rosszat rosszra halmoz. Senki nem vonhatja ki magát e magasabb rendű kegyetlenség törvénye alól; mindenki – pusztá létezése által – e gonoszúságot terjesztő Mindenség cinkosa, azaz vétke. Még akkor is, ha ártatlan-ként csak elszenvédi önnön létezésének vétkéét.

A fiú olyan benyomást kelt, mintha mindvégig egy ismeretlen dramaturg által irányított színjáték közepébe csöppent volna. Gyanútlan, de közben mégis állandóan részen van. Mindenre odafigyel, semmi nem kerüli el a figyelmét, s mivel nem érti, miféle erő k szeszélyének lett kiszolgáltatva, attól sem zárkózik el, hogy másoknak adjon igazat. A legrosszabb helyzetben is észrevesz valami kedvezőt, amitől az adott helyzet kissé derűs is válik. Fertőtlenítik őket? „Csakugyan, itt is az ideje, magam is azt találtam.” Kiönti az ehetetlen lötyöt, amit leves gyanánt kaptak? „De zavarba jöttem, mivel távolabbról az előljárók tekintetét vettem észre, s aggódtam, nem bántódhatott-e meg tán.” Az egyik őt kegyetlenül megveri, amikor elejt egy cementes zsákot. Ezt követően folyton egymást figyelik. „Végül már-már szinte összejátszottunk, kiismertük egymást, már-már valami elégedettséget, biztatást, hogy ne mondjam, büszkeségfélélt láttam az arcán, s bizonyos szemszögből, el kellett ismernem, végre is joggal: csakugyan..., kitartottam, jöttem-mentem, vittem és hordtam..., s végső soron ez – be kellett látnom – végtére is őt igazolta.”

Arab, aki együttműködik fogvatartóival, szinte cinkos módjára. Nem számításból, tettetésből, valamilyen előny kedvéért, hanem az egyetemes értetlenséggel párosuló totális kifosztottság eredményeként. Ez Kertész Imre könyvének legnagyobb találatának vonása: a hős az igazat mondja, csakis az igazat, anélkül azonban, hogy ebből erőt tudna meríteni. Ellenkezőleg: mintha ez a maradéktalan igazságvágy maradék életerejét is kiszívna belőle. A feltétlen objektivitás végső soron a halál perspektíváját juttatja érvényre; s a fiú belső szabadságából, el nem kötelezettségéből magának a halálnak a kötetlensége táru fel. Ez a *Sorstalanság* legnagyobb „vétke”; ez az, amit nehéz megbocsátani neki s frójának. A metafizikai szabadságvágyat, az európai humanizmus egyik nagy eszméjét leplezi le ez a látásmód: a mélyen ott lapangó halálra figyelmeztet. Arra, hogy ez a szabadságvágy nem születhetett volna meg, ha az ember magát a Teremtést nem kezdte volna elhibázottnak tapasztalni. A láger kapcsán az emberben érthető módon a harag, a gyűlölet, a szomorúság, a kétségbeesés lesz úrrá. Csupa olyan érzélem, ami az élet jele – az életé, amely mindig a lehetőségek tárháza. Ám a láger magának a lehetetlennek a mentesülése: a teremtés elhibázottságának a legkézzelfoghatóbb jele. Ha

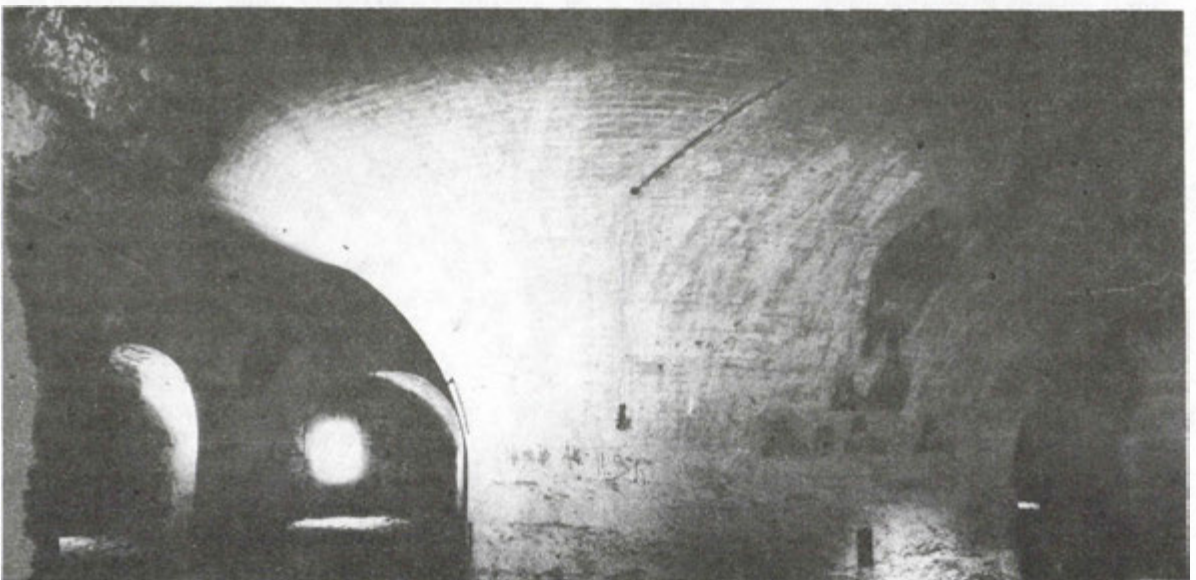
erről valaki megfelelő módon kíván szólni, akkor arról a látásmódról is le kell mondania, amely egyedül a túlélők kiváltsága, és amely óhatatlanul az életben maradtak igazságát sugallja. Egyszóval újabb Igazságot szolgáltat azok ellenében, akiket szintén az Igazság nevében öltek meg. S bár e két Igazság tartalmát, célját tekintve gyökeresen különbözik egymástól, abban mégis hasonlít, hogy a hús-vér halandó egyszerűségéhez képest elvont és zsarnoki. Ettől hat hazugnak mindenféle moralizálás a légerekkel kapcsolatban; a testet öltött lehetetlen érzékeltetésére semmilyen „dráma” sem alkalmas, mert ahelyett, hogy elősegítené a megértésüket, inkább eltávolít tőle. Az eleven halál megsejtése helyett az életvágnak szolgáltat igazságot, ami a jelen esetben azt eredményezi, hogy a narcizmust, a pornográfiát képzetet elégíti ki.

Ezt a csapdát kerülte ki Kerész Imre. Lemondott a lélekábrázolásról, a regényírók számára kötelező anekdotizmusról, hőst semmilyen választás vagy döntés elé sem állította. Hagyta, hogy tehetetlen kődarabként guruljon egyre lejjebb. A főszereplő lapról lapra egyre személytelenebbé válik; s amikor elgennyyesedett lábával a lágerkórházba kerül, már nem is emlékeztet emberre. Olyan, mint Gregor Samsa, aki ezúttal nem bogárrá, hanem egyetlen hatalmas Sebbé változott – emberből testté. Amikor a kötés alatti húsból táplálkoznak, kilátástalanul hadakozni kezd velük. „Egy idő múltán föl is hagytam vele, s már csak néztem ezt a falánkságot, ezt a nyüzsgést, mohóságot, étvágyat, ezt a leplezetlen boldogságot: bizonyosképp, mint hogyha valahonnan ismerném egy kissé. Akkor is vettem észre: némelyest meg tudom érteni őket, mindent megfontolva... harag nélkül, egy kissé csak a természet egész rendje miatt, hogy így mondjam.” A természetbe való ilyen alásüppedés a magyarázata annak, hogy a felszabadulás miatti örömet elnyomja az elmaradt leves okozta bosszúság, ami a rabság idején bizony nem fordulhatott volna elő. A test szinte zsigeri igazsága győz itt a szabadság tudásának az Igazságával szemben. S ugyancsak a pusztá tette változás karkai erejű víziójától lesz olyan döbbenetes erejű a regény számomra legmegrendítőbb epizódja. A fiút hordágyon viszik vissza a kórházból a táborba, s arra gondol, hogy most cipelik el megölni. Ekkor lentről, a

barakkok közül „valami ismerős csörömpölés szállt fel hozzám puhán, mint a harangszó álmainkban, s keresgélő tekintetem ott alant rá is bukkant a cipekedő menetre... s a fanyar szagú levegőben a távolból, semmi kétség, répaleves illatára ösmertem... S hiába minden megfontolás, ész, belátás, józan értelem, mégse ismerhettem magamban félre valami halk vágyakozásféle lopott, mintegy az esztelenség-től szégyenkező s mégiscsak egyre makacsodó szavát: szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban.”

A „szép koncentrációs tábor” kifejezés olyan perspektívát juttat érvényre, amely gyökeresen különbözik attól, amit megszoktunk, s amely általában az élők természetes önvédelmével jár együtt. A kifejezés nem a tábornak szolgáltat igazságot, hanem a rabnak, aki lemondott az önvédelemről, s aki ezért semmilyen illúzióba nem tud kapaszkodni. Az életben maradásába sem, hiszen már az életen túlról, a halálból tekint ide vissza. Onnan, ahonnan nézve igazság és igazságtalanság megkülönböztetése is érthetlenné válik: beárnyékolja őket a Van árnyéka, annak megmagyarázhatatlansága, hogy miként vált lehetségessé valami, ami lehetetlen. Minden szó, amely magyarázatra törekszik, mégoly tisztességes szándékkal tegye is, megszelídíteni próbálja a megszelídíthetlent, s közhellyé válik. De vajon lehet-e nem közhelyesen szólni arról, amiről ez a regény szól? A regény végén a hazakerülő fiú ezért választja inkább az elmúlást. Szembekerül azokkal, akik állítólag nála is jobban tudják azt, amit pedig csak ő tud, azokkal, akik a nagy betűs Igazságot többre tartják az ő saját személyes igazságánál. „Igen, igen – mondta az újságíró, aki a fiút mindenáron az Igazság terjesztésére szerette volna rábeszélni –, ott igen, de... s itt elakadt, habozott kissé – de... nohát, maga a koncentrációs tábor nem természetes! – bukkant végre a megfélelő szóra mintegy, s nem is feleltem neki semmit, mivel kezdtem lassan belátni: egy s más dologról sosem vitázhatunk, úgy látszik, idegenekkel, tudatlanokkal, bizonyos értelemben véve gyerekekkel, hogy így mondjam.”

Egyedül arról érdemes beszélni, amiről nem lehet beszélni, sugallja a regény. Mégis, ezt az igazságot megértve is egyre nő bennem a tanácstalanság, ha erre a szép könyvről gondolkodom, amelynek az emlékével mégis olyan nehezen boldogulok. Mert hiába is hitegetem magam a megértésével. Az elején felnőttként kezdtem olvasni, de mire a végére értem, magam is tudatlan gyermekké vedlettem vissza.

JUHÁSZ FERENC / KRISZTUS LEVÉTELE A KERESZTRŐL

MARGÓCSY ISTVÁN

(Leltártöbblet) A nyolcvanas évek közepén, az Újhold-évkönyv második kötetében Domokos Mátyás nagy hatású, kiváló tanulmányt tett közzé *Leltárhány* címmel arról, mi is hiányzik ma a magyar irodalomból a szocialista rendszer hajdani irodalmpolitikájának köszönhetően, mi az, ami nincs meg ma, holott, elvileg, meglehetne – meg kellene lennie. Impozáns leltározása a hiányokra irányult – fájdalmas felmérésének igazát és jogosságát senkinek nincs joga könnyen kétségbe vonni.¹ Remek² kategóriája, a *leltárhány*, azonban meg is fordítható: inverze, a *leltártöbblet*, alighanem ugyanilyen joggal lenne kutatható. S nem is a par excellence szocialista realista (vajon ki tudja ma, mit is jelentett, mit is jelenthetett ez?) művek terén (hiszen ezek, tudjuk, akkor sem léteztek semmilyen szinten, amikor előntötték velük az országot), hanem azon komoly, nagyszabású, ma is figyelemre méltó műveket illetően, melyeket mindig is igazi érdeklődés és tisztelet övezett, melyeket az *irodalom demokráciája*³ mindvégig megkülönböztetett becsben tartott – de melyek mégis minden fűkben ama korszak (és csak ama korszak) függvényeként kell hogy számon tartassanak. Ma is körül vagyunk véve jó pár olyan jeles és jelentős, ugyanakkor rettenetes alkotással⁴ (alkotóval), melyek mintha itt maradtak volna egy elmúlt korszakból, melyek mintha ott állnának, maradványként, fölöslegként⁵ a magyar irodalom nagy múzeumában (vagy raktárában?), s melyekkel leltárkészítés vagy elszámolás során nem tudunk mit kezdeni – hely hiányában kerülgetjük őket, mint értékes, de sajnos ormótlan, használhatatlan műtárgyakat, melyeket kiállítani nincs kedvünk, kidobni nincs merszünk: csak zavart okoznak, folyamatosan. Az ilyen nagy formátumú, kikészíthetetlen, de be nem kebelezhető leltártöbblet-figurák közül is szinte szimbolikus módon emelkedik ki Juhász Ferenc alakja és életműve, melyet a magyar irodalmi és kritikai élet már jó ideje csak távolról szemlél: sem kiköpni, sem lenyelni nem tudja.⁶

triu, vajon lehet-e a magyar köztársaság és etnikailag demokrácia, vagy euenkezeteg: monarchikus alapon szerveződik az egész. A magyar irodalom értékelésében, hálózataiban nem köztársaság és nem demokrácia, hanem monarchia és autokrácia. A monarchia hol arra megy, hogy az uralkodók természetes, költészeti alapú rendjét állapítsa meg, vagyis a költészet „saját szempontjai” alapján állítsa tekintélyi rendbe az alkotókat és az alkotásokat; hol pedig arra, hogy (irodalom)politikusok határozzák meg a leszármazási rendet. Így az elsőben például Arany hagyja a koronát Babitsra, Babits hagyja Illyésre, Illyés hagyja... A másodikban Petőfi hagyja Adyra, Ady hagyja József Attilára, József Attila hagyja... És az így kialakított Udvarban viszonyulnak egymáshoz a többiek. Születnek ellenkirályok, erdőben bujdosó hercegek, válogatott cigánylegények. Nincs demokratikus kritikai közvélekedés. Az olvasó azt olvassa, amit a költészeti vagy a politikai udvar – ezek sokszor szemben állanak, máskor összeérnek – ajánl, kiad neki. Ha egyáltalán olvas még verseket. Juhász monarchikus helyzete a hatvanas években kiemelkedően volt mondható. A hatvanas évek végére a politikai és a költészeti udvar összeért a személyénél, és szinte megkoronázták Magyarországot költőkirálynak. LL

4. Les oeuvres terribles! (Horribile dictu!) SZÁ

5. Az irodalomban, mármint az élőben, nincs fölösleges, mindennek hasznát veszi valaki, ha másként nem, „irodalmi tárgyaként”. Nincs hiány és nincs többlet: minden van és minden mindenkinek másképp van. Például rohadóban van, szétesőben van, elenyészőben van, átalakulóban van, születőben van, elkülönülőben van, kocsnyásodóban van, összeolvadóban van (élettel, más művekkel) stb., stb. Szóval nem múzeum, nem raktár, nem nyilvántartó! SZÁ

6. Se többlet, se hiány, se hiány, se többlet. Akkor hát mi? Például: ő maga. Hiány és többlet – meglehetősen indulatos értéktételek, melyek azonban úgy tesznek, mintha valami „objektív létező” állapítanának meg, holott: neked hiány, neki többlet és fordítva. Továbbá: ez még nem többlet, az már igen. Juhász egész életműve, egész irodalmi léte leltártöbblet (azaz: fölösleg) lenne? Később kiderül, hogy M. szerint sem az. Nem, nem, rossz ez a hiány-többlet-metaforika! SZÁ

.....
E rovatban mindig a lap egyik szerkesztője mondja el véleményét, melyet kollégái marginális megjegyzésekkel kísérnek.
.....

1. Én azért, a senki jogán – erő és fáradtságot nem kímélve – megtenném. Szeretem a metaforákat, de a leltárhányt mégis meghagynám inkább az irodalom raktárosaiban és könyvelőinek. Nem azért, mert túlon túl profán, hanem mert a szellemi alkotás – így az irodalom – összefüggésében értelmetlen. Mondjuk, hiányként kell-e felvenni az irodalmi leltárba mindazokat a verseket, amelyeket Petőfi azért nem tudott megírni, mert ledőfték Segesvárnál, vagy József Attila azért, mert „a vonat elé feküdt”? Elképesztő még elgondolni is, mi minden hiányzik ekként irodalmunkból – Radnóti, Szerb Antal fel életműve például –, és milyen iszonytató leltártöbbletek keletkeztek abból, hogy oly sokan túléltek tehetőségük virágkorát! De hiány-e – nemlétezőként számbavehető és elíratható-e – az a sok-sok szellemi gyermek (egyébként a természetes gyermekek is), akik nem születtek meg, mert a kor mostoha volt, működött a cenzúra, gyilkolt és megfélemlített az állam terrorja, idő előtt halt meg a szerző, avagy lefogta kezét nő, lövésény, politika, alkohol? Szóval hiány-e mindaz, ami nemléteként bennrekedt a létben és létezőben, és soha többé nem jöhet már ki belőle, legfeljebb a fantasztikumot kedvelő irodalmi raktárosok elméjétekaként? Nos, maradjunk talán annyiban: „Csak ami nincs, annak van bakra”? SZÁ

2. Neked remek, nekem nem remek. Bár akkor persze a „leltártöbblet” kritikusai remeke is oda! SZÁ

3. Éppen Juhász költészete kapcsán is fölme-

7. A soha fokosával csínján bálnék: eszembe ötlenek például Radnóti Sándor, Könczöl Csaba emlékeztető életműkritikái, hogy ennenmagamat már ne is említsem! (Persze, én nem vagyok kritikus!) SZÁ

8. Van a költői ihletnek egy extatikus típusa, amely soha nem apad el, soha nem huny ki, egy pillanatra sem szünetel (hacsak nem mint a meggyenyűvő vulkán, mégha nem is tüzet, hanem szöveget hány, vagy vattát, mint boldogult Lev Davidovics – mármint Trockij – írta kritikusként Majakovszkijról: „vattahányó”). Ezt az ihletet nem annyira a szellem ihletett állapotba kerülése, mint inkább a természet örök, tékozlóan bőséges termékenysége jellemzi, olyan izgatottsági állapot ez, amely szinte már maga az epikus nyugalom (nota bene valamint horribile dictu: Tandori ihletét érzem még Juhászé mellett ilyenek). Juhász költészete különben is inkább a természeti (fenséges) kategóriába tartozik, semmint a szellemi szférába: megáll előtte az ész, földbe gyökerezik a láb, hűledezik az értelem. Nem is annyira olvasni kell, inkább – miként valami Gorgófit – iszonyattal és kíváncsisággal eltelve bámulni: le-, föl- vagy kinézni rá. Persze akitől idegen a fenséges átérzése, az inkább paródiának fogja látni, vagyis áltermészetnek, álbarokknak. Én egyszerűen nem tudom eldönteni, hogy ebben a „kétszékadri barokkban” hol válik el, elválík-e egyáltalán az „eredeti” szomorújáték önnön „másolatától”, a paródiától. (Ld. még: barokk túlszondulás és paródia összefüggése.) SZÁ

9. Pompázatos könyvek... szocializmus... Margócsy végre jól megvilágította a számomra, miért érzem övelük (a magyar irodalom mindenféle rendű-rangú hivatalos és félhivatalos jeleivel) kapcsolatban annyiszor undort, sőt, mi tagadás, agressziót.

Ott volt az a sok nem elég... Nem elég a jót akarni, de tenni, tenni kell. Hogy elég? Nem, nem elég. Egyetemista koromban összehasonlító elemzést terveztem róluk, ezzel a címmel: Elég!

Juhászra is nehezítettem, de később is másért. Emlékezetem szerint ő sohasem követett el nagyobb árulásokot az udvari költő szerepében. Túl szigorú, túl könnyen felszisszenő ifjúkoromban semmi bajom nem volt vele, és később is csak annyi, hogy szószátyárnak éreztem, s művei immár nem tudták fenntartani a végigolvasásukhoz szükséges érdeklődést. HI

(A kritika lelkiismeret-furdalása) Irodalomtörténetileg nézve persze Juhász állhatna jobban a szerzők és a kritika sokszor áldatlan mérközésében: több nemzedéken át talán neki egyedül sikerült elnyernie azt a kétes, bár bizonyára megnyugvást is okozó dicsőséget (vagy inkább: talán ő kényszerült egyedül arra?), hogy a róla szóló, őt érintő kritikával soha⁷ (vagy legalábbis beláthatatlanul hosszú ideig) nem kellett komolyan szembenéznie – amit írtak róla, az egészen biztosan hamis, igaztalan, semmit érő volt. Juhász, aki egész fiatalon, gyors sikerek után már nagyon hamar, hirtelen, váratlanul rántotta magára a mindenható (és akkoriban kizárólagos kritikai érvénnyel működő) hivatal haragját és ösztüzét, minden elutasítás dacára is büszkén vállalhatta, amit írt és tett: a bírálatot, hisz olyan volt, amilyen, természetesen csak lepergethette magáról. S a jól beidegzett, az ötvenes években is működő ellenzéki(es) irodalmi (és irodalompolitikai) hagyomány szerint: aki kritikailag megvédte, aki esztétikailag támogatta, az sem speciális irodalmi érdeme és árnyalt megmérettetése okán védte (vagy legalábbis nem csak ezért), hanem azért (vagy elsősorban azért), mert a hivatallal szembeni tartást dicsérni, a hivatal elítélését legalábbis enyhíteni (azaz a lappangó kulturális ellenzéki séget nyilvánosan vállalni) csak az érvényesnek kikiáltott esztétikai normák alapján, esetleg csak a kritikai kánon kibővítésének segítségével lehetett. Képtelen helyzet jött így létre: a támadás természetesen rosszhiszemű volt (s ezt mindenki tudta), a nyílt elismerés pedig rossz lelkiismerettel fogalmazódott meg, hiszen az egész Juhászt soha senki nem vállalta (csak ezt senki nem vallotta be). E megoldhatatlanra sikeredett paradox álbefogadásra aztán később, a hetvenes évek elejétől, az úgynevezett irodalmi konszolidáció megszilárdulásával újabb hamis réteg rakódott rá: a helyzet megfordult, s az eddig vadul támadó hivatal áthatolhatatlan védő várfalat vont a költő köré, minden kritikától meg akarta (és tudta!) kímélni, s nagyon hosszú ideig semmiféle bíráló megjegyzés nyilvánosságra hozatalát nem engedélyezte. Juhász, aki költészetének alapvonásait tekintve az ötvenes évek közepétől kezdve alig változott, ugyanazzal a költészettel hol kiátkozást, hol hihetetlen kedvezményezettséget vont magára – mindig is a róla olvasható kritika érvénytelenségétől övezve. Sokan írtak mindig is Juhászcól, ám az adott helyzet miatt mindig is korlátozott érvénnyel – az egész jelenséggel egy hosszú pálya során, különböző irodalompolitikai megfontolások nélkül nagyon sokáig nem foglalkoztak. Juhász pedig írta, írta, egyre írta verseit,⁸ a pompázatos könyvek egymás után jelentek meg,⁹ egyre kevesebb tényleges rokonszenvvel fogadtatván, a róla szóló kritikák egyre kevésbé lettek érdekesek; s az utóbbi évtizedre, mikorra már Juhász irodalompolitikai fontossága (akár innen, akár onnan) egyszerűen kialudt, hiába született néhány kiváló írás, Juhász, mint élő irodalmi probléma már megszűnt. A mai kritika tehát, akár vállalja néhány évtizedes múltját, akár nem, Juhászra nézvést nem tehet mást, minthogy széttárja kezét, s sopánkodva mondhatja maga elé: miért hagytuk, hogy így legyen?

(A kozmosz mint a szocializmus reziduuma)⁸ Juhász, tudjuk, az ötvenes években a szocializmusból kiábrándulván hajtotta végre költészetének radikális átalakítását – a szocialista eszme és valóság (mindegy, hogy egyszerre-e avagy külön-külön!) olyannyira kétségbe ejtette, hogy rémületében nem is tudott, nem is akart mit gondolni róla, a társadalomról inkább elfelejtkezett, s mentségeként saját szemhatárát (no meg a szocializmusét) inkább kitolta néhány százmillió

kilométerrel, oly távolba, ahonnan aztán már holmi apró csip-csup társadalmiságok, lelkiségek nem is látszódnak. Megoldása zseniális volt, frappáns, meglepő – fellépése kritikaként csattant, természetes társadalmiatlansága kemény, számon kérő attitűdként is felfogható volt (ennek köszönhető mind informális elismertségét, mind hivatalos elutasítását!), műveinek világbővítése szenzációs lehetőségeket ígért. De persze ahogy Juhász járt, az valamelyest emlékeztet a bűvészinás szomorú s egyben groteszk kalandjára is: ő kezébe vette a nagy távcsövet, s kozmoszokat fedezett fel vele, megfordította, s mikroszkópként a mikrovilágot is végig nézhette vele, ám a szerszám észrevétlenül kezébe (szemébe) nőtt, letehetetlenül, s Juhásznak nem maradt látása az őt közvetlenül körülvevő életre, azaz arra, ami körülötte, körülöttünk zajlik.¹⁰ S épp ez jött jól a későbbi konszolidáció irodalma számára: Juhászban, minden egzisztencialista félelem, s minden csillag, sáska, atom, ősgyík elharapódzása¹¹ dacára is megmaradt mindaz, amire egy szocialista alapozású lírának szüksége lehetett (vagy amit ilyenként vártak volna el), csak éppen, hál' istennek, megfosztva a szocialista jelen mindennapiságától, azaz akkori szóval a torzulásoktól – megmaradt a hit (persze elvontan, szocializmus helyett általános emberiségre vetítve; s ami a legfontosabb: isten nélkül!), megmaradt a jövőkép (persze elvontan, kommunizmus helyett kozmoszra vetítve), megmaradt az ellenségkép (persze elvontan, az atombomba képében), megmaradt az agitációs igény (persze elvontan, prófétálássá nemesítve) stb. Ezért lehetett őt aztán oly nagyon előre tolni, ezért készülhettek oly líraleírások, melyek az ő költészetét tették meg a korszak reprezentatív paradigmájává – ezért játszhatott tehát az ő költészete egyszerre kettős szerepet: ugyanakkor volt igen nagy és teljes mértékben afirmatív a rendszer igényei szerint, amikor – talán tudatosan, talán nem – épp ezeket az igényeket tette tökéletesen követhetetlenül elvonttá, tehát operacionalizálhatatlanná. A hetvenes–nyolcvanas évek Juhászának költészete ebbe a gesztusba zsugorodott össze (hiába nőtt eposzi terjedelműre); mivel megújulás semmilyen szinten nem következett be, a gesztus az időnek – s mások költészetének – változása folytán elkopott, történetileg fölöslegessé vált (hisz' sem a szocializmusra, sem annak kozmikus változatára, sem pedig egy valódi vagy elvont természeti kozmoszra¹² nem volt senkinek költőileg szüksége): a művekre és szövegekre kíváncsi olvasók ezután hát csak a jól (?) bevált poétai gépezetnek túlon túl is jól ismert mechanikus zakatolását¹³ hallhatták.

(A mechanikus vízió) Mert hát a gesztus megmerevedésével együtt járt a látomások megmerevedése: míg a hatvanas évek közepéig (azaz a *Harc a fehér báránnyal* c. kötetig) Juhász nagyon nagyszabású egyedi látomásokat¹⁴ látott és produkált (bár persze ezek között is nagyon sokat túlterhelt), s ezek a látomások a maguk hasonlíthatatlanságában rettenetes erővel tudtak robbanni (elég itt csak mondjuk a *Krisztus lépesméze*, a *József Attila sírja* máig tartó katartikus hatására utalni!), addig, sajnos, a későbbiekben a látomás, a juhászi költészet alapp princípiuma generalizálódott, mechanikusan másolhatóvá (persze csak maga által másolhatóvá) lett. Feloldhatatlan és kínos paradoxon: a költő szubjektivitásának foglalatja, a csak rá jellemző, egyszerűnek tétélezett látomás úgy ismétlődik, mintha sorozatgyártásban¹⁵ készülne. Juhásznak egy jó idő óta mindegy, mit lát meg elsőként (IV. Béla királyt, egy fűszálat, 1956-ot stb.), mindig ugyanaz jut eszébe, szemébe, s mindig ugyanazt mondja¹⁶. Lehet ez az ugyanaz a legnagyobb szabású (mint ahogy tematikailag az is: a halál, a metafiz-

10. Úgy van! Úgy van! SZÁ

11. Magam előtt látom, ahogy az ősgyík elharapódzik! Valóságos Juhászi Park! SZÁ

12. Érdekes, hogy a történelmi szocializmus is – mármint az orosz – a „kozmissákkal” kezdődik a költészetben (az orosz proletkult ún. „kozmi-kus” korszakára gondolok). Lám, egy magyar költőnek kellett jönnie ahhoz, hogy kései „kozmissáknak” beteljesítse a kört és a történelem kígyója megint farkába harapasson! SZÁ

13. Igen, ez lehetett az. Amidőn (immár húsz éve) egy szaklapban folytatásokban megjelentettem egy generatív verstan vázlatát, bizony megfordult a fejemben, hogy számítógéppel generált Juhász Ferenc-versekkel kellene elárasztani a szerkesztőségeket, és le kellene törni az áratokat. HI

14. Na ugye, hogy nem mind leltártöbbség, ami Juhász! SZÁ

15. A sorozat másként értelmeződik a természetben és másként a szellemi világban, másként – mondjuk – az archaikus ornamentikában és másként a modern ipari szériában.

A napszakok, az évszakok, az árapály-dagály stb. váltakozása a sorozatot alkot, de nem úgy és nem olyat, ahogy és amilyené a késztermék válik a futószalagon vagy a televíziós szappanoperában. Juhásznak nem a modern, az archaikus sorozathoz van több köze. Elsődlegesen nem iparos ember ő, hanem látomásos és lírai költészete nagyon is összefüggésbe hozható az archaikus kor ornamentális fantaszükümeivel, vagy a keleti mitológia „didaktikus fantazmájával”. Sem alkati-lag, sem költészetben nem annyira a történelem, mint inkább a természet jelensége ő. Csak az a baj, hogy kollektív-kozmi-kus, vallási-spirituális alapzat híján ez merőben egyéni önállóság, pusztán különység és költői erőszakoskodás-erőlködés marad. Éppen e bennerejlő „természeti” történelmi elfogadatlanságának kényszere (hiszen a modernitás-ban még a „havas embernek” is történelmi lény-nyél kell válnia), éppen ez a lehetetlenség eredményezi aztán a barokkot, s éppen ezért hat ez a barokk parodisztikusan. SZÁ

16. S vajh, ki nem? Inkább: ugyanúgy mondja?! SZÁ

17. Vigyázat! A kritikus nyelve ezen a ponton – az elismerés és azonosulni akarás e kivételes erőfeszítése okán – kezd „eljuhászosodni”! SZÁ

18. A kaddis nem hangozhat másként. Úgy állunk Juhász mellett, mint a zsidó temetésen a rabbi és kántor mellé állított férfiak, akik semmit sem értenek a szövegből, de utána ismétlik az elől menőnek. Lehet fordítva? Nem lehet. Juhász Ferenc versei, époszai imák a halálköl és a halott felett. Legyen az József Attila, a költő apja, anyja, felesége, az ország, az egész világ. Az elszabadult halállal a lélegzés, a szívdobogás ismétlődését állítja szembe. Hogyan lehetne ezt megváltoztatni. Az nem egy rítus átalakítását jelentené, hanem az azonnali eltűnést, a semmit. A semmi nincs. Be van töltve. A káosz nincs. A szavak végtelen ismétlésével belakjuk. Megyünk a sötétben és ismételtgetjük: nem kell félni, nem kell félni, nem kell félni. És nagyon félünk. LL

19. Na tessék! Megint kiderül, hogy Juhász életműve nemcsak többlet! Akkor viszont Juhász egyből – több lett. Mínimum kétő, de lehet, hogy három: egy ki hiány, egy ki többlet s egy ki mindkettőnél több lett. (Jaj, irgalom, József Attila!) SZÁ

20. Azt hiszem, hogy Juhásznak valódi prófétai hangja van. A kozmosz kiesett, nem figyelünk rá. Ki néz fel ma a csillagos égre? Senki. De attól még tudjuk, hogy egyszer fel kell nézni. Juhász prófétai nyelve nélkül hihetetlenül provinciális lenne a magyar költészeti nyelv. Nem provinciálító. És nem is szócínáló Erdélyi József. Ez egy valóságos nyelv. Él és lüktet. Kényelmetlenül nagy ahhoz, hogy beférjen a lakótelepi lírai légközműterekbe. Ne feledjük, hogy Kassák Lajosnak a házasz évek elején írott monstremai – Máglyák énekelnek, A ló meghal, a madarak kirepülnek – se fértek, s talán ma se férnek be a magyar költészetbe. Folytathatatlan nyelven íródtak. Ő maga is rájuk csukta az ajtót. De azok csak beszűrogtak a résekben, s aligha van komoly magyar költő, aki ne vezet volna rájuk pillantást az ablakon keresztül. Juhásznál ugyan ez érődik. A magyar irodalmi nyelv általa dúszult, s az ő szörnnyetegei nélkül nem érhető. LL

21. A rend kedvéért azonban le kell szögezni, hogy az ΕΠΙΘΕ (epszilonnal, nem étával) a magyar átírásban eposz. HI

22. A hatvanas évek az igazi évtizede. Azóta bezárult abba a kulturális kalodába, amelyből nem tud kilépni, de nem is hagyják, hogy kikerüljön. Feltehetően fel van készülve az évtizedes sivatagi menetelésre. A magányra. De a magyar költészet nagy tanulsága, hogy egyes költőinknek megadatik, hogy hosszú és keserű évek után kibukkanjanak a sivatagból, s feléledjenek egy maguk teremtette új ódzsiban. A költőnek nemcsak verse, hanem élete is szerkesztett. Az öreg Vörösmarty kilépett a maga szerkesztette és nemzete által jóváhagyott keretből. Az öreg Arany akadémikus szerkesztett költészetén áthatott: „nagyon fáj, nem megy”. A halállal vívódó Babits megírta a Jónás könyvét. Szép Ernő megírta az Emberszagoz, ezt a teljesen más prózai költeményt. A depresszióban és magányban szenvedő Áprily meghalni s nem verset írni akart. Ezért oly mások, letisztultak versei a hatvanas évek közepéről. Azután az öreg Kassák, egy új költészetet csinált magának (Üljük körül az asztalt). Sinka István egyszerre fölismert, hogy megírja a Magyar vesszőn muzulmán virágokat és Ézsau éjszakáját. Ezekben olvasható verseknek szinte semmi kö-

zikai magány), mégis, a költő minden bizonykodása ellenére is leperg a vers szövegéről és szövetéről – a juhászi vers ma, akár az imalmok monoton zúgása, üresen kong. Ahogy elindul egy látomás a műben (s mindegyikben elindul!), az ma is megrázó: Juhász éles szem gyönyörű és döbbenetesen erős képeket hasít ki a semmiből vagy a mindemből;¹⁷ ahogy azonban a látomás kibomlik, felbomlik, részleteződik, kiterjed, az maga a kiábrándulás – mintha a séma módszertanilag előre lenne meghatározva, s tőle eltérni elképzelhetetlen szabálysértésnek minősülne¹⁸. A végtelen felsorolások, a százszor megismételt, egymástól amúgy sem megkülönböztethető asszociációk gépiesen görögnek egyre tovább, véget vetni nekik csak a költő egyébként megindokolatlan önkénye vagy a könyv nyomdai terjedelme tud. Az egész, amelyre pedig a nagy, egyetemesre tervezett látomás irányulna, szétesik darabokra, a vers formátlanná dagad, a fantasztikus képek pedig elveszítik önálló szépségüket és jelentésüket is: ornamentalsé válnak, barokk, buja díszítéssé egy nagy, de nagyon kopár vázon. Juhász, aki a magyar költészetben nagyon csekély hagyományra támaszkodva, hihetetlen erőfeszítéssel teremtette meg a maga metafizikai ihletettségu líráját, s erőfeszítései révén valóban nagyon nagyot is alkotott,¹⁹ végzetesen rosszul sáfarkodott talentumaival: mechanizálásával majdhogynem azt is eljátszotta, amit pedig egyszer megnyert volt, s a ritka erősségu, magányos jelenlétét szinte teljesen kiüresztette. Metafizikai és kozmikus époszai így alighanem arra a sorsra jutnak majd, mint elfeledett nagy elődeié, akik társtalan szörnnyetegekként rejlenek az irodalomtörténet barlangjaiban, s csak riadt réműletet tudnak kiváltani kései olvasóikban (mint amilyen volt a régiségben a kozmikus, eget-földet átfogó eposzt író Kalmár György és Édes Gergely, vagy a vadromantikus Vajda Péter).²⁰

(Krisztus levétele a keresztről) Nagyon nehéz hát ezek miatt Juhásznak egy művéről beszélni – mit is lehetne csak az egyikről mondani? Elmondható az új műről mindaz a jó és mindaz a kifogás, ami bármelyikről – a különbség legfeljebb tematikai. Ez a könyv, célja szerint, 1956 látomását eleveníti meg. De hát Juhász mindent megtett és megtesz azért, hogy a történelmet mint emberi történelmet kiküszöbölje világból – sem arról nem tudunk meg semmit, mi történt (szerinte) '56-ban általában, sem arról, mi történt vele, sem arról, miért mozdultak meg az emberek. Az '56-os ős szédületes képeiben ugyanazok a félelmetes halálképek, ugyanazok az elsívárosozott, önhitegető költői önmegszóltások és felkiáltások kavarognak, mint eddig is bármikor. Hol csak magáról beszél, teljesen közvetlenül a költő (megmagyarázatlan, s így sajnos értelmezhetetlen önéletrajzi elemek beiktatásával), hol lexikális ismereteinek frivol fitogtatásával akarja valamelyest konkrétábbá tenni történetiségét (pl. mikor a halott katona furcsa hovartartozását a Szovjetunió népeinek és nemzetiségeinek végeérhetetlen, szinte paródiába illő sorolásával érzékelte), hol a reflexiók hiányát próbálja más létszintek bekeverésével pótolni. Ennek legkülönösebb esete a címadó látomás: Juhász, aki egész életművével arról tett eddig tanúbizonyságot, hogy semmiféle tételes vallásban nem hisz, aki a megváltást és a gondviselést a természet és az emberiség általa istentelennek látott világból tökéletesen kizárta, aki a kozmosz és a mikrobiológia (valamint a saját) világát teljesen transzcendencia nélkülinek állította be, most, meg nem indokolt, ki nem mondott módon, Krisztus keresztségével való közössé-

gét teszi kiindulópontjává (igaz persze, hogy művével régi világlátását igazolja: az első pár oldal Krisztus-allúzióját a továbbiakban teljesen elejtette, alighanem elfelejtette, s csak a kötet legutolsó lapjain jutott eszébe, hogy zárótételként megismételje a bevezető vallomások) stb. Juhász számára, illetve a könyvben Juhász részéről éppen '56 különössége nem derül ki: emberségének, költőségének metafizikai magárahagyatottsága csak újabb, egyediségében alig is érintett alkalmat nyert megfogalmazódásához. A költő itt is önmagáról tesz csak tanúbizonyságot (olyat, mint eddig bármikor), költőiségét itt is mint az emberi lét legalábbis számára egyetlen lehetséges autentikus formájaként éli meg (szinte magától adódik a kérdés: mit is csinálna, ha nem lenne éppen költő?); a költő létét és feladatát pedig, mintha a költőnek csak és kizárólag szeme és szája lenne, csak és kizárólag a látásban és a kimondásban határozza meg. Juhásznál a költő (s a többi ember) nem csinál semmit: csak nézi a világot, s a világ nagyobb di-csőségére, a világ megmentése érdekében, égne kiáltja, amit látott. Emiatt nem történik semmi az éposz²¹ világában, emiatt torlódik össze a világ minden, mindenszintű jelensége egy szervesen és szervesen halmazozott, emiatt válik, minden variatív gazdagság és dús tenyészettel ellentétben világnak minden történeti, minden erkölcsi, sőt minden természeti összetevője, önmagában és egészében, fájdalmasan és tragikusan üressé.

(És mégis...) ²² És mégis, mindennek dacára, azt kell mondanunk, Juhász költészete nem egykönnyen tolható félre, nem egykönnyen kerülhető meg. Műve (ez is, más is) tele van csodálatos részletekkel. Mélyen nem értek egyet ama kritikai beállítással, mely úgy véli Juhász részleteinek nagyszerűségét, az egészszel szembeni jogos fenntartások nevében, elintézni: minél jobb, annál rosszabb. Én kicsit másképp gondolom: minél jobb, annál jobb. Juhász vad, tépott asszociációi, egyediségükben folyton mégis megújulni képes képalkotásai, megdöbbentő, parttalan, ebben a művében is szerteságuldozó nyelvi leleménye²³, szenzációs érzékenysége a magyar nyelv és vers ritmusában rejlő lehetőségek iránt oly felszabadító erővel ütnek át a nagy elképzelés mechanikus ürességén, hogy ha sír is folyamatosan a kritikus egyik szeme, a másik, időnként legalábbis, elmosolyodik. Juhász költészete, értékeivel és pusztulásával, gazdagságával és ürességével, szépségével és szörnyűségével minden bizonnyal kiküszöbölhetetlenül ambivalens módon fog szerepelni és helyet foglalni a mai, az elmúlt, a majdani magyar irodalomban. Juhász költészete most (már és még) lebeg – talán nincs is itt, talán nincs is meg a helye. Úgy lebeg, mint hajdani szép meshőse, A halhatatlanságra vágyó királyfi: míg ő fenn az égen repül,

„a Halhatatlanság a Halálra nézett,
s a Halál nézte a Halhatatlanságot.”

mé lett. Vissza kell hódítani a nagy köznyelvet a magánnyelv kicsiségére. Foglalkozunk most a süllyedéskor a ránk ártatlanul maradtakkal. Isten tengeren verebek vagyunk. Isten nincs. Csak verebek vannak. Adjuk meg a verebek történelmének minden dátumát. Itt jár rossz kalapjában, hajléktalan szatyrával Tandori Dezső. Ezt értette meg nem Borgestől, hanem önmagából az öreg Zek, Kálnoky és Vas. **Próféta magánnyelv.** Isten megbízásából jelenteni a pusztulást. Az Úr hangján. Nincs isten. Megbízás van. A nyelv a látomások, a hallucinációk, a végpusztulás nyelve. A nélkülünk való világé. Azé a természeté, amelyből kihátnak. Keleti, talán indiai, talán tibeti, talán héber, de mindenképpen szent nyelv. Imamalom. Hosszú vers. Éposz. Az ismétlődés ismétlődése. Az eltűnő világ valamennyi növényének, állatának, kővének megnevezése. Juhász Ferenc próféta magánnyelven beszél. Az ötvenes évek végétől egyre növekszik a próféta nyelvek költészete. Azon útvonalon Ginsberg, ismételt Gregory Corso, kántál az egész beatköltészet. Juhász ugyanarra a kulturális kísérletre rezonál, ami a hatvanas években a legmélyebb és legszélsebb ellenkultúrát jelentette az Egyesült Államokban éppúgy, mint Európában. Lehetett volna az egyik jelentős generáció lábainál milliók medítálnak, térnek vissza önmagukba, a társadalom kívülré. De magyar geniusz nincs. A szarvassá változott fű bartoái univerzális gesztusra alkalmatlan a magyar nyelv és a magyar költészet helyi értéke. Bartók átörökölte Juhász bennragad. De ennek az is oka, hogy Juhász próféta nyelve alkalmatlanul bizonyult arra, hogy egyszerű halandók ismételtessék. A költő arra is igényt tartott, hogy az Úr nyelvét egyedül beszélje. Nem lehetett beavatottak, belső körből való felszenteltek. Mert ha bárki megpróbált volna Juhász saját nyelvén megszólalni, párbeszédet folytatni, képeit tovább bonogtatni, szerkezeit működésbe hozni, azonnal lelepleződik és neveltségessé válik. Juhász Ferenc arra ítélte saját költészetét, hogy megkezdetlen és befejezetlen maradjon. (LENGYEL LÁSZLÓ)

zik korábbi verseihez. Kálnoky László fölfedezte Homálynok Szaniszlót. Új formák, minden korábbtól való megszabadulás. De mesteri tudás. (Más költők persze örökre saját szerkezetükben maradnak – az újabbak közül Pilinszky, Nemes Nagy, de lehet, hogy csak idő nem jutott nekik.)

Juhász Ferenc újabb kötetével még a sivatagban gyalogol. Lehet, hogy sohasem lesz vége a menetének. Lehet, hogy nem tud leszállni próféta helyéről. Lehet, hogy nincs már semmi, ami jól szerkesztett életpáncéljából kibújhatna. Nincs már olyan személyes fájdalom. Vagy elszokott az önmagával szembeni kémszélmentől.

Én, nem tudom miért, valami teljesen meglepőt várok tőle. Valami prózát – tömönatokban. Ugyan már, egy visszaemlékezés – antimemória formájában. Mégsem, hanem egy dráma. Esetleg szonettkorszorú. Onnan visszazéve új értelmet nyer majd minden nekiveselkedés, valamennyi egymásra halmazott kép. Várom. LL

23. A kritikus nem hoz példákat a megdöbbentő, parttalan nyelvi leleményre, s ez nem is csoda, hiszen éppenhogy határozottan kirajzolód-nak e partok, a képzelőerő nyelvi határai. Néha szinte az az ember érzése, hogy a költő zsenialitása olykor úgyszólván alábbbgy. HI

HOSSZABB JEGYZET

¶ Juhász kozmosza nemcsak a szocializmus, hanem minden társadalom, az emberi társadalom reziduuma. Az ötvenes évek közepén nemcsak Juhászt, de a „világ költészetét” – van ilyen? – egyaránt elérte a végzettség. Az atomhalál, a kinyitló kozmosz, a holocaust, az ázsiai, afrikai emberirtások tudata megemészthetetlen és elviselhetetlen volt. S mindezzel párhuzamosan ott állt a szó, a költészet értelmetlenségének, fölöslegességének érzése. Lehet-e még Auschwitz, Hiroshima után, villanyozott algériaiak, repülőgépből kidobott vietnamiak, tankokkal elítört magyarok után verset írni? Nem kell-e az önkéntes éhhalál, a vonat alá fekvést vállalni? Titanic-ézés. Ez fogta el nemcsak Juhász Ferencet, hanem Lawrence Ferlinghettit és Allen Ginsberget, Günter Grassot és Hans Magnus Enzensbergert, vagy éppen Borgest és Pier Paolo Pasolinót. A költészet és a költő előtt négy lehetőség nyílt. **Elhallgatni.** Növekszik a szavak fölötti csend, a csillagok közötti űr. Végül nem marad más, mint a fehér lap. A gesztus. Az elhallgatás, az elnémulás lírai gesztusa. Némán állni a hajóhídon, s az égre, vagy a hullámokra mutatni. Tíz évenként egyetlen számnycsapás. Kihalás. Úgy gondolom, hogy a magyar költészetben ezt választotta Pilinszky János. **Lírai barrikádharc.** Könyörtelen és ironikus politikai költészet. Bemutatni az apokaliptisz hasznosítót. A tülkedőket és egymást tüpörkat. Az utolsó ítélet ház- és gázmestereit. Erre hallgott Brecht nyomában Eörsi István, úrn Orbán Ottó, majd a fiatalabb Petri György. **Civil magánnyelv.** A világtörténelem magán-történelem-

Cseh macsek

VLADIMÍR MACURA

Itt valami szemmel láthatóan nincs rendben. Az alacsony talapzatra állított oroszlán mancsával egy pajzsra támaszkodik, amin a Csehszlovák Köztársaság címere van. Ahogy ott áll, fenséges öntudattal, felemelt farkkal, annak a csehszlovák államiságnak az egyértelmű szimbóluma, amely fölött nemrég húzták meg a lélekharangot. De mit keres itt, hogy került ide, a Nemzeti Írásbeliség Emlékhelyének otthont adó strahovi kolostor udvarára? S mi köze a csehszlovák államiságnak a talapzaton körbefutó felirathoz: AKIT A TERMÉSZET ÉS A KÖNYV VEZÉREL, AZ MINDEN DOLGOK ISMERETÉRE SZERT. Az oroszlán kétségtelen kapcsolatban áll a természettel, ám egy olyan távoli és egzotikus természettel, hogy Európának e féltékén aligha lehet vezetőnk a minden dolgok ismeretéhez vezető úton. S még akkor is és főként: mi köze az oroszlánállatnak a könyvhöz?

Mihelyt aztán megpróbálunk legalább ennek az egy dolognak az ismeretére szert tenni, rögtön kiderül, hogy nem tévedtünk, mikor az udvari oroszlánt az államiság szimbólumaként „betűztük ki”, hisz’ Csehszlovákia kikiáltásának 70. évfordulóján, 1988-ban állították ide. Isten tudja, mi végből bearanyozott hasonmását hajszára egy időben Pozsonyban, a Szlovák Nemzeti Múzeum mellett helyezték el, egy magas oszlop tetejére.

A pozsonyi oroszlán is a csehszlovák államiság szimbóluma. Igaz, akaratlanul is annak leginkább életerejét (vagy önmotogató hajlamait) mintázza, mert az oszlop olyan magas, hogy figyelmünket elsősorban a címerállat szűnni nem akaró, hatalmas hímtagja vonja magára. Pedig hát az oroszlánnak másról kellene szólnia. A két világháború között ugyanis ugyanez a fenevad, Bohumil Kafka alkotása, fenyegetőleg Ausztria és Magyarország felé fordulva Štefánik tábornokkal, a szlovák államiság gondolatának első számú képviselőjével állt itt édes kettesben. Később az önálló Szlovákia hívei időről időre összesereglettek a szoborpár aljában és elkurjantgatták magukat: „Štefánik, aki kell, le a cseh macsekkel!” A fasiszta szlovák állam idején

aztán végre el is lehetett távolítani az oroszlánt, ami a háború után már nem tért vissza a helyére, s hamarosan megkapta a magáét Štefánik tábornok is, aki a köztársaság 1918-as létrejöttének kommunista olvasatában vált zavaró tényezővé.

A pozsonyi oroszlán szerencsésebb sorsú prágai párját a háború után a Nemzeti Írásbeliség Emlékhelye kapta meg ajándékba, mikor az a kitelepített strahovi kolostorban megalakult. Az ajándékban volt valami patetikus: hangsúly általa átkerült az írásbeliségről a nemzetire, amit még csak fokozott a más nyelveken oly nehezen megmagyarázható „emlékhely” megjelölés. Nem csak egy közönséges irodalmi múzeum és archívum, hanem valamiféle kegyhely, valamiféle mauzóleum is.

Az oroszlán a kolostor épületében méltó elhelyezést nyert. Sőt motívumként felkerült az emlékhely jelvényére is. Igaz, ott nem a csehszlovák címeren nyugtatja mancsát, hanem egy könyvön, s így a csehszlovák államiság helyett egyrészt a cseh irodalmat szimbolizálja, másrészt a munkahelyet, amely felelet biztosított neki.

A rejtély megfejtése tehát ennyi. Az oroszlán afféle kétszemes palimpszeszt. Eredeti, a csehszlovák államiságról szóló híradására fölírták a cseh irodalomról szóló híradást, majd letörölték, s nagy sietve vissza.

A két oroszlán, a prágai és a pozsonyi sorsa egybefonódott. Nemcsak azért, mert alkotójuk ugyanaz, s egy időben állították közszemlére őket, hanem azért is, mert mindketten olyan „szövegkörnyezetbe” kerültek, amelyben igen furcsán hatnak.

Az egyik a csehszlovák államiságról és a cseh irodalomról üzen valamit egy premontrei kolostorból, amit az atyák nemrég ismét birtokba vehettek.

A másik az önállósult Szlovákia fővárosában hirdeti a csehszlovák nemzeteszmet, s a fenevadat ezért újra csak idegenből idekujtorgott cseh macseknek érzékelik. Lehet, hogy ismét viharfelhők gyülekeznek a királyi állat fölött. Összespréztett talapzata legalábbis valami ilyesmit sejtet...

Az írás eredeti címe: Česká mačka.

FORDÍTOTTA BOJTÁR ENDRE

2000ESTEK

1994. január 20-án csütörtökön pontban este hét órakor
GRENDI. I. AJOS szlovákiai magyar író, lap-
szerkesztő, fenegyerek lesz a vendég és a főszereplő. Meg-
fogjuk kérdezni tőle, hogy meddig fogja magát szlovákiai
politikusnak is tekinteni, hogy az erotika életkori sajátos-
ság-e, vagy posztmodern, s hogy hol érzi magát otthon.

A 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap szalonja
januárban is díjtalanul nyitva áll a szellemre szomjazók
előtt, a bevett időpontban, a hónap harmadik csütörtökjén,
a megszokott helyen, a Merlin Színházban, (Az V. Ger-
lóczy utca 4. alatt, fent, az első emeleten.)

URBI eŒ ORBI*

* Ezt a rovatot NEM BUDAPESTI olvasóinknak ajánljuk, akik gyakran küzdenek időzavarral – kevesüknek volt módja a várost ingyen módjára élvezni és megszeretni.

Nem tudtuk elintézni dolgunkat: maradunk még egy napot. Ha pesti barátainknál éppen mások vendégszolgálnak, nincs más, csak a fizetővendég-szoba. A féltornyú ortodox (görög) templom mellett, a dunaparti Petőfi téren van az éjjel-nappal nyitvatartó szállásközvetítő iroda. Küzdjük át magunkat az ajtónál ajánlkozó illetőkön: bent címek tucatjai között választ-hatunk, valamelyest nyugodt körülmények között. Szállodát, panziót is ajánlanak. Jelenleg Budapest legkülönösebb szállodája a költői nevének nem nevezhető „Hotel Kulturinnov”, mely a Várnegyed legszebb részén, a Mátyás-templom és a Hilton szálló tözsomszédságában fekszik, a valahai Pénzügyminisztérium sokféle célra használt épületében. A háború után a műemlékek nem engedték visszaépíteni a sérült épületet az eredeti magasságra. (I. Szentháromság tér 6. T 155-0122) Ha itt nincs hely, akkor jöjjenek a hotellá avasztolt volt munkásszállások: a Hotel Gulliver (XIII. Fáy utca 61. T 131-9570), vagy a Hotel Platánus (VIII. Könyves Kálmán út 44. T 113-5014.) Budapesten jelenleg a legdrágább alvásihely az Erzsébet téri Kempinski szállóban kínálgatik, 2100 német márkáért, azaz kb 120 ezer forintért, igaz, az az elnöki lakosztály. Az előbbi helyek lényegesen olcsóbbak.

Kilátás a Bazilika erkélyéről. Ha megvan a szállás, és le is zuhanoztunk, próbáljuk perspektívába helyezni a várost. 303 lépcsőt kell megmászni hozzá: a tíz évi felújítás után újra megnyílt kilátóerkélyre. Egy ideig az egyre szűkülő csigalépcsőben kell felfelé szuszogni, aztán (pihenési lehetőség után) megváltozik a környezet: kalandos vándorlás után kijutunk a kupola belsejébe. Egészen fel a lanternába sajnos nem lehet még felmenni. Igyekezzünk órákor menni, hogy halljuk közelről a harangzást. Utána feltétlenül nézzük meg belülről is a templomot, és szörnyedjünk el, mily magasan jártunk. A Szent Jobb kápolnában az ereklye megvilágítása pénzbedobásra működik csak, nem annyira spórolásból, hanem mert árt neki a fény. Mert akárkié is a kéz, ki tudja hány éves.

Képeslapok: Keressük az Eperjesi Ágnes-féle fekete-fehér lapokat: különösen azt, amelyen a Parlament vív reménytelen csatát a kavargó, súlyos fellegekkel, vagy amelyen a Szabadság-híd szegecsei elefánt nagyságúak. (A „trombitás látkép” is tetszetős.) Néhány bolt, ahol általában kaphatók: Pont Könyvesbolt (V. Méréleg

utca 6.), Font Antikvárium (VI. Andrásy út 56.), Képesbolt, (VI. Deák Ferenc tér 6.) Art Unlimited (V. Vörösmarty tér 4.), ez utóbbi a Kossuth könyvesboltban. Egy holland művészkiadó és -kereskedés gazdag lerakata. Le lehet azt egyáltalán fordítani, hogy „Art Unlimited”? A boltban kísérlet történik rá.

Hat hely, ahová érdemes meghívni magunkat egy pesti nagybácsival, akinek a pénz nem számít: Cyrano (V. Kristóf tér 7-8, T 266-3096); Szindbád (V. Bajcsy-Zsilinszky út 74. T 132-2966); Gárvics (II. Ürömi köz 2. T 168-3254); Remíz (II. Budakeszi út 5. T 176-1896); Kéhlí (III. Mókus utca 22. T 188-6938); Kondor (V. Október 6. utca 22. T 111-0816).

Fontos kellék budapesti barangoláshoz: egy jó látszó. Nem minden tetődsz olyan méretes, mint a Kossuth téri pseudo-Cellini sótartódíszek (13-15. szám), vagy a heverésző meztelen körférfi a VI. Bajcsy-Zsilinszky út 19/b és Bajcsy-köz sarkán. Ezeket jó messziről lehet nézni, kellemes szögben. Nem úgy mint a Napoleon-ház névadóját. (25. szám, a harmadik emelet magasságában.)

Írók Boltja, megint. Úgy tűnik, mégis minden jóra fordult. A boltot (VI. Árkád utca 45.) három kulcs-boltos és a Terézvárosi Önkormányzat vette meg, egy olyan bonyolult konstrukcióban (a Szépirodalmi Könyvkiadóval, egy mélyre lesüllyedt kultúrjósággal összeláncolva), hogy azt a Narancs egész oldalas cikkéből sem egészen érteni. Talán minden marad a régiben – sőt, fokozódik, mert helyre akarják állítani a valamikori Japán Kávéházat, melynek csempézete még állítólag szinte érintetlen az undorító lambéria mögött. Olyan szimbiozist kellene létrehozni kávéház és bolt között, mint a washingtoni Kramerbooks and Afterwords nevű helyen: ez éjjel 1-ig van nyitva, és reggel 7-kor nyit. (Érdeklődés: 1-202-387-1462.) Ott, ha lenne Írószövetség, vajon kapnának-e tagjai 20 százalék kedvezményt?

Salátabár az Írók Boltja közelében: A 2000 egyik kedvenc helye, a Falafel Faloda, a VI. Paulay Ede utca 53. alatt. (Falafelnek a fasírtnak látszó csicseriborsó-gombócokat hívják.) Először sorbaáll az ember, rendel és fizet, aztán választ. Vagy „pitát”, tojás nélkül készült lepényt vesz, (és azt megtölti), vagy műanyag tálkába salátát. A galérián le lehet ülni. Délután megtelik a közeli Konzervatórium csinos

lányövendékeivel. Perényi Miklóst, a korszakos cestellistát is látni itt néha.

A város pillanatnyilag leggazdagabb salátabárja: A Chicago Sörbárban, a volt EMKE helyén. A falon Al Capone óriási fényképe, az ablakon túl – sose akkor, ha én arra járok – állítólag sört főznek. Más helyektől eltérően, többször is lehet szedni a salátából. (VII. Erzsébet körút 2. T 122-9230.) Napközben szinte üres. A (férfi)vécében a USA Today napilap egyes lapjai vannak kifüggesztve. Postafiókot is lehet bérelni. A Rákóczi úti oldalon, a Belváros felé eső legátalábbi ablaknál, nagy fénykép: szeszcsempé-szektlő elkobzott whiskyt öntenek egy folyóba.

Saláta, súlyproblémákkal küszködő, nem budapesti 2000-olvasóknak: Kanári (XIII. Pannónia utca 5., a Vigaszház mögött, itt élvezhető a legkedvesebb, mégsem „ügy” szexis pincérmősohely); Fit For Life Testkontroll (VII. Rákóczi út 68.); Golden Gastronomia (V. Bécsi utca 12, éjjel-nappal, a Kempinski Hotel oldalával szemben); a Pizza Hut üzletében is tűrhető a salátabár, például Erzsébet körút és Király utca sarkon); H-Epicentrum (A Margit-híd budai hídfőjénél, a Bernakparton, a felső- és alsó rakpart találkozásánál, kicsit sok a majonéz, viszont xeroxozni is lehet – éjjel-nappal).

Idézet: „Éljen Fa Nándi, az Óceán Császára” (Graffiti az V. Szabadság téren, az Inter-Európa Bank falán – pedig utazásait egy másik bank támogatja...)

Hat hely, ahová érdemes meghívni magunkat amerikai nagybácsikkal, 40. születésnap alkalmából: Gundel (XIV. Állatkerti körút 2. T 121-3550); Légrádi Testvérek (V. Magyar utca 23. T 118-6804), Robinson (XIV. Városligeti tó, T 142-0955); Barokk (VI. Mozsár utca 12. T 131-8942); Vadrózsa (II. Pentelei Molnár utca 15. T 135-1118); Bel Canto (VI. Dalszínház utca 2. T 111-8471).

Egy szobor: Hadik András, a „Jehuzsárabb huszár” mint köztudomású, 1710 és 90 között élt. Ló és lovasa, – a Várnegyedben, az Úri utca és Szentháromság utca kiöblösödésében álldogál (Vastagh György, 1937). Az talán nem mindenki előtt ismert, hogy évtizedeken át ide jártak a mérnökhangatók a közeli kollégiumból, vizsga előtt, egy kis szerencsért: mind megérintették (a ló) duzzadó herezacskóit. A kollégium évekkal ezelőtt elköltözött, de e zacskók még mindig a legfényesebbek egész Budapesten. Lehet, hogy tényleg szerencsét hoznak?

Simplicissimus